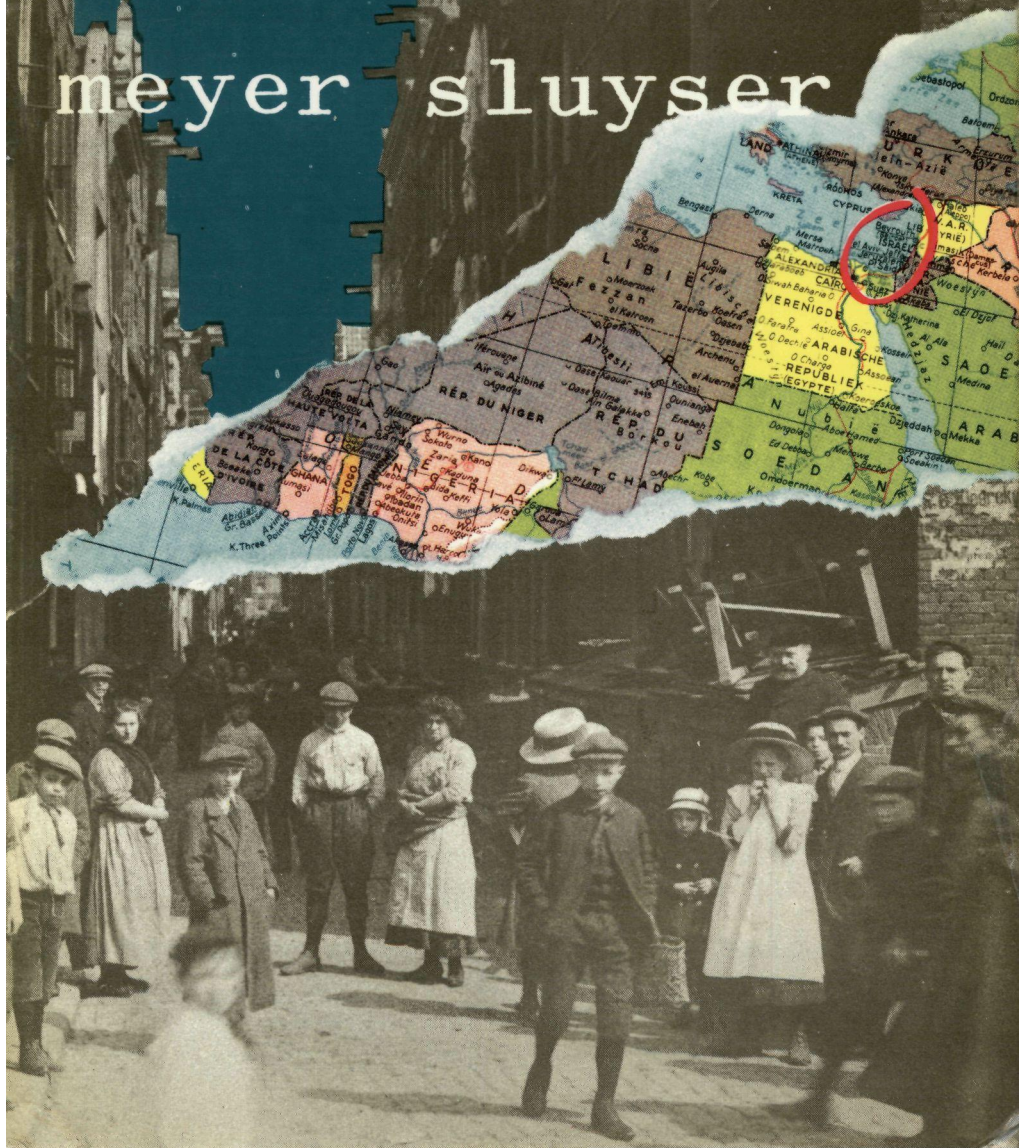

de wereld
is rond
maar mijn zolen
zijn plat
meyer sluyser

in deze nieuwe bundel
komt de zeer aansprekende,
laconieke humor waarover
meyer sluyser beschikt
wederom geheel tot zijn recht.
de hier samengebrachte
impressies en verhalen
sluiten aan bij zijn
door tienduizenden gelezen
boeken over het joodse leven
in amsterdam, maar evenzeer
bij de nieuwe joodse dynamiek
na het grote verdriet.
zij getuigen van ernst
en bewogenheid, maar ook van
ingehouden vrolijkheid.
sluyser doet zich hiermee
opnieuw kennen als een knap
waarnemer en een
geboren verteller.

DEEL BIEREN
APPEL MANNEN EN VROUWEN
Sluyterij
BATAVIER.
ADRESBOEK en
LATERE LUSTEN
DER INZAGE.

92

DE WERELD IS ROND, MAAR MIJN ZOLEN ZIJN PLAT

Voor Loetje en Liesbeth

MEYER SLUYSER

DE WERELD IS ROND, MAAR
MIJN ZOLEN ZIJN PLAT

KOSMOS AMSTERDAM ANTWERPEN

WAAROM? DAAROM!

DIT boek heb ik opgedragen aan 'Loetje en Liesbeth'. Dat zijn: prof. dr. L. de Jong en zijn vrouw. Aan Loe, in het bijzonder als dank voor zijn 'Voorspel' zijn 'Neutraal' en zijn 'Mei 40'. (Dat zijn boeken zo lang bovenaan de bestseller-lijst staan, bewijst hoe door-en-door gezond democratisch het volk van Nederland is, malgré tout.) Maar ook om sentimentele redenen droeg ik dit boek aan die twee op. Voor de oorlog woonden Loe's vader en moeder en hun kinderen een paar huizen van ons vandaan op de Amsteldijk in Amsterdam. Zijn vader dreef een winkel in boterkaas-en-eieren. Voordat Loe met zijn tweelingbroer Sally naar college ging, deden ze eerst de melkwijk. Toen Loe zijn inaugurale rede als prof hield, dacht ik: 'Daar staat onze oude melkbezorger in bef, toga en baret.' Hij las in die rede een stuk voor uit een document, dat zijn broer Sally tijdens het verzet had geschreven. Ze waren één-eicellige tweelingen: we hebben ze nooit uit elkaar kunnen houden. Sally, die medicijnen studeerde, is gebleven in het verzet. Ik had het gevoel, dat Sally zélf daar stond en dat zijn woorden werden gesproken door zijn eigen stem.

In 1940 zijn Loe en Liesbeth (met hun oudste zoon-op-stapel), na de capitulatie, in een niet zo groot bootje met mijn gezin meé-gereisd naar Londen. In Engeland hebben we samen wel iets beleefd, als ik me goed herinner. Daarna zijn we zeer goede vrienden gebleven, waarschijnlijk omdat we elkaar niet overlopen. Ik had in de opdracht zijn titels kunnen vermelden: Professor Doctor. Deftig! Waarom zou ik? Voor mij zullen die twee altijd blijven: Loetje en Liesbeth.

M.S.

INHOUD

<i>Wat is eigenlijk geen wonder?</i>	9
<i>Ach, thans zijn ons zo weinig van de menigte overgebleven</i>	25
<i>De voeten zijn zo moe</i>	46
<i>Ze zeggen, de wereld is rond</i>	53
<i>De kleine ark</i>	69
<i>Daar ben je nog veel te jong voor</i>	86
<i>Jiddisje honderdduizend</i>	129

WAT IS EIGENLIJK GEEN WONDER?

IN een flits zag ik op het blauwe scherm een straat in Praag (in de dagen, dat de jongens van de beeldbuis door Tsjechoslowakije permanent overwerkt waren). Het was de straat van de Alt-Neu-Sjoel, de synagoge waar de restanten van de Golem zouden liggen wachten op de grote uitverkoop. Door de eeuwen heen heeft in de mystiek van vele volken de gedachte geleefd dat een wonderdoener een mens zou kunnen vervaardigen: de homunculus. In de overleveringen der Joden worden namen genoemd van wijze mannen, die door de Kracht van de Naam zo een wonder hebben volbracht. In Europa is rabbi Juda Löw ben Bezalel een van de bekendste. Hij schiep uit leem een monsterlijk-grote menselijke gestalte. De Golem. Een woord met een vrees-aan-jagende klank. Het betekent: Vormloos Begin (Ps. 139:16). Door middel van een geheime formule bracht hij zijn scheepsel tot leven. Als vijanden de Joden van Praag bedreigden ging de hersenloze onkwetsbare Golem hen tegemoet. Hij vertrapte hen als mieren onder zijn lompe lemen voeten.

Rabbi Löw was een wijze wonderdoener. Hij ligt in Praag begraven. Egon Irwin Kisch ('de razende reporter' van de jaren dertig) heeft de zolder van de Alt-Neu-sjoel doorzocht. Hij vond de resten van de Golem niet. Maar dat zegt niets voor degenen, die in wonderen geloven.

Toen ik bij meester Norden op het Joodse schooltje van juffrouw Van Praag het Hebreeuwse alfabet leerde en vertalingen van gebeden in mijn kinderhoofdje moest stampen, heeft ze ons eens uitgelegd wát een wonder is:

'Zolang Mozes zijn arm omhoog hield, wonnen de Joden. Maar

als hij maar even de arm liet zakken, verloren ze. Dat was een wonder.'

Vroeg een van de jongens: 'Wat is eigenlijk een wonder?'

'Een wonder, kinderen, is als iets gebeurt, dat tegen de natuurwetten is. Bijvoorbeeld als een steen naar boven valt, inplaats van naar beneden.'

Ik dacht: 'Oï, is het dan een natuurwet, dat de Joden altijd moeten verliezen? Is er een wonder nodig om dát te veranderen?'

We zijn wél het uitverkoren volk, maar we hebben het altijd verkeerd begrepen.

In 1939 stonden in alle kranten grote advertenties van een imaginaire Mr. Merinos in Australië, die, zelf kleermaker zijnde, iedereen aanraadde slechts zuivere scheerwol te kopen. In elke advertentie stond er een schaap bijgetekend. Een MERINOS-schaap.

In mijn naaste omgeving kende ik een kleermaker, een verstandige, altijd overwerkte ploeteraar voor vrouw en kind. Op een dag vertelde hij me:

'Ik heb een brief geschreven aan Mr. Merinos in Australië.'

Enigszins verdwaasd zal ik wel hebben gekeken, want hij vervolgde:

'Ik ben óók kleermaker net als hij. Ik heb hem geschreven: ik ben doodsbang, dat de nazi's in Nederland komen. Ik denk aan mijn gezin. Kunt U als collega-kleermaker niet zorgen, dat ik een visum voor Australië krijg en werk?'

Het Merinos-schaap heeft niet geantwoord. Dát was het wonder, dat uitbleef. De brief is trouwens nooit teruggekomen met: 'adres onbekend.'

Het geloof in wonderen groeide toen de bevrijding was bevochten. Eerst de illusie dat *alle* gedeporteerden zouden terugkeren. Toen de geruchten, dat meneer Zus gehoord had van een meneer Zo, dat die-en-die via de Krim op de terugreis was naar Ne-

derland. Daarna de vlucht in de ijdele gedachte, dat iedereen kon zijn omgekomen, alléén de eigen naasten juist niet.

Vijfentwintig jaar later: wat vertellen ze elkaar nu? NU! Verhalen van wonderbaarlijke reddingen. Altijd een stuk van een niet te delgen schuld. Waarom kon *ik* ontsnappen, waarom moesten *zij* sterven?

Ik heb eens de bekentenis moeten aanhoren van een man, die door de Duitsers gegrepen naar Westerbork was gebracht. Hij werkte bij de administratie. Opmaken van de lijsten voor deportatie naar de gaskamers. Op een dag kwam hij de namen tegen van zijn eigen vader en moeder. Hij deelde hen in bij het volgende transport. Parenticide als 'Büromord'.

Hij ging later naar Israël. Maar ook daar kon hij niet vluchten voor zichzelf. Hij nam dienst in het leger. De jongens van zijn 'kompie' zeggen:

'Dov wordt gek als er gevaar dreigt. Wat niemand durft, doet hij vrijwillig. Dov zoekt de dood. Hij is onkwetsbaar. Een wonder. Hij zegt: God wil me ook niet hebben.'

In 1948 reisden we, mijn gezin samen met een paar vrienden, in een enigszins wrakke Chevrolet naar Menton aan de Franse Riviera. Onze reisgenoten, man en vrouw, hadden in de oorlog vrijwel hun gehele familie verloren. Maar over het gruwelijke verleden praatten we slechts weinig. We hadden vakantie, de zon scheen, pluk de dag.

Totdat we in de buurt kwamen van Montelimar. De vrouw van onze twee reisgenoten werd onrustig. Ze vertelde dat ze slecht geslapen had. Ze had van haar broer Ies gedroomd. Die had in de oorlog een poging gedaan om via Frankrijk de vrijheid te bereiken. Bij geruchte hadden ze vernomen, dat hij vlak bij de demarcatielijn tussen bezet Frankrijk en Vichy Frankrijk moest zijn gegrepen. Meer dan een gerucht was het niet. Nooit hadden ze meer iets van hem gehoord.

In Montelimar zei ze: 'Gek, ik heb steeds zo'n gevoel, dat ik Ies

hier tegenkom. Wil je wel geloven, dat ik op straat gewoon naar hem loop uit te kijken?

‘Onzin’, zeiden we. Wat kun je ánders zeggen in zo’n geval?

Maar omdat zij erop aandrong, bleven we drie dagen in Montelimar. Steeds herhaalde ze: ‘Ik heb het gevoel dat hij naast me loopt. Ik weet zeker dat ik hem hier zal tegenkomen.’

Ze kwam haar broer *niet* tegen. We vertrokken ten lange leste uit Montelimar. Terug naar huis namen we een andere weg. Een verder . . . en verder? Verder werd er nooit meer over gepraat.

Totdat ik het boekje ‘Voordat ik het vergeet’ ging schrijven.

Ik wilde ook de lotgevallen beschrijven van enkele ‘Volljuden’, die gepoogd hadden uit Nederland weg te komen naar het land van de vrijheid. Ik zocht dr. L. de Jong op, die in zijn archief álles bewaart, en vroeg hem of hij me niet een stuk of drie dossiers kon geven, zo maar willekeurig gekozen, van vluchtpogingen, die ik wilde beschrijven. Hij stuurde me drie dossiers uit de archieven van de moffen. *En laat nou een van die dossiers handelen over Izak N.N.*, de broer Ies van onze reisgezellin naar Menton.

Ies was inderdaad naar Frankrijk ontkomen. Op de demarcatielijn was hij gegrepen. Hij werd gevangen gezet in Montelimar. IN MONTELIMAR! In de eenzaamheid van zijn cel heeft hij kans gezien het elektrische lampje uit de fitting te draaien, het stuk te slaan en met de scherven sneed hij zijn polsen door. Nauwkeurig beschreef het Duitse dossier, dat men hem ’s morgens doodgebloed in zijn cel had aangetroffen. Einde van het dossier. Bekrachtigd door de handtekening (‘Heil Hitler’) van de Referent.

Het tweede wonderbaarlijke geval dat ik heb meegemaakt, speelt zich af in mijn allernaaste familie. Omdat er ook nog anderen dan mijn bloedverwanten mee te maken hebben, zijn *alle* namen veranderd.

Nathan Wallag was getrouwd met Roza Wertheim. Ze hadden twee meisjes. Toen de oorlog kwam, heeft het gezin zich verspreid. Een van de dochters dook onder in de buurt van Delft, het andere kind in Leiden. Vader Nathan Wallag en moeder Roza Wallag-Wertheim vonden een onderdak in Beverwijk. Moeder Roza Wallag-Wertheim werd door twee politie-agenten uit Beverwijk weggevoerd. Haar man had een aparte schuilplaats in dat huis, die vonden ze niet. Verder heeft men nooit meer iets van haar vernomen. Haar man, Nathan Wallag, overleefde de oorlog.

Na enkele jaren wilde Nathan Wallag hertrouwen. Maar er was één onbegrijpelijke moeilijkheid. In geen enkel register van de Duitsers was de naam van Roza Wallag-Wertheim te vinden. En de moffen waren nauwkeurige moordenaars. Punctuele misdadigers. Het Rode Kruis zocht, anderen zochten . . . geen Roza Wallag-Wertheim bekend. Het Rode Kruis weigerde derhalve een verklaring af te geven, dat mevrouw Roza Wallag, geboren Wertheim, was overleden. En Nathan kon niet hertrouwen. De jaren gingen voorbij; de niet als overleden geregistreerde Roza Wallag-Wertheim kwam *niet* terug.

Toen we er, voor de honderdduizendste maal, weer eens in de huiselijke kring over praatten, kreeg iemand plotseling een brain-wave.

‘Maar die twee politie-agenten, die haar hebben weggehaald. Die moeten toch terug te vinden zijn. En als je van hén officiële verklaringen hebt, dan ben je al een eindje verder.’

Zoeken in Beverwijk. Ja hoor, de namen van de twee agenten waren bekend. Waar waren ze gebleven? Een was overleden en de ander . . . woonde in een Gooise gemeente, geen vijf minuten bij me vandaan. Op mijn verzoek kwam hij een avond rustig bij me thuis praten.

‘Vertel eens, herinnert U zich nog, dat U in de oorlog een Joodse vrouw heeft moeten weghalen. Een zekere Roza Wallag, geboren Wertheim?’

De man werd zo bleek als een dode (dat is geen beeldspraak). Als een slaapwandelaar stond hij op, haalde zijn portemonnaie te voorschijn, en daaruit diepte hij een gouden trouwring op. Zei hij: 'Dat is de trouwring van Roza Wallag-Wertheim. Kijk, de datum van het huwelijk staat aan de binnenkant.'

Toen hoorde ik zijn verhaal, chaotisch . . . maar ik zal het in chronologische volgorde vertellen.

De twee politie-agenten hadden opdracht gekregen een Joodse vrouw weg te halen. Een van de twee politie-mannen was een foute schoft.

'Maar *ik* dacht: ik krijg nog wel de kans om die vrouw te laten vluchten. In de tram in Amsterdam zat ik met haar apart. Ik zeg: als je hem wilt smeren doe het dan zo meteen, ik zal wel zorgen, dat mijn collega afgeleid wordt. Toen zei ze: *Ik* hoef niet te vluchten. Als ze weten dat je getrouwd bent, zoeken ze net zo lang tot ze je man hebben gevonden. Ik heb een vriendin, die net zo heet als ik, die is ongetrouwd en voor die zal ik doorgaan, dan blijft mijn man ongemoeid, wordt hij niet doorgestuurd, want naar hém zullen ze dan niet zoeken, ik ben officieel toch niet getrouwd. Maar u kunt me wel één plezier doen, hier is mijn trouwring, geef die aan mijn man.'

De ondergedoken echtgenoot van Roza Wallag-Wertheim had hij niet kunnen vinden, die was uit Beverwijk weggegaan. Die trouwring had hij al die jaren bij zich gedragen. Als een talisman. Toeval natuurlijk, ja, ja . . . maar mijn verhaal is nog niet uit. Wat betekende die mysterieuze complicatie: 'Ik heb een vriendin, die net zo heet als ik en voor die kan ik doorgaan?'

We hebben er maanden lang over gepiekerd. Totdat de oplossing op een nacht in de vorm van een droom naast mijn bed stond. Zo maar: plotseling. In je schooljaren kan je zoiets hebben met een moeilijke som.

Ze hAd een vriendin. Die heette doodgewoon Roza Wallagh. Dat was haar meisjesnaam. En *die* was ongetrouwd.

Weer zoeken bij het Rode Kruis. Asjeblief, in de registers van de

vermoorden stond keurig geregistreerd: Roza Wallagh, ongetrouwd, geboren toen en toen, overleden in het kamp Sobibor op die en die datum.

Maar . . . de echte, de werkelijk ongetrouwde Roza Wallagh leefde nog. De onloochenbare getuige. Dát was de opzettelijke naamsverwisseling.

Het klonk als een roman, toen ik de minister van Justitie (mr. L. A. Donker) het verhaal voorlegde, met de verklaring van het Rode Kruis en de verklaringen van de politieman. De stukken liggen op het Departement. Omdat er kennelijk een opzettelijke verwarring was gesticht, kostte het toen niet meer zo veel moeite officieel te laten vaststellen, dat Roza Wallag-Wertheim inderdaad was overleden.

Nathan hértrouwde, eindelijk . . . te mijner ere op mijn verjaardag: 9 september. Soms is er geen verschil tussen een sprookje en de werkelijkheid.

Voordat ik, in 1936, een journalistieke speurtocht ondernam in Oost-Europa, ging ik raad halen bij Mortje in de Manegestraat in Amsterdam. Mordechai Majefskofski met vrouw en vijf kinderen. Alle zeven werden door de Nazi's gegrepen.

Toen ik wéér van hem hoorde, was de bevrijding al drie jaar oud. Hij woonde in Antwerpen. De Provinciestraat en omliggende straatjes achter de Midden Statie zijn een voortzetting van wat vroeger het ghetto van Warschau was. 'Noc Mortje, was machtda jied?'

Hijzelf had het concentratiekamp overleefd. Een wonder. Niet goed was het gegaan met zijn vrouw en vijf kinderen. Allemaal verdwenen in de gaskamers. 'Nou is Mortje aangeland waar hij is begonnen. Ik ben weer vrijgezel.'

Op een kastje stond een portretje: zijn vrouw en de vijf kinderen. Op een keer vertelde hij me, dat hij trouwplannen had. Een vriend van hem, evenals hij aan de hel van de Duitsers ontkomen en ook weduwnaar, had kennis gemaakt met een Belgisch Joods

meisje. Die vriend was getrouwd. 'Je begrijpt als je voor de tweede keer trouwt, heb je andere gevoelens dan de eerste keer. Een man alleen is maar een man alleen. Een portemonnaie zonder geld.'

De vrouw van die vriend had een vriendin. Met háár wilde Mortje trouwen. Het zou een eenvoudige chassene¹) worden. Maar ik moest en zou er bij zijn, daar stond hij op. 'Wie heb ik anders? . . . Mijn vriend is met zijn vrouw naar Rio de Janeiro geëmigreerd.'

'Rio? Oi, waarom Rio?'

'Omdat het zo ver weg is.'

Die vriend was bezeten door de angst, dat de Russen toch nog eens West-Europa zouden bezetten. Hij had gezegd: 'Dan pleeg ik zelfmoord.' Mortje kon hem geen ongelijk geven.

'Wat doe je zelf, als je eenmaal getrouwd bent? Blijf je hier?'

Hij keek opeens diep bezorgd. 'Als je me zweert, dat je er met niemand over zult spreken . . . ik zal je een geheim vertellen. *Eigenlijk kan ik niet trouwen.*'

Het geheim? Mortje bezat geen enkele nationaliteit. Hij wist niet eens, wanneer hij jarig was.

Het dorpje ten Westen van Kiev, waar Mortje werd geboren, was Russisch gebied. De kleine Mordechai was een Rus van geboorte. Dáárover bestond geen twijfel. Omdat de pasgeborene een jongen was, zou hij later op de leeftijd van een jaar of achttien soldaat moeten worden in het leger van de Czaar. Een Joodse rekrut in het leger van de Czaar . . . kan een mens zich iets vreselijks voorstellen? Je moest eten uit de onreine keuken van de andere soldaten. Je kon je gebeden niet zeggen op de uren van de dag, die daarvoor zijn vastgesteld. Als Joodse jongen was je de getrapte van alle andere rekruten, die door hun meerderen als vee werden behandeld en hun haat en wraak koelden op de paar weerloze Joden in hun onmiddellijke omgeving.

De vader en moeder van Mortje gaven doodeenvoudig de ge-

¹ Bruiloft

boorte van hun zoon niet aan. Zó handelden alle Joden in Rusland, als ze er maar eventjes de kans toe zagen. Pas als de jongens een jaar of vier waren . . . dán gingen de ouders melden, dat hun een zoon was geboren. Als dan, achttien jaar later, de oproeping kwam om dienst te nemen in het leger van de Czaar, was zo'n jongen niet achttien, maar tweeëntwintig jaar. Maar een jaar tevoren was de opgeroepene heimelijk weggetrokken naar het buitenland. Die gesmokkelde vier jaar tijdsverschil tussen geboorte en aangifte van de geboorte waren zijn redding. De Joden redeneerden heel praktisch: een kind van zeventien jaar kun je niet alleen naar het buitenland laten gaan om er zijn fortuin te zoeken, maar een jongen van éénentwintig, dat is al een man. Er gebeurden wonderen, omdat ze mirakelen máákten.

Mortje trok naar Polen, daarna naar Duitsland. En toen brak de eerste wereldoorlog uit. Die eindigde met een revolutie in Rusland en een revolutie in Duitsland en een complete chaos in Oost-Europa. De hoge dure heren zaten maandenlang bij elkaar om een vrede tot stand te brengen, die voor altijd een eind zou maken aan alle oorlogen. De landkaart werd veranderd. Toen ze klaar waren met dineren en confereren, was het dorpje, waar Mortje was geboren niet meer Russisch, maar Pools.

Zodra in Berlijn een Pools consulaat werd geopend, ging Mortje erheen om een paspoort aan te vragen. Hij verzoon een nieuwe geboortedatum, hij loog bijzonderheden bij elkaar. De Poolse consul *moest* hem wel geloven, of misschien kon het hem ook niets schelen, in elk geval Mordechai Majefskofski, de Rus, werd bezitter van een Pools paspoort. Hij vierde zijn eerste, nieuwe verjaardag als Pools onderdaan met een grijns.

Later trok hij naar Nederland. Aan de grens geen centje moeite. Paspoort in orde. Gaat U maar door. Hij vestigde zich eerst in Den Haag, maar later ging hij naar Amsterdam. Mortje ging op tijd naar het Poolse consulaat in Nederland om zijn paspoort te laten vernieuwen. Aanvankelijk maakte de ambtenaar geen bezwaar. Toen brak de tweede wereldoorlog uit. Bezetting. De-

portatie. De hel. Toen Mortje uit het kamp was teruggekomen en zich meldde voor een nieuw Pools paspoort, was het formalistisch gezanik begonnen. Die ene keer was het nog gelukt. Maar de ambtenaar zei: 'Bent U eigenlijk geen Rus?' Met zijn echte nieuwe Poolse pas is Mortje toen naar Antwerpen verhuisd.

Dacht hij: 'Als ik over een paar jaar die nieuwe pas moet laten vernieuwen laat ik mijn neus niet meer op het Amsterdamse Poolse consulaat zien. Rus worden? Nooit! Weet je wat? In België zijn ze met dat soort dingen altijd een beetje minder precies dan in Nederland, allicht, dat ze het op het Poolse consulaat dáár ook niet zo nauw nemen.'

Het zou nog een paar maanden duren voordat hij voor de vernieuwing van het stempel naar het consulaat in Antwerpen zou moeten, maar helemaal gerust was hij niet. Hij had gehoord (van mensen, die met dezelfde moeilijkheid zaten) dat de Poolse consuls tegenwoordig niet zelf de passen konden verlengen. Ze hielden de passen in, je kreeg een soort papiertje om zo nodig aan de politie te laten zien; de pas zelf werd naar Warschau opgestuurd. Mortje kende iemand, die zijn pas nooit had teruggekregen.

Zei hij: 'Mijn trouwen zelf zal geen moeilijkheden geven. Want op die datum heb ik nog mijn Poolse pas. Maar stel je voor, ik ben getrouwd, ik moet mijn pas inleveren en ik krijg hem nooit meer terug. Wat moeten we dan? Mag ik mijn nieuwe vrouw aan zoiets wagen?'

Op de dag van de bruiloft vertelde hij me, dat hij een oplossing had gevonden: ISRAEL!

Ze gingen zo spoedig mogelijk emigreren. Naar Israël. Dat was omstreeks 1954. Zijn nieuwe vrouw was verpleegster. Die kon ginds makkelijk werk vinden. Een goede handwerksman, zoals hij, zou ook wel aan de slag komen, ook al werd hij langzamerhand een dagje ouder. Als het Poolse consulaat in Tel Aviv zijn pas mocht inhouden . . . nou, wat dan nog? Een Israëliische na-

tionaliteit was in elk geval een *echte* identiteit. Beter dan al dat geknoci en gescharrel, dat hij van zijn geboorte af met zich had moeten meedragen.

Ze trokken naar het beloofde land en na twee jaar kreeg ik een brief van hem, dat hij er niet kon blijven. Angina Pectoris. De dokter had gezegd: 'Beter, dat je naar een ander klimaat verhuist.' Wat dacht de dokter van Rio de Janeiro, waar Mortje's oude vriend woonde? Een koel noordelijker klimaat zou beter zijn, maar tegen Rio had de dokter geen overwegende bezwaren.

'Met onze paspoorten is het nu ook helemaal in orde', schreef Mortje, 'dat is eens en voor altijd geregeld. We kunnen er ook mee naar Brazilië. We gaan daar wonen. Wat wil je nog meer?'

Toen ik in Rio was, ben ik hem gaan opzoeken in een flatje vlak bij de havenkade. Zijn vrouw werkte als verpleegster. Hém ging het naar omstandigheden redelijk goed wat zijn gezondheid betreft. Maar op een kastje stond het portret van zijn eerste vrouw met de vijf kinderen. Naast een groot en welverzorgd aquarium.

Zei hij: 'Ik ben de hele dag in de weer om mijn guppies te verzorgen. Mijn eerste vrouw en de kinderen, die kun je toch nooit vergeten.'

Even later zei hij: 'Vervelen doe ik me niet. Ik heb toch mijn aquarium, zeg ik je. Dat is nu mijn hele leven. Apropos, je kunt me feliciteren.'

'Feliciteren? Waarmee?'

'Mijn guppies hebben jonkies gekregen. *Ik ben vandaag grootvader geworden.* Vrouw en kinderen vermoord, en toch grootvader geworden, *is dat geen wonder?*'

Paraguay is een rivierstaat in Zuid-Amerika, bestuurd (zo heet dat) door een keiharde dictator. Omdat hij een bevriend staatshoofd is, zal ik hem niet verder kwalificeren. Een Adonis is hij niet.

Als zo'n kop op een varken zit, wordt het afgekeurd voor de consumptie.

Veel sympathieker vond ik een schoenpoetser in de hoofdstad Asunción. Hij vertoonde een opvallende gelijkenis met Stalin. Verder had hij geen enkele afwijking. Hij liet zijn snor groeien, zijn haar knippen, zijn buik uitdijen, just as uncle Joe. Hij kleepte zich in een knalrood pak. Zo ging Stalin de straat op. De doos van het schoenpoetsers-ambt onder de arm. Hij vraagt het dubbele van de concurrentie. Dictators zijn dure klanten in de kost. Asunción is beslist geen Swinging City, zelfs de hondjes vervelen zich. Maar mensen, die zich al jarenlang in Asunción lopen te verdoen, hebben mij verzekerd, dat het meer is dan een vermaak, het is een miraculeuze sensatie als Jozef Stalin voor je in het stof kruipt en je schoenen likt.

Paraguay heeft een bijzondere rol gespeeld bij de stichting van de staat Israël. Een lid van de kleine Joodse gemeenschap in Asunción heeft mij de intieme historie verteld.

In 1948 was de stichting en erkenning van een zelfstandige soevereine Joodse staat in de Verenigde Naties aan de orde. De Algemene Vergadering moest beslissen. De Russen waren vóór, de Amerikanen ook. Maar er waren ook staten, die tegen zouden stemmen. Het kon weleens op één stem aankomen. De afvaardiging van Paraguay had nog niet beslist naar welke kant ze zou omvallen. Toen kwam de kleine Joodse gemeenschap in Paraguay in actie (nog vóór de tijd, dat het varken naar de destructor kon gaan). Nog juist op het nippertje kreeg de afvaardiging uit Paraguay opdracht vóór te stemmen.

In Asunción kloppen ze zich nu op de borst.

‘WIJ . . . WIJ . . . hebben Israël gesticht.’

Eigenlijk hebben ze nog gelijk ook, een beetje gelijk.

Zei een geacht advocaat tegen me: ‘Mijn vader en moeder zijn uit Rusland gevlucht. Voor de pogroms in Kiev. Toen was mijn moeder zwanger van mij. Ze hadden familie in New York. Niks

hoor, ze gingen hierheen. Naar Paraguay, naar Asunción. Vader zei: overal is antisemitisme. Misschien daar in dat verre land nog niet. Op de vlucht voor hun eigen angst zijn ze hier terecht gekomen. Ik ben hier geboren.'

Peinzend ging hij verder: 'Soms, als ik 's nachts niet kan slapen, denk ik wel eens: *waarom* moesten ze juist naar dit onbekende Paraguay komen? *Waarom?* *Waarom* ben ik hier geboren? Ik had niet zo goed in New York ter wereld kunnen komen. *Waarom* ik en nog een handjevol joden hier. Als ik lang genoeg heb gepiekerd, dan is het antwoord: om Israël tot werkelijkheid te maken, om instrument te zijn voor de wonderbaarlijke redding van de joden, die de kampen hebben overleefd . . . daarom, daarom . . . DAAROM!'

Ben je in Tunesië eenmaal op het schiereiland Djerba terechtgekomen, dan zeg je gewoon tegen de eerste de beste taxi-chauffeur: 'Hara Shira' of 'Hara Kebira' . . . en daar gaan we dan, langs redelijke wegen, diep het binnenland in. We reizen de oudheid tegemoet.

In die twee vergeten Sahara-dorpen leven afstammelingen van Joden, die zevenhonderd jaar voor het begin der Christelijke jaartelling uit de Babylonische ballingschap zijn gevlucht. Bijna drieduizend jaar zitten ze er al. In rust. In vrede. In veiligheid.

De Tunesische joden dragen vele vreemde en enkele zeer bekende namen. Cohen komt veel voor, vanzelfsprekend, voor wie de afkomst en betekenis van die naam kent. Van Cohen kom je bij de priesters, en dan beland je vanzelf bij de synagoge. Dat is de wijd en zijd vermaarde Ghriba. Een wereldwonder. De oorsprong van dat godshuis is een schone legende.

Op een dag, lang, lang, heel erg lang geleden, kwam een jonge vrouw naar Hara Shira. Ze was mooi. Ze leed honger. De joden van la Shira vroegen niet naar haar naam. Ze gaven haar te eten, ze verzorgden haar liefderijk. De jonge vrouw bleef onder hen wonen. Nooit heeft iemand geweten waar ze vandaan kwam.

Nooit sprak ze over haar verleden. Ze werd oud, sommigen zeggen, dat ze ver over de honderd werd, maar dat kan een verzinzel zijn, want een burgerlijke stand was er niet in die dagen. Men zei, dat ze een heks was. Toen haar hut afbrandde, vond men tussen de as haar ongeschonden lichaam. Op het gelaat van de dode lag een glimlach, zo ontroerend mooi, en haar geopende dode ogen keken gelukkig alsof ze het paradijs zelf aanschouwden. De aanblik van de dode was een mirakel. Met grote tederheid werd ze onder de olijfbomen begraven. Te harer ere en gedachtenisse werd vlakbij een synagoge gebouwd. Dat is eeuwen en eeuwen geleden. Het werd het beroemde godshuis van la Ghriba, vermaard in de hele wereld.

De eerste Joden, die zich in de Sahara vestigden, hadden uit Babylon souvenirs meegebracht van de oude tempel, de eerste, de tempel. Gouden en zilveren voorwerpen, stenen van de muren en eerbiedwaardige documenten. Die vonden in la Ghriba een veilige bergplaats.

Geboden wordt er nu in het Hebreeuws. De heilige feestdagen worden er gevierd volgens oeroude voorschriften. Op Vreugde der Wet dansen de mannen in de synagoge, in de ene arm een heilige wetsrol, in de andere hun eerstgeborene zoon, want zó wil het gebruik.

Die oude Ghriba Synagoge moet heel mooi geweest zijn, maar precies weten we het niet, want in het midden van de vorige eeuw brak er brand uit en het huis des gebeds werd verwoest tot op de fundamenteën. Alleen alle souvenirs van de Tempel, alle boeken, alle gouden en zilveren versierselen konden worden gered.

In la Hara Shira en Hara Kebira verstoorde geen rimpeltje de serene rust van die twee Joodse gemeenschappen. Totdat de soldaten van Rommel in Noord-Afrika landden. De Duitsers hebben de Joden in die twee dorpjes liefelijk geen haar gekrenkt. Alleen . . . wat niet met ankers in de muur vastzat, hebben ze gestolen. Maar, de synagoge hebben ze ongemoeid gelaten. De

stenen uit de muren van Salomo. En de rollen met de Wet. Een wonder Gods.

De synagoge, die op de plaats is gebouwd waar vóór de brand de oude eerbiedwaardige wondermooie la Ghriba heeft gestaan, niet ver van de plaats waar de geheimzinnige jonge vrouw met de gelukzalige glimlach begraven ligt . . . die synagoge hoort nu aan de toeristen. In de fundering zijn de stenen van Salomo verwerkt.

De twee dorpjes, Arabisch, bestaan uit de gewone huisjes met platte daken, die je overal in de Oriënt aantreft. Kraakzindelijk. Van buiten helder wit, van binnen duister en koel. Als er niet hier en daar een Davidster voor de venstertjes hing, zou je het verschil niet kennen tussen het huis van een Jood en een niet-Jood.

De eigenlijke Joodse buurt is geen ghetto. Een paar straatjes, waar iedereen vrijelijk in en uit kan lopen. Oude mannen en vrouwen en jonge, beeldschone kinderen.

De synagoge - de herbouwde - is foeilelijk. Arabische motieven, veel tierlantijnen van blauwe Hebreeuwse letters op wit matglas. De heilige wetsrol is geel en eerbiedwaardig van hoge ouderdom. Op koperen plaatjes staat in Hebreeuwse karakters het voorgeschreven gebed (voor de vreemdelingen hetzelfde gebed, maar nu in westerse letters en fonetisch, want het gemak dient de mens). De sjammes, de koster, is een oude baarddrager. Als ik probeer een gesprek met hem aan te knopen, blijkt dat hij niet kan praten, of misschien wil hij het niet. Hij steekt zijn hand uit, dat is welsprekend genoeg.

Een oude man vertelt ons: 'Vijf-en-twintig-honderd jaar hebben we hier geleefd. In vrede en in veiligheid. Geen discriminatie, geen andere moeilijkheden. Niets. Iedereen dacht: hier zullen onze kinderen opgroeien en onze kleinkinderen. We hadden ons gemakkelijk kunnen vermengen. Maar we wilden niet. Elk jaar op het Paasfeest wensten we elkaar "Volgend jaar in Jeruzalem".'

Toen kwam de stichting van de moderne Joodse staat. Van Israël. Vijf-en-twintig-honderd jaar waren we hier bij elkaar gebleven. We hebben gewacht tot we weer naar huis zouden kunnen gaan. Nu trokken de jonge mannen weg uit de veiligheid hier, naar het gevaarlijke leven ginds in de kibboetzim aan de grenzen van het nieuwe oude land. Ze kennen de Oriënt. Ze hebben hun bestemming gevonden. De jonge vrouwen volgden. Hier in Hara Shira en Hara Kebira wonen nu alleen nog maar oude mannen zoals ik en de oude vrouwen. En wat kinderen, die ze ons uit Israël sturen om ze hier op te voeden.'

Hij was een weemoedig man. Maar toen klaarde zijn gezicht op: 'Is dat niet een groot wonder van Adoni, de Eeuwige . . . Elk jaar zeiden we: "Volgend jaar in Jeruzalem". Hij heeft ons gebed verhoord. Hij heeft ons hier veilig bewaard, opdat onze kinderen en kleinkinderen zouden kunnen bouwen aan Eretz, aan het Land, eindelijk ons eigen land. Ik dank U, O God, dat U mij hebt laten leven tot op deze dag.'

ACH, THANS ZIJN ONS ZO WEINIG VAN DE MENIGTE OVERGEBLEVEN

OP Schiphol kompjootert een hip wezentje onze tickets. Onze koffers gaan naar het hiernamaals: wij hopen op een weerzien in het land van onze bestemming. Dan wordt je auto-onderdeel in een fabriek in Detroit; omdat de band loopt, hoeven we zelf niet te lopen. Zo varen de mensjes voorbij. Poppetjes in een schiettent. We worden naar twee deuren gekompjoeterd. Daarachter ligt een hygiënisch steegje: de tochtvrije landingspier. Door de grote vensters kun je ons vliegtuig al zien. Blauw en wit. Met grote zwarte letters: EL AL.

Naar Israël. Voordat je vertrekt, ben je al gearriveerd.

‘Wat hebt U een bekend gezicht, ken ik U niet?’

‘Alle Mexicanen lijken op elkaar.’¹⁾

Zegt een goedmoedige jiddisje mamma tegen haar dubbelganger: ‘Wat ik U zeg, we gaan allemaal de pijp uit en de kist in.

‘De pijp uit en de kist in? Hoe zo?’

‘Nou, die gang is de pijp en het vliegtuig is een kist. Gewoon de pijp *uit* en de kist *in*! Allemaal.’

‘Ongein. Met zulke dingen spot men niet. Vliegen *blijft* gevaarlijk.’

‘Daarom mag men toch wel een gijntje maken.’

‘Nou, als U het dan weten wil, *wij* houden er niet van. Mijn man kon niet mee. Die heeft zijn werk. Maar hij vast de hele dag. Eerst moet hij weten dat ik goed ben aangekomen, zegt hij, eerder gaat hij niet eten.’

‘Als men eenmaal zoiets in zich heeft, *moet* men vasten. Men kan nooit weten waar het goed voor is.’

¹⁾ Mexicanen. Afgeleid van ‘Mag sie keiner’ (Niemand houdt van hen), zelfspotnaam.

Als je in Parijs lang genoeg op het terras van 'Café de la Paix' zit, zie je de hele wereld voorbijgaan. Als je maar vaak genoeg naar Israël vliegt, kom je bij die twee deuren alle vierduizend Joden tegen, die Nederland óver heeft van de hondervijftigduizend van vroeger.

Ik stond eens bij die deuren te wachten, toen een man op mij afkwam:

'Ben jij niet Meyer Sluysen?'

'Klopt.'

'Dan heb ik met jou in de klas gezeten. Op school 10 in de Rapenburgerstraat. Bij meester Horstmeyer.'

'Laat ik je eens goed aankijken. Jij bent . . . Japie Veffen.'

Zestig jaar geleden kregen we op ons mieter met hetzelfde Spaanse rietje. En nou brachten de kompjoeters van Schiphol ons weer bijeen. Een modern huwelijksbureau.

'Oei, wat kon die meester meppen. Weet je nog wat een stomkop ik was. Toch heb ik later lekker mijn brood kunnen verdienen.'

Bob Levisson mengde zich in het gesprek, een oude kennis. En nog een paar mensen, die ik niet bij name kende, maar onze gezichten waren ons zo vertrouwd. We stonden te praten als oudstudenten op een reünie.

Mijn plaatsje op de bank naast mijn vrouw was leeg gebleven. Kwam een oud vrouwtje aan. In haar klein verschrompeld gezichtje - net een gedroogd appeltje - blonken haar oogjes helder en pienter. Doordat haar onderlijf zo breed was, leek het alsof ze naar boven spits toeliep.

'Mag tante Breinie hier even zitten?'

Breed-uit op de fluwelen zitting zei ze: 'Zo, nou heeft tante Breinie tenminste weer wat op de bank.'

Ging ze vervolgens uitvoerig vertellen van haar kinderen, kleinkinderen en één achterkleinkind ('ach-m'n-sjoof¹⁾'), ze is pas drie weken, God zal haar gezond laten'), allemaal in Israël. 'Mijn hele

¹⁾ sjoof: schaap.

leven heeft iedereen me tante Breinie genoemd. Mijn man zaliger zei altijd: tante Breinie, zoals jij koffie zet . . . dat kan niemand je nadoen. Nou wordt de jongste van mijn oudste dochter, ze heet Saartje, naar de moeder van mijn man olewesjólem¹⁾ . . . waar had ik het ook weer over? O ja, nou wordt kleine Jikkie gauw Bar-mitzwah, toen heb ik gezegd: Breinie, zeg ik, nou moet je jezelf eens trakteren, jij gaat naar de kinderen toe om Jikkie-van-Saartje zijn parsje²⁾ te horen lajenen. Een goed huwelijk hoor, Dennie, dat is haar man, is een ouwerwetse rechtschapen kostwinner. Gein, toen ze nog verloofd waren. Zaten ze op de canapé naast elkaar altijd zo'n beetje te vrijen. Gewoon. Zeg ik een keer: Wat mankeert jullie. Broeien jullie mazelen? Zegt mijn Saartje: Mazelen broeien? Wij? Hoe bedoelt U dat? Zeg ik: Nou, omdat jullie zo hangerig bent. We hebben wat afgelachen met dat stel. Wat ik zeggen wou, niet dat ik wil roddelen, ziet U daarginder in die hoek die lange man en die blonde vrouw, nee niet kijken, draait U zich kloumisj³⁾ toevallig om, die twee bedoel ik . . . nou, die twee hebben straks zo met elkaar zitten vrijen, ik denk: Breinie, wat ik je sjmoes, die zijn vast niet met elkaar getrouwd.'

Voordat de deuren opengaan zijn familiebanden uitgeplozen tot op het derde of vierde voorgeslacht en in de zevende graad. Zei een passagier eens tegen me: 'Die mensen zijn zeker allemaal familie van elkaar.'

Zo op het oog hadden zijn voorouders geen veertig jaar in de woestijn gezworven. 'Als we het goed gaan uitzoeken, zijn we allemaal familie, ik bedoel via Adam en Eva. U ook. Gaat U als toerist naar Israël?'

'Toerist. Mag ik mij even voorstellen? Ik ben dominee Pontier

¹⁾ zaliger gedachtenis.

²⁾ Voorlezing behorende tot de Kerkelijke meerderjarigheid (13 jaar).

³⁾ kwansuis.

uit Vlissingen. Ik ga elk jaar mensen opzoeken, die tijdens de oorlog bij ons thuis hebben ondergedoken gezeten.'

'Lieve dominee. Dan bent U meer familie dan U misschien zelf beseft. U behoort tot de ere-divisie van de misjpoge¹⁾.'

Ik herinner me, dat ik op een reis naar Israël kwam te zitten naast mevrouw de weduwe S. Ramp uit Vijfhuizen in de Haarlemmermeer. Op tienduizend meter hoogte genoot ze van haar eerste vliegreis. Ze was 78 jaar. En ze reisde moederziel alleen. Maar in Tel Aviv zou Albert de Vries (30 jaar) op haar wachten, zoon van Juda de Vries, vóór de oorlog een bekend voetballer in Haarlem. Ze had Albert drie jaar lang op de boerderij verborgen gehouden. Sinds hij in het Beloofde Land woonde, schreven ze elkaar minstens éénmaal per maand. Over drie weken zou hij met vrouw en kroost naar Nederland komen. Vakantie. Logeren in Vijfhuizen. Op de boerderij. Toen had zij geschreven: 'Lieve kinderen, ik kom jullie *halen*. Ik wil weleens weten hoe je woont. En dan gaan we samen terug.'

Een andere reis werd meneer Quiros opgehokt in het rijtje van drie. Hij heeft jarenlang op de Jodenbreestraat in Amsterdam een broodjes-met-pekeltvlees-winkel bedreven. Wie hem niet kent, weet niet hoe lekker een kroketje kan zijn.

We vlogen al op negen kilometer hoogte, toen hijde hij nóg. Zei hij verontschuldigend: 'Ik schwitz ervan.'

'Zeker zo hard gelopen?'

'Hard lopen? Ik? Helemaal niet! Ik ben vroeger bij de cavalerie geweest. Als het moet, spring ik nog over een paard heen. Waarom zou *ik* hard hebben moeten lopen? Ik was zó vroeg op Schiphol, als ik effe eerder was geweest, had ik het vliegtuig van eergisteren nog kunnen halen. Ik hard lopen. Bespottelijk.'

'Nou ja, ik vraag 't maar. Omdat U zo transpireert.'

'Geen wonder. Ik ben doodmoe. Ik heb zoveel familie in Israël. En of het spul zo speelt, zij zijn allemaal stapel mesjokke op ge-

¹⁾ familie.

bakken vis. Nou kan je die dáár natuurlijk ook krijgen. Als er geen vis is, is haring ook vis. Het smaakt niet. Ik bedoel de olie. Olijfolie, dat is niet om er vis in te bakken. En de vis is ook anders. Die familie van me is net zo gek als ik. Grote moten gebakken schol. Weet U wel, van die grote gelubde schol, die in vieren kan en dan zó dik. En zee-tong. Niet van die pietsies¹⁾ van tongetjes, van die visitekaartjes. Nee, tong in tweeën, van die vloermatten. Moet je bij Busman op de Nieuwmarkt voor zijn. Heb ik gisteren alles moeten verzorgen. Voor de hele familie. Gewoon: Quiros, eerst in pekervlees, thans exporteur in verse zeevis.'

Tegen mijn vrouw fluisterde ik: 'Zeevis tranquilis in undis'.

Ging meneer Quiros verder: 'Verse vis? Gebakken vis zal U bedoelen, in goede Hollandse slaolie gebakken. Ik heb straks de stewardess een grote doos gegeven. Gewoon niet om te tillen. Zeg ik: Sijntje, zeg ik, wil je dat zolang voor me in de ijskast bewaren? Natuurlijk, zegt ze. Ze kent me. Elke keer als ik ga neem ik vers gebakken vis mee. En osseworst. Nee, geen kroketjes, die maak ik dáár.'

Hij wachtte even. Niet uit ademnood. Maar omdat hij het zweet van zijn voorhoofd moest vegen. 'Weet U wat ik óók altijd meeneem? Drop. Kan je daar ook niet krijgen. Moet U mijn ene koffer zien. Gewoon de vertegenwoordiger van een drop-fabriek. Katjesdrop. Laurierdrop. Veterdrop. Zoute drop. Engelse drop, U weet wel met al die kleurtjes. En dan tum-tum, vroeger zeiden we: Engelse bruidsuiker. Die hele koffer vol. In de buitenzak van mijn overjas heb ik altijd losse drop. Rolletjes weet U wel. De kinderen, God zal ze gezond laten, komen me afhalen op het vliegveld, nou, voordat we op straat staan hebben ze me al gezakrold, zijn de rolletjes hasjewijne²⁾ Dat is nou mijn plezier.'

Weer moest hij zijn voorhoofd droog vegen. 'Ik denk weleens:

¹⁾ kleintjes.

²⁾ verdwenen.

de dokters in Israël zijn toch zo knap, oj, waarom vinden ze niet een paar ruitenwissers uit, die een mens op zijn voorhoofd kan plakken en die op een paar batterijtjes werken. Als ik jarig ben, kunnen ze me zo'n machinerietje cadeau geven. Hoef ik niet steeds mijn zakdoek te gebruiken. Kan ik aan één stuk doorsjmoezen.'

Boven ons was het fletse blauw van de Europese hemel op die hoogte, beneden ons een witte wollige deken van wolken. 'Ziet U dat stel helemaal achterin de machine? Veertien man. Gaan allemaal naar een bruiloft in Jeruzalem. Dat jongetje, dat ze bij zich hebben, dát is 'n vervelend knulletje. Ik heb goeie zin om naar zijn vader en moeder toe te gaan en te vragen: *Kan dat gezegende kind niet een paar minuten buiten gaan spelen?*'

Liefde mag dan blind zijn, toch hebben volstrekt eerbare vrouwen mij verzekerd, dat ze de mannen in Israël stukjes snoepgoed vinden. Zo groot. Zo sterk. Met zulke snorren. Moet je die schouders zien. Mannen als eiken. Op grond van eigen waarneming ben ik echter tot de conclusie gekomen, dat er in Israël ook mannen zijn, die niet op een eik lijken, maar meer op een stuk nat geworden vermicelli.

Op grond van diezelfde eigen waarnemingen wil ik evenwel openlijk getuigen, dat de *vrouwen* daarginds stuk voor stuk geschapen zijn op een dag, dat God dertien kruisjes goed had in de voetbalpool. Bij wijze van voorschot tref je in de vliegtuigen naar Israël stewardesjes, waar je als man een droge keel van krijgt, alleen maar van het aankijken; en dan denk je: als er maar genoeg van zulke Ruthbatja's en Shulamits in de wereld waren, konden alle psychiaters wel in de overbrugging.

Voordat we halfweg Zürich zijn, is het in het vliegtuig altijd zo gezellig als op de Huishoudbeurs. Er wordt veel gelopen. Aan elke stand kan je proeven en elke standhouder prijst haar waren aan.

Dan komt, bij de El Al, het tijdstip voor het middaggebed. Dat

is de Wet. Voor zo'n gebed zijn tien volwassen mannen noodzakelijk, jongens van dertien jaar zijn in kerkelijk opzicht meerderjarig.

Een man komt langs. 'Wilt U aan de godsdienstoefening deelnemen?'

Zei meneer Quiros die ene keer: 'Vandaag heb ik jaartijd¹⁾ van mijn broer. Het is voor het eerst, dat ik kaddisj²⁾ voor hem zeg op tien kilometer hoogte.'

'Kan God je beter horen.'

'Ongein.'

De groep mannen staat altijd achter in het vliegtuig. De kleine ruimte tussen de deurtjes van de twee toiletten is te klein. Er staan ook mannen tussen de achterste stoelen. Eén van de stewardesses komt de goede richting wijzen, alsof niet iedere vrome Jood in zijn evenwichtsorgaan een kompas bezit, dat naar het oosten wijst. Ze bidden: 'Ach, thans zijn ons zo weinig van de menigte overgebleven.' Het is een gebed voor een bijzondere gelegenheid: de smeekbede. Als een Jood bidt, wendt hij de ogen naar Jeruzalem. Psalm 122 moge dan zeggen: 'Onze voeten staan in Uw poorten, o Jeruzalem'... dat stewardesse toen, moet de vrouw geweest zijn, waar het Hooglied aan gewijd is: 'Gij zijt schoon, mijn liefste. Uw ogen zijn als duiven door uw sluier heen.' Helaas belette haar bééldige uniform mij te controleren, of de rest van het signalement klopte, zoals koning Salomo dat uitvoerig heeft beschreven. Ik had het vermoeden, dat het Hooglied toch nog een understatement is.

Zo'n middaggebed is geen gebed zonder end. Maar het duurt wel even. Al die tijd was de weg naar de twee toilet-deurtjes versperd. Als het eenmaal voorbij is en de mannen de toegang vrij hebben gemaakt, ontstaat in die buurt een nieuw gedrang, paniekerig.

Zei een man eens een keer tegen me: 'Daar heb je nou het reli-

¹⁾ jaartijd, gedenkdag van een sterf dag.

²⁾ gebed.

gieuze probleem van Israël. De vromen willen niet, dat op Sabbath de bussen rijden of dat de televisie aan is. Iedereen zijn vrijheid. Daar niet van! Maar wat is de praktijk? Dat ziet U nu zelf. Omdat *zij* zo vroom zijn, doe *ik* het bijna in mijn broek. Is dat democratie? Het is gewoon een dictatuur . . . en laat me nou gauw door, ik bárst bijna.'

We kwamen eens een keer in Israël, dat was in mei 1968, de zesdaagse oorlog lag toen al weer bijna een jaar achter de rug. Het was in de week van Poeriem. Dat feest herinnert aan de boze Haman, die de Joden wilde uitroeien. Maar de beeldschone Esther betoverde het hart van koning Ahasveros tot gelei. Niet de Joden werden uitgemoord, maar Haman werd gehangen aan een galg van dertig ellen hoog. Het is een onderwerp voor een modern sexy verhaal (ouwe koninklijke bok, groen blaadje. Blaadje wil niet, oom zegt: doe 't maar). U kunt de synopsis lezen in de rol van Esther, vlak voor het boek van Job in het Oude Testament.

Sinds de dagen van koning Ahasveros zijn er vele Hamans opgestaan. Niet allen werden gehangen.

De mystieke optimist zegt: 'De joden hebben door een wonder alle Hamans overleefd.'

De cynicus: 'De witte olifanten kunnen ook zeggen, dat ze door een wonder alle jagers overleefd hebben. Maar er zijn nog steeds teveel jagers in de wereld en het aantal witte olifanten wordt steeds kleiner.'

Zegt de pragmaticus: 'Daarvoor hebben we nou Prins Bernard en het International Wild Life Fund.'

Als U deze discussie en mijn ietwat oosterse gedachtenspringerij hebt kunnen volgen, begrijpt U meteen, dat we weer in Israël zijn aangeland. Goed dan! We kwamen er, toen juist het Poeriemfeest van 1968 werd gevierd. Na drie jaar stilstand, eindelijk weer eens in het openbaar. Poeriem is een kinderfeest en tegelijkertijd het Joodse carnaval. In de Joodse buurten van Amster-

dam sjouwden we vroeger als kind in de Poeriemtijd onze omes en tantes af. Met ons 'Poeriemdoosje'. Koperen centen inzamen, mijn tante Bloemie gaf *mij* altijd een halve stuiver. In Israël is het Poeriem het feest van de kinderen gebleven. *Zij* verkleden zich. Niet de volwassenen. Het is de trots van elk paar ouders, dat hún kroost het mooiste, het origineelste maskeradepakje aan heeft.

Tel Aviv telt vierhonderdduizend inwoners; om de Poeriem-optocht te zien, hadden zich langs de weg achthonderdduizend mensen opgesteld in rijen van tien dik. Ze zaten in de bomen, op de daken, ze klommen in de lantaarns. Iedereen wilde vooraan staan en liet dat merken ook. De toeristen verschoten een vermogen aan films en dia's. Een uur voordat de stoet zou vertrekken liep de situatie in de hele stad de politie volkomen uit de hand. De jongens van het leger, de marine en de luchtmacht drongen net zo lang op, totdat *zij* overal vooraan stonden. Maar ze tilden de kleine kinderen op hun sterke brede schouders. Wie kan dan kwaad blijven?

In de keuze van de maskerade-kleding herkent men de ouders. Er waren tienduizend of honderdduizend jongentjes, allemaal in een klein uniformpje van het leger en allemaal met een zwart lapje voor het ene oogje. Het was een gag, zoals ze in Hollywood nooit zullen bedenken. Bomen van soldaten en op elke schouder zat generaal Mosjeh Dajan-in-het-klein. En elke Mosjeh Dajan schoof 't zwarte lapje opzij om beter te kunnen kijken.

Ook als de viering van Poeriem de bevolking van Tel Aviv niet verdubbelt, zitten de terrasjes voor de café's druk bezet. Op alle terrasjes wordt Israël geregeerd. Ben Goerion heeft eens geklaagd: 'Als ik in dit land een kabinet moet vormen, heb ik te maken met twee miljoen formateurs.' Mozes had zorg genoeg met slechts twaalf stammen, hij kon ze bij tijd en wijle niet aan. Nu is elke Israëliër een stam op zichzelf. Het is een tot op de draad versleten mopje, dat op het gebouw van de Generale Staf een

groot bord hangt: 'Men wordt verzocht de Generale Staf niet lastig te vallen met goede raad.' Je kunt met evenveel resultaat een hond verbieden tegen de maan te blaffen. Die goede adviezen worden tóch gegeven, niet aan de Generale Staf, maar wel aan de toevallige buurman op elk willekeurig terrasje. Vooral als hij vreemdeling is; die moet, voorgelicht door een deskundige, *alles* grondig doornemen.

Maar Sche-mul doet aan dat orgasme van raadgevingij niet mee. Hij vent met een primitief wagentje waarop een container vol koude limonade.

Zegt Sche-mul: 'Als U nog eens in zaken gaat, moet U een artikel nemen, waar veel water in zit. Kan je miljonair worden.'

'En jijzelf dan She-mul?'

'Ik? Ik ben er te laat mee begonnen.'

Zestig jaar geleden werd hij in de Boekowina geboren. Hij was Roemeen, Oostenrijker, Pool, Rus en Duitser, en alles buiten zijn wil.

Oordeelt hij: 'Voor de politici is een landkaart van de Boekowina net een naakte jonge vrouw. Ze kunnen er met hun poten niet afblijven.

Nu is hij Israëliër. Het leven heeft hem de betrekkelijkheid geleerd van de dingen, waar andere mensen een infarct van krijgen. 'Als *ik* een Egyptisch generaal was, wist ik wel hoe ik de oorlog kon winnen. Er zijn zestig miljoen Arabieren en twee miljoen Joden in Israël. Als *ik* een Egyptische generaal was gaf ik elke dag honderdduizend van mijn Arabische soldaten bevel zich over te geven. Krijgsgevangen worden. Gewoon zich overgeven. Zijn er in drie weken tijds meer Arabische soldaten in Israël dan er nu Joden zijn, en dan nog eens drie weken elke dag honderdduizend nieuwe krijgsgevangenen erbij . . . *wat een geluk voor Israël, dat ik limonade verkoop en geen Egyptische generaal ben geworden.*'

Als je voor de brede ramen van het Sheraton Hotel in Tel Aviv

langs de boulevard kijkt, wordt een mens vanzelf stedenbouwkundige. Die bocht uit de strandlijn even recht trekken, dat stelletje huizen tegen de grond, verderop een paar wandelpieren aanleggen en langs de hele reutemeteut een enorme boulevard voor acht of tien rijen verkeer.

Maar colonel Carni onderbreekt zulke droombeelden. Zijn specialiteit is: werken met landen in Afrika. Hij heeft een geschiedenis te vertellen, zijn eigen story, van zijn eigen leven. Hij heeft maar één arm over, zijn linker. De rechter verloor hij in de bevrijdingsoorlog van 1948. Tijdens die oorlog werd een kapitein van het Egyptische leger krijgsgevangen gemaakt. Toen was Carni nog geen colonel, hij was nog niet verder gekomen dan de rang van kapitein. Hij spreekt vloeiend Arabisch, zoals zoveel sabra's, dat zijn mensen die in Israël zelf geboren zijn. De twee kapiteins, de Egyptische in krijgsgevangenschap, en Carni, de Israëliër, raakten met elkaar bekend. Beviend kon men in 1948 nog niet zeggen. Vrijgelaten, keerde de Egyptische kapitein naar zijn land terug. Maar acht jaar later, in de oorlog van 1956 om het Suezkanaal, werd diezelfde Egyptenaar opnieuw door de Israëliërs gevangen genomen, wéér een krijgsgevangene. Hij was intussen opgeklommen tot de rang van colonel. Carni was nog steeds kapitein. De twee mannen ontmoetten elkaar opnieuw. Er groeide zowaar een begin van vriendschap tussen hen. Voordat de Egyptenaar werd vrijgelaten om naar zijn eigen land terug te keren, mocht hij kapitein Carni in diens woning opzoeken. Hij zag de kinderen. Liet foto's zien van zijn eigen gezin. Elf jaar later, in de zesdaagse oorlog van 1967 werd de Egyptenaar wéér krijgsgevangene gemaakt. Beide mannen ontmoetten elkaar voor de derde keer. De Egyptenaar was intussen bevorderd tot brigade-generaal. Carni was intussen colonel geworden.

De Egyptenaar vond het rondweg een schandaal, dat zijn oude vriend Carni nog steeds niet hoger was dan colonel. Hij zou dat wel eventjes veranderen. Hij, de krijgsgevangene? Hoe dan? Geen zorg. Hij zou contact opnemen met mensen, die bij zulke

promoties veel invloed hebben. De Egyptische brigade-generaal behoorde tot de krijgsgevangenen, die via het Rode Kruis na het 'staakt het vuren' naar hun land konden terugkeren. Hij is nu weer in Egypte. Maar eerst heeft hij nog een week bij colonel Carni thuis gelogeed. Hij vond de kinderen groot worden, maar mevrouw Carni was nog steeds even jong als voorheen. De twee mannen hebben als goede vrienden afscheid van elkaar genomen. Carni is nog steeds colonel.

Carni zegt: 'Als ik hem weer ontmoet, hoop ik generaal te zijn.' Allebei zeggen ze: 'Waarom kunnen onze volken geen vrienden worden?'

De brigade-generaal voegt eraan toe: 'Ik ben soldaat. Als ik bevel krijg, trek ik weer tegen je ten strijde.'

Colonel Carni zegt: 'Waarom moet ik op zo'n man schieten? We verschillen zo weinig van elkaar.'

Colonel Carni, de sabra, verschilt wél veel van de Joden in Mea Shearim, de wijk der honderd poorten in Jeruzalem. Zij erkennen niet dat Israël bestaat. Zij zijn *Joden*, geen Israëliërs. Op veel punten zijn ze onverdraagzamer dan schorpioenen. Sinds de dagen van Christus' omwandelingen door dit land zijn er Joden in Israël *blijven* wonen. Niet veel. Door de eeuwen heen. zijn er weer Joden naar Israël teruggekomen. Niet om er te leven maar om er te sterven. Zij wilden dat hun lichaam zou rusten in de aarde van Zion. Waar bestonden die emigranten van? Hun bloedverwanten in het buitenland betaalden voor de eer dat één van de eigen naaste familie naar Zion was getogen om dáár te kunnen worden begraven. Later kwamen er vrome Chassidiem bij uit Rusland en Polen. Alles wat in oorsprong en bedoeling mooi en aandoenlijk is, kan in de loop der eeuwen degenereren. Het zou een klein kunstje zijn de mannen en de vrouwen van Mea Shearim belachelijk te maken. Ze willen niet gefotografeerd worden. En hun doorgroefde bleke gezichten, hun lange baarden en de vrome pijpekrullen, die ze langszij het voorhoofd dragen,

zijn zo fotogeniek. Hun kleding, de brede streimel, de hoed, soms versierd met vossebont, hun jassen, de kaftans, de vrouwen, als ze echt vroom zijn (en anders worden ze niet geduld) zijn kaal geschoren en dragen een bandeau, een pruik . . . het is een soort oosters Marken en Volendam. Maar wie kijkt met de ogen en luistert met de oren van zijn ziel, kan in datzelfde voor anderen ridicule Mea Shearim grote schoonheid ontdekken. Een chassische bruiloft is een gebeurtenis om nooit te vergeten. Niet alleen voor bruid en bruidegom. Deze zelfde schuwe mannen en bleke ongezonde kindertjes kunnen ongebreideld vrolijk zijn; hun is door de wijzen geleerd, dat zingen en dansen de mens nader brengt tot eenheid met zijn Schepper.

Ze erkennen Israël niet. Voor hen bestaat het niet. Ze hebben geen weet van verplichtingen jegens de staat. Zion zal pas herrijzen als de Messias de Joden oproept tot de terugkeer *én* als *alle* Joden aan *die* oproep gehoor hebben gegeven. Eerder *kán* er geen Israël bestaan. Probeer niet met hen erover te praten; zij zitten op hun eigen aparte golfengte. Het deert hen niet, dat volgens de wetenschap Mea Shearim eigenlijk niet tot het oude Jeruzalem behoort. De heilige stad van weleer lag ergens anders en wat eertijds op *hún* plek lag, is sinds eeuwen bedolven onder tien meter dikke lagen puin van andere beschavingen. De geleerden die *dát* zeggen zijn omgekocht door Ben Goerion, die een slimme Russische politicus is en alles behalve de Messias. Ze hebben slechts voor één Israëliër werkelijk respect. Voor generaal Mordechai (Morti) Gurr. Die adoreren ze. Hij heeft de Klaagmuur bevrijd! Voor de mensen van Mea Shearim is de Klaagmuur het enige stukje grond, dat werkelijk bevrijd werd. De rest is politiek. De Klaagmuur, ze trekken er elke dag heen. Op een van de muren heeft zestienhonderd jaar geleden een vrome Joodse pelgrim gebeiteld: 'Als U het ziet, zal Uw hart zich verblijden; en Uw gebeente zal gedijen als het jonge groen.' (Jes. 66:14) Ze staan er te bidden met onverbiddelijke passie.

Een vroom man uit Nederland zei tegen me: 'Ze bidden, als

ze konden, zouden ze God aan Zijn benen uit de hemel naar beneden trekken.'

We hadden makkelijk een kamer kunnen krijgen in een Israëlish hotel in het nieuwe gedeelte van Jeruzalem, dat al jarenlang door Israël wordt bestuurd. Maar 'de oude stad' was pas van Jordaanse in Israëlish handen overgegaan. Waarom verschilt deze reis van alle andere reizen? Hedenavond wonen we in een echt Arabisch hotel.

Palace Hotel vlakbij de muur van de oude stad is een hypermodern etablissement. De bediening is ouwerwets, dus eerste klas. Dáár kan een mens leren hoe lamsribbetjes, op houtskool geroosterd, moeten smaken. Maar tenslotte waren we niet alleen voor lamsribbetjes naar deze oude stad gekomen. Toen het donker begon te worden dwaalden we op de bonnefooi door straten en steegjes. Totdat we een kroegje ontdekten, dat leek op wat we zochten. Arabisch. Binnen een beetje schemerachtig. Er zaten zes jonge mensen met elkaar te praten. Arabieren. Ik verstond hen niet. De radio was áán. Arabische uitzending van nieuwsberichten. Radio Amman of Radio Cairo. Het was op de dag, dat het Israëlish leger de Jordaan was overgetrokken om een El Fatah kamp in Karameh uit te zwavelen.

'Neem me niet kwalijk, dat ik U stoor. Maar ik versta geen Arabisch. Wat is het nieuws op de radio?'

'Het leger van Israël is in volle terugtocht.'

De jongelui spraken voortreffelijk Engels, bijna Oxford. Vermoedelijk waren het studenten.

'Waar komt U vandaan? Holland? Dat is pro-Israël.'

'Ik geloof niet, dat men het zo eenvoudig moet stellen. Kijk op de landkaart . . . Waarom kunnen de volken van het Midden-Oosten geen voorbeeld nemen aan onze Benelux?'

'Iedereen háát ons.'

'Wie bedoelt U met "ons"?''

'The Jordans.'

‘Dacht U, dat wij in Palace Hotel zouden zijn gaan logeren, als wij jullie haatten? Zou ik dan niet naar King David’s gegaan zijn.’

We bleven met elkander redetwisten en toch werd de vriendschap tussen ons steeds groter. Ze rookten sigaretten uit Holland, wij dronken het rondje koffie, dat zij gaven. Dat ging zo uren lang door.

Toen vroeg een van de studenten: ‘Maar U bent Joods.’

‘Ontdek je dat nu pas?’

Zei die Jordaanse student: ‘Ik heb het laatste half uur mezelf steeds afgevraagd: waarom kan ik met die man uit Holland zo vriendschappelijk van mening verschillen?’

Ik grijnsde: ‘Wat was het antwoord?’

‘Wij redeneren op dezelfde manier. Als wij wat vragen, antwoordt U met een wedervraag. Dan komen wij met een andere vraag en U hebt direct een wedervraag klaar. Zo praten wij oosterlingen ook met elkaar. Weet U . . . eigenlijk verschillen we maar heel weinig.’

We zijn diep in de nacht gescheiden als broeders. Ik denk vaak aan hen terug. Waar zouden ze nú zijn? Wat vragen ze?

Een toerist kan Israël in een halve dag ‘doen’: maar je kunt er ook vier maanden rondtoeren en als je vertrekt heb je het gevoel: ik moet snel terugkomen, want ik heb nog niet alles gezien.

Ik kende Eilath aan het zuidelijkste puntje. Maar twee keer had ik het opnieuw willen bekijken en telkens was ik er door andere besognes niet toe gekomen. Maar nu moest en zou het gebeuren. Je kunt er heen over land, dwars door de Negevwoestijn. En je kunt vliegen. Graag was ik over land gegaan . . . maar dan niet met zo’n veewagen, die ze toeristenbus noemen, voorzien van een gediplomeerde gids en andere gemakken en ‘cirkondisjund’. Voor een tocht door de Negev moet je minstens een hele dag reserveren. Op je eigen houtje. Achter de heuvels terzijde van de autoweg ligt zoveel schoons verborgen. Er kwam ook deze keer

niets van de reis over land dwars door de woestijn. Maar in het vakje: 'Heeft U niets vergeten?' achter in mijn kleine hersens, staat een notitie: volgende keer in de Negev moet ik Petra of Rehem weer eens opzoeken. Dat was eens de hoofdstad van het rijk der Nabateeën. Daar moet ik van vertellen, ook al gingen we die keer niet over land.

De Nabateeën woonden in Edom ongeveer zeshonderd jaar voor de Christelijke jaartelling. Ze stichtten hun hoofdstad Petra of Rehem of Reëm, midden in de woestijn. Van oorsprong waren ze nomaden, ze ontdekten een kunstje, dat eeuwenlang een raadsel is gebleven. Ze bouwden solide waterputten van gevoegde rotsblokken. Daarin vingen ze het vocht op, dat uit de aarde trekt of op de aarde valt . . . in elk geval het beetje water, dat wij Nederlanders 'dauw' noemen. Die clevere jongens vergaarden met dat foefje zoveel water, dat ze de enorme reservoirs altijd gevuld konden houden. Met dat water bedreven ze een intensieve landbouw. Van nomaden werden ze boeren. Alles midden in een woestijn, die zo droog is als gemalen Palthe-dozen. De Nabateeën zijn opgegaan in andere volken. De waterputten werden vergeten, niemand kende het foefje en de woestijn won. Maar hun oude hoofdstad is overeind blijven staan. De dauw bleef druppelen in de oude waterputten. Toen de Engelse soldaten in *onze* tijd de oude stad ontdekten, waren die putten nog intact. Er stond nog steeds water in. De soldaten herinnerden zich, dat er in hun eigen land een paar lieden woonden, Engelse oude kereltjes, die veel geld verdienden met een angstvallig bewaard familiegeheim. Het aanleggen van 'dew ponds', dauwvijvers. Daarmee vult in de droge streken de Engelse boer zijn schaarse watervoorraad aan. Het kunstje van de oude Nabateeën.

Petra of Rehem of Reëm is compleet op de mensen na. Als een schilderij van Sal Meyer. Een dode stad. Ghost-Town. Je loopt door straten. Je ziet huizen. Je denkt aan de moderne steden in het nieuwe Israël. De mensen hebben tegenwoordig meer comfort, allicht. Maar verder . . . zó verschrikkelijk veel verschilt een mo-

derne Israëlsche kibboets niet van de hoofdstad der oude Nabateëen.

De Nabateëen waren van Arabische oorsprong. Bij elke stap die je in het Midden-Oosten doet, onverschillig in welk land, steeds opnieuw denk je: wat is het verschil? En als er dan verschil bestaat, is het dan waard, dat er ook maar één mens voor zou moeten sterven?

Niet over de weg door de Negev naar Eilath gingen we, maar wel door de lucht. We kwamen aan toen de hele stad in rep en roer was. Een uur tevoren was, vlakbij, op de weg door de woestijn een bus met schoolkinderen op een landmijn gereden. De kinderen waren een doodlopend zijweggetje ingegaan om een ruïne te bekijken. Daarna hadden Arabische terroristen de landmijn ingegraven op de kruising van de zijweg en de hoofdweg. De onderwijzer dood, zes kinderen dood, zestien voor het leven afschuwelijk verminkt. Maar het leven gaat door. Onrustig. Druk. Verontwaardigd. Maar het gaat door. Onstuitbaar. Als een granaatscherf door een week kinderlichaam.

Ik herinner me, dat ik Eilath heb gezien, toen het nauwelijks bestond. Eigenlijk is deze zin dwaasheid. Reeds koning Salomo gebruikte dit havenstadje om er koper te ruilen tegen goud uit het geheimzinnige land Ophir.

Toen in 1947 de soldaten van Ben Goerion in Eilath arriveerden, bestond de vlek op de landkaart uit een paar lemen hutten. Maar de oude baas zei: hier moet een moderne havenstad komen. Om zoiets te zien, als het er nog niet is, moet je een visionair zijn. Eén man nam op zich die stad te bouwen en te besturen. Om zoiets te beloven moet je een volslagen gek zijn. Die dwaas heette: Ziegie Nenner; een jongen uit een leerwinkel op de Haarlemmerdijk in Amsterdam. Hij bezat toen al een reputatie van driestheid. Voor de ingang van de kibboets Degania staat een oude tank bij wijze van museumstuk; die heeft Ziegie in zijn eentje veroverd op de Engelsen of op de Syriërs, dat weet ik niet meer

zo. precies. Burgemeester worden van de imaginaire stad Eilath was een veel dolzinniger onderneming. Over land was er een vrijwel onbruikbare weg, meer karrespoor dan berijdbare baan. Elke steen voor de nieuwe stad moest door de lucht worden aangevoerd, elke zak cement, elk raamkozijn. Voedsel was er niet in Eilath, geen drinkbaar water en geen melk. De volwassenen zetten zichzelf op een karig rantsoen. De kinderen dronken voldoende water en melk, elke druppel werd per vliegtuig aangevoerd. Zo groeide een hotel, een paar huizen, een ziekenhuisje, een schooltje. Tegenwoordig is Eilath een havenstad van redelijke omvang. Met alles wat erbij hoort. Ik herinner me, toen ik de eerste keer kwam waren ze juist bezig de eerste olietanks te bouwen; de buizen voor de pijpleiding moesten toen nog geperst worden.

Misschien vindt men nog eens dat geheimzinnige land Ophir, waar het goud vandaan kwam . . . maar, (dat was in 1956) ik voelde een onstuitbaar verlangen om de *kopermijnen* van koning Salomo te zien. Ik denk, dat het was, omdat ik 'Ridder Haggard' heb gelezen, en ik heb er, meen ik, ook eens een film over gezien. Hoe het ook zij, toen ik, diep in de woestijn voor die hoge zwarte en donkerbruine rotsen stond, had ik een zo sterk gevoel van 'déja vu' als ik nooit elders in de wereld heb gevoeld. Het kleurenpalet van de woestijn daar is breder dan ik had durven vermoeden. Alle waarden in zwart en bruin tot vederlichte tinten in groen en paars. Ik vind die tinten terug in het palet van Chagall, niet in zijn beroemde ramen, waarin de meeste kleuren zwaar zijn, maar in zijn aquarellen. Als ik het talent had en ik moest de Negev bij de mijnen van Salomo schilderen zou ik waterverf kiezen, weinig verf en veel water.

Nu kwamen we eindelijk wéér in Eilath. Twaalf jaar later.

Iemand zei: 'Ik kan ervoor zorgen, dat je 's avonds naar de mijnen van Salomo gaat. De kleuren ken je al. Nu zal ik je wat anders laten zien.'

Bij de mijnen hebben ze oude smeltovens gevonden. Ik heb thuis een stukje uitgesmolten kopererts uit die oude mijn. Het staat naast een blokje zout uit een zoutpilaar bij de Rode Zee, misschien is het wel een stukje van wijlen mevrouw Lot. Het verhaal gaat, dat ze bij die oude smeltovens ook muziekinstrumenten hebben aangetroffen uit de tijd van de grote koning.

Die vriend had beloofd: 'Je krijgt een nachtelijk concert te horen op muziekinstrumenten uit de oude tijd en de muziek zelf is nog ouder.'

Op gevaar af, dat ik mij eeuwige vijandschap op de hals haal, waag ik het te betwijfelen, of de muziekinstrumenten werkelijk zó oud waren, en de muziek leek me ook niet zo antiek. Toch werd het onvergetelijk. Een uur weemoedige fluitmuziek in die unieke omgeving, af en toe in de verte het gehuil van een verschrikt nachtdier. De sterren, diamanten, die aan draadjes uit een zwart fluwelen hemel hangen. Steeds weer het 'déja vu'-gevoel, zo acuut, dat het bijna pijn doet. Als je moet vertrekken, heb je een zwijgend gesprek gevoerd met iemand, die je niet kent en die je toch zeer vertrouwd is.

Toen we, in de nacht, in Eilath terugkwamen, werden we aangehouden door wachtposten. Elke nacht wordt er geschoten. De kinderen van Eilath, ze bewaakten hun stad.

Juist door de onveiligheid van de weg over land, en de schrik die de aanslag op de bus met schoolkinderen te weeg had gebracht . . . ontstond er een enorme rush op de vliegtuigen, die de verbinding van Eilath met het noorden onderhouden. Omdat Arkia al het materiaal inzette waarover men beschikte, kwamen wij terecht in een vliegtuigje, dat de gebroeders Wright op het idee moet hebben gebracht. We landden op een vliegveldje bij Jeruzalem, voorheen Jordaans gebied.

De taxi-chauffeur zei: 'Ik ben blij dat ik U hier moest afhalen. Waar nu dit vliegveld is, daar ben ik geboren, weet U.'

Hij wilde ons meteen maar iets laten zien van de omgeving. Niet

in de eerste plaats omdat hij zo graag een hoge meterprijs wilde maken (dat ook wel natuurlijk) maar omdat elke chauffeur in dit land de onweerstaanbare drang in zich voelt om gids te zijn. Nou, vooruit dan maar.

We stonden boven op de Olijfberg. De oude stad lag aan onze voeten. Aanschouwelijk onderwijs in het Oude en Nieuwe Testament. Daar ziet U de Klaagmuur, dat was eens de Tempel. En hier de hof van Getsémané. Ginds ziet U de koepel van een moskee, daarachter ligt de Via Dolorosa. De gids draaide zich om: 'Dat hotel is het Intercontinentaal. Mooier en weelderiger dan het duurste hotel ergens ter wereld. Bezit van koning Hussein en een Amerikaanse luchtvaartmaatschappij.'

Hij spuwde verachtelijk op de grond. 'Geen rechtschappen Jood zal ooit in dit hotel komen. Het is gebouwd bovenop een oud Joods kerkhof. Ze hebben niet eens de moeite genomen de oude graven te ruimen. De oude grafzerken hebben ze weggesleept. Ze hebben er de vloeren mee geplaveid van de urinoirs.'

Op de dag, dat troepen van Israël dat hol van El Fatah in Karameh uitzwavelden, stonden we bij het Hadassah ziekenhuis in Jeruzalem. Vlak voor de ingang is een plein vrijgehouden voor helikopters. Die vlogen die dag heen en weer, van het front naar het ziekenhuis en terug. Gewonden halen en brengen.

Bij de hekken stonden honderden angstige mensen. Veel helikopterlandingen betekende: veel gewonden. Het was niet de gewone morbide belangstelling voor ziekte en overlijden, die alle mensen in alle landen kenmerken. De honderden mensen bij die hekken probeerden de gezichten te onderscheiden op de brandcards. Iedereen in dit land meent iedereen te kennen. Iedereen heeft naaste familie, die meevecht.

Geen honderd meter verder staat het kleine gebouwtje van een synagoge, die beroemd is in de hele wereld. Door de ramen van Chagall. Die dag was het gebouwtje voor het massale toeristenbezoek gesloten. Er was dienst. Het gebed met de 'Smeekbede':

‘Hoor onze stem en wees ons genadig, laat ons niet ten prooi aan de macht onzer vijanden, om onze naam te verdelgen.’

In de hoge ramen brak het zonlicht en viel uiteen in Chagall's onbeschrijfelijke kleuren-rijkdom. Men heeft de ramen zo goed het kan beschermd. Maar wat helpt tegen een granaatscherf?

Chagall heeft gezegd: ‘Als ze door de oorlog kapot gaan, maak ik wel weer nieuwe.’

Gesneuvelde soldaten kun je niet vernieuwen, en wie verminkt is naar lichaam of geest, blijft geschonden. Zijn Leven Lang.

DE VOETEN ZIJN ZO MOE

IN Naharia in Israël dronken we thee bij kennissen, die ter ere van mijn vrouw en mij (en ten gerieve van hun eigen verwende kelen) gewone Nederlandse speculaasjes hadden ingeslagen. Vlakbij specialiseert een bakker zich in zoet van vele vaderlanden. Voor de Oostenrijkers, keihard gebak met een laag suiker, waarop je kunt dansen. Voor de Duitsers zijn er zure Stollen met Kümmelzaad en Lebkuchen. De Fransen vinden bij hem de opgeblazen nietsigheidjes, die ze éclairs noemen, een taai dun omhulsel met een kwak mierzoete roomvulling. Bless your heart: Engelse scones en crumpets bakken kan hij óók. Nou en voor ons waren de sinterklaasjes, 'allemaal voor Klaassie, allemaal voor Klaassie' zongen we op oud-Mokumse wijs, toen de bruine brossigheden op tafel kwamen. Laten we wél wezen, vaderlandsliefde is niet zo zeer de gemeenschappelijke afkeer van de mensen die ánders spreken . . . als wel de gemeenschappelijke voorkeur voor wat de tong streelt. Der Mensch ist, was er isst.

Nadat we het emigratieprobleem in het bijzonder van de culinaire zijde uitvoerig hadden bestudeerd, hoorden we, voor de zoveelste maal trouwens, dat onze vrienden zich tot de pioniers van Naharia rekenden (verdorie er zijn wel slechtere adelbrieven). Enne toen wij hier kwamen was er nog niets of niemand wij waren zogezegd de shikoen¹⁾ in levende lijve, enne we woonden in kisten, enne elektra, daarvan hadden ze hier nog nooit gehóórd, en kijk nou eens om je heen, hoe heerlijk ver we het hier in Naharia hebben gebracht: huizen en mensen en cultuur en een banketbakker om in een gouden lijst aan de muur te hangen.

¹⁾ nederzetting.

Zei één van de zoete vrienden in den ronde: 'Eten . . . jullie praat altijd over eten . . .'

Zei een ander: 'Was er een jehoe, die 's avonds zat te eten met een groot bord vol schelviskuitjes in boter gebakken¹⁾ voor zich, hij at en hij at en toen de pan leeg was, likte hij zijn vingers af en toen die vetvrij waren, zuchtte hij: *'En voor zo'n geloof willen ze zich laten dopen.'*

Zei een ander: 'Dat is een echt Amsterdams geintje.'

Het gesprek was na lange omwegen beland op het onderwerp waarop alle gesprekken tussen mensen van mijn soort terecht komen. Weet je nog wel Joodje? We wandelen over de Jodenbreesstraat (alle huizen staan er nog en alle mensen zijn springlevend) en over het Meyerplein, dat geen idee heeft van de betonzondvloed, die het eens zal bedelven, enne we eten zúlke biefstukken met aardappelen bij Joosten voor nog geen daalder, een sa-cheetjes bij Snatager (geeft U mij maar een gewoon taartje, ik heb een sterfgeval in de familie en mijn hoofd staat niet naar sa-cheetjes) en omdat het zaterdagavond is halen we bleke fijntjes bij de bakker op de Sluis . . . zo gaat dat altijd bij ons soort mensen. Want: 'Die te Amsterdam vaak zei: Jeruzalem, en naar Jeruzalem gedreven kwam. Hij zegt met een mijm'rende stem: Amsterdam, Amsterdam.'

In ons gezelschap zaten een paar mensen, die volstrekt ongevoelig waren voor Amsterdamse herinneringen. Van de gein begrepen ze helemaal niets. Wie langer dan twintig jaar in Het Land woont, krijgt een gevoel voor humor, dat niet van de Europese wereld is. De echte Israëliërs verwijten ons, Joden uit de verstrooiing, dat we lachen om de verkeerde dingen en op een verkeerde tijd.

Vertelde een Mokumer: 'Twee Israëlische soldaten worden door Arabieren aangevallen. Eén wordt met een bajonet aan een boom

¹⁾ Recept: Kuitjes goed afwateren, zuinig zouten en koken. De koudgeworden brokjes bakken in boter.

gespietst. De tweede loopt weg. Het lukt hem aan zijn vijanden te ontkomen. Keert hij terug tot de boom, waar zijn vriend nog aan de boom geprikt zit. Vraagt hij: doet het pijn? Zegt zijn vriend: Nee, alleen als ik lach.'

De Israëliër commentarieert: 'Moppen uit de verstrooïing halen ons Joden altijd omlaag, een Israëlsche soldaat lóópt niet weg.'

Nou en diezelfde Israëliër was in ons gezelschap, toen we bij onze kennissen in Naharia speculaasjes aten en in onze herinnering door Mokum dwaalden, waarvan een afgunstige koldert: mensen, die niet meer bestonden in een buurt, die lang geleden had bestaan.

Zei die Israëliër toen we weggingen: 'Je moet op de terugweg aangaan bij Lochamee Hagetta'ot. Daar hebben ze andere herinneringen dan taartjes van Snatager.'

Achteraf begonnen we te vermoeden, dat hij ons eigenlijk een standje gaf, maar hij had een ander gevoel voor een ander soort vinnigheden.

De naam betekent: Strijders van het ghetto. Kibboets. Tienduizenden grapefruits en een miljoen sinaasappelen. Een optocht van lieve koetjes en honneponnige kwijl-kalfjes, die achter een spijlenhek staan en hun tere kopjes naar voren duwen. Maar de voerbak is leeg. Goede zuigelingenzorg en verstandig boerschap voedt kinderen en beesten op vaste tijden. De mensen in de kibboets - ze komen uit Polen en Litouwen, ze spreken oost-jiddisj met veel keren 'azoi' en 'geween'. Stuk voor stuk hebben ze met de wapens in de hand tegen de Nazi's gevochten. In hun eigen Joodse partisanenbenden, want de goeden niet te na gesproken, de Poolse Partisanen-troepen waren geen broedplaats van irenische oecumene. De opgeschoten jongens en meiden hebben toen ze nog klein waren, geholpen bij de wapentransporten. Ze hebben uit lijfsbehoud zo goed leren liegen, dat ze, toen de vrede uitbrak, helemaal van voor af aan onderricht in de doodgewone kunst van waarheidspreken moesten krijgen. Met het mes tussen

de tanden hebben ze duizend ontberingen overwonnen, en tenslotte hebben ze allemaal gevochten in de opstand van het ghetto van Warschau. Nu bezitten ze Lochamee Hagetta'ot. Behalve grapefruits, sinaasappelen en hun vee, verzorgen ze een museum. Hún museum.

Een enorme maquette van het oude ghetto van Warschau, dat ik, toen het nog gaaf was, kende als de binnenkant van mijn broekzak, ik heb er in 1936 een tijdje gewoond en er een boekje over geschreven¹⁾. Ik meen elk huisje te herkennen. Elk krotje is compleet. Alle straten zijn er weer. De Krogmalna, de Elektoralna, de slopjes en steegjes, de huizen met hun binnenhof, waar altijd oude karren stonden en 's avonds de katten luidruchtig en de mensen verstolen de liefde bedreven. Een hele zaal vol met het opgezette lijk van een stad. De Krogmalna, de Elektoralna . . . net als destijds, je kunt dwalen zoveel je wilt, maar dáár kom je altijd weer terecht.

Een mannetje zegt, dat hij de gids is: 'Gewalt . . . dat is *mijn* tso-res.'²⁾

Met grote kennis van zaken en een enorm schakelbord legt hij uit hoe alles in zijn werk is gegaan, destijds toen de tijd groter was dan de mensen.

'De eerste aanval kwam hier . . .'

Er floept een lichtje aan in huisjes, die niet meer bestaan. 'Na vier dagen waren in deze wijk alle mensen dood . . .'

Lichtje uit. Ander lichtje aan. Lange aanwijsstok dwaalt door de straatjes van de maquette. 'Hier in dit kleine huis was het hoofdkwartier. Onder de grond natuurlijk. Was toen geheim, kan nu wel verteld worden.'

Niemand lacht. 'En toen schoten de moffen van buiten af met kanonnen op deze huizen.' Lichtjes. De aanwijsstok volgt zijn eigen weg. 'En door dat huis probeerden mensen te ontsnappen.'

¹⁾ 'Joden in Nood' (1936) Arbeiderspers, Amsterdam.

²⁾ zorg.

Er was een riool dat onder de muren doorliep. Er was gezegd, zo kon je in de vrijheid komen. Maar ze zijn allemaal gestikt.'

Lichtjes, steeds nieuwe lichtjes. Waar licht is, is niet altijd vreugde. Doden, steeds meer doden. Een Babylonische toren van kadavers, reikend tot de hemel. Toen ze stierven, riepen ze in vele talen om hun moeder. Maar de hemel zweeg, de zon was neutraal en de wolken deden wat ze altijd hebben gedaan. Voorbij drijven!

In een andere zaal hebben de mensen van Lochamee Hagetta'ot een concentratiekamp nagebouwd. *Hun* kamp. Auschwitz. Je ziet weleens een foto in een krant; iemand heeft van lucifershoutjes een enorm bouwwerk nageknutseld. Het Paleis op de Dam bijvoorbeeld. *Zij* bouwden hun hellekamp na. Eentje is er mee begonnen. De anderen zijn hem toen te hulp gesneld. De een herinnerde zich dit, de ander wist nog dat precies. Nu staat in die grote zaal het enorme knutselwerk, voortbrengsel van een collectief geheugen, neen: het collectieve geheugen zelf.

Als je je wijs- en middenvinger bij de ingang zet, kun je lijfelijk door het hele kamp wandelen, er komt een muisje aangelopen, dat is ongezien naar binnen geslopen. Je vingers zijn de voetjes van je hand, en door de hoofdingang kom je overal, door de straat der ellende, langs de avenue der wanhoop, naar de plek der vervloeking tot in het zevende geslacht.

De gids vertelt. (Dat is immers *zijn* tsores). Toen ze samen het kamp nabouwden, hebben hun harten gebrand van verdriet, en hun kelen waren droog van de dorst naar gerechtigheid, die nooit gelaafd zal worden. En op de dag, dat hij voor het eerst zijn uitleg moest geven aan de eerste bezoekers van hun museum ... toen waren zijn bloedvaten door angst verkrampt. Maar dat was de eerste keer. Alles went. Nu dreunt hij zijn verhaaltje op. Later praat ik met hem in een stil hoekje van een andere zaal waar tekeningen hangen. In het kamp gemaakt. En stukken authentieke kampkleding.

Er komen jaarlijks duizenden mensen hier. Ook mensen, die aan Auschwitz zijn ontsnapt. Die staren naar de maquette. Met droge ogen. Hun dichtgeknepen keel zegt: 'Godverdomme ... Godverdomme ...'

In ons hotel dronken we gezapig een kopje thee. Met Sjakie Izaks en zijn vrouw. De naam is verzonnen, maar wat doet dát er toe? Sjakie en zijn vrouw hadden we in het hotel ontmoet. Hij komt uit Rotterdam. Twee gewone mensen, hij is iets in de handel, en zij is deskundige in de keuken, vooral als er oriëntaalse gerechten worden bereid. Want zij komt uit Turkije en spreekt Ladino, dat is het jiddisj van de Middellandse zee bij wijze van zeggen.

'Wat hebben jullie vanmiddag gedaan?'

We vertelden van Lochamee Hagetta'ot. Sjakie stond op. Ging weg. Zwijgend.

Sonja wenkte ons: 'Laat hem gaan.'

Sjakie heeft drie jaar in Auschwitz gezeten. Zijn broer hebben ze in het begin al doodgeknuppeld in de steengroeve van Mautausen. Zijn moeder, ver in de tachtig, hebben ze uit de Joodse invalide op het Weesperplein gehaald. Vergast. Uiterlijk merk je aan Sjakie niets. Hij doet zijn zaken. Verdient lekker. Lust graag een bord humus en is verzot op lamsvlees op z'n Turks.

Alleen ... Alleen, hij heeft één manie. Elk boek, dat hier of in het buitenland verschijnt en dat over de concentratiekampen handelt, koopt hij. Hij heeft foto's: kasten vol. Overdag doet hij zijn zaken, en als je het niet weet, zeg je: een man van dertien in een dozijn. Maar elke nacht om drie uur wordt Sjakie wakker. Alsof er in zijn hoofd een wekker afloopt. Hij staat op, gaat naar beneden. Haalt boeken en foto's uit kast. Kijkt. Met droge blinde ogen. Dan gaat hij weer naar boven en slaapt in. In zijn slaap wil hij dan weleens even huilen, maar niet altijd hoor, meestal slaapt hij gewoon en rustig verder.

De vrijdagavond daarop zaten we in Herzlia in Hotel Sharon. De conversatiezaal heeft aan één kant een groot tegeltableau. Mannen staan te hengelen. Een van de dienststers zette op de lambrizering eronder een paar kandelaars. Stak de kaarsen aan.

‘Shabat Shalom ...’¹⁾

‘Shalom Shabat.’

Boven in de synagoge van het hotel zongen vrome mannen het lied ter ere van de sabbathbruid. Hier in de conversatiezaal kwam de gezegende Sabbath bij de profane gasten met een ontstoken kaarsje.

Zei het dienstertje: ‘Shalom ... vrede. Meer wens ik niet, meer wil ik niet. Vrede.’

Ze vertelde. Geboren in Hongarije. Door de hel van sluipende vervolging naar de gillende verschrikking van mensenjacht. Maar ze was ontsnapt. Ze kwam, illegaal, naar Israël. Hier is ze getrouwd. Haar zoon in het leger. Haar man in de industrie.

Omdat een mens denkt, dat hij altijd persé moet troosten, zei ik: ‘Nou maar, dan ben je toch maar aan alles ontsnapt. En je zoon zal heus de oorlog wel doorkomen. Nee, echt, er zijn mensen, die het heel wat beroerder hebben dan jij. Je hebt ’t overleefd. Je bent betrekkelijk gelukkig.’

Zei ze: ‘Ach ja, gelukkig ben ik wel, *maar de voeten zijn zo moe.*’

¹⁾ Vredige Sabbath.

ZE ZEGGEN, DE WERELD IS ROND

Wanneer de stoomfluiten in de haven vlakbij, de stilte in stukken loeiden met hun bekleemde kinkhoestkelen, reten ze meteen mijn hart in flenters. Ik moest mee, ik moest weg, heel ver weg, wat kon mij het schooltje en de meester schelen, wég moest ik, wég! Toen ik twaalf jaar was kwam ik na onrijp beraad tot de slotsom, dat mijn vader en moeder reeds te lang het ouderlijk gezag over mij hadden misbruikt. Ik zou mij spoedig aan het gezinsverband ontrukken. Maar met wie kon ik over mijn geheime wens praten? Ik voelde me sterk aangetrokken tot de buurman schuin aan de overkant. Hij heette Mousje Turk. Behalve zijn naam had hij niets mohammedaans. Mousje was paraplumaker. Hij mopperde als het mooi weer was. 'Nah. Mooi weer is sof weer!' Vielen de eerste regendruppels, dan pakte Mousje een schoof paraplu's. Als de sluizen des hemels wagewijd openstonden, sjouwde hij grinnikend van plezier onder een zwart zijden afdak door de glimmende straten. Een dubbeltje een mooie paraplu, een dubbeltje maar, kan niet stuk gaan, kan niet overwaaien . . .'

Terwijl ik dit schrijf, zie ik mezelf in het voorkamertje zitten. Aan de wand hangen in ovale, vierkante, ronde, zwarte, vergulde, eiken- en vurenhouten lijstjes vele Turken.

'Meneer Turk ik loop weg!'

'Zo!'

'Ik wordt matroos.'

'Voor mij mág je varen, maar dat ze bij de boten op een jiddisj Bar-mitzwah jongetje¹⁾ van dertien jaar zitten te wachten? NEE.'

¹⁾ Dertien jaar, kerkelijke meerderjarigheid.

‘Mousje, ze zeggen de wereld is rond.’

‘Nou, en? Dacht je misschien dat de wereld het model heeft van een roomhorentje?’

‘De zolen van mijn schoenen zijn plat. Van alle mensen trouwens. En de wereld is niet plat maar rond. Dat past niet bij elkaar.’

‘Alle tsores¹ komen omdat de platte mensen niet passen op de ronde wereld.’

‘Nee, dát niet, maar de mensen, ze zeggen zoveel. Ik vind het toch een mesjokke idee.’

‘Waarom?’

‘Weet ik niet, ik ben maar Mousje Turk. Maar als jij wil gaan varen, dan wil je zoeken naar ’t plekje waar jij op past.’

Ik ben géén lichtmatroos geworden, want mijn geheim lekte uit.

Varen, ik mócht niet van thuis. Maar mijn heimwee naar de verte bleef. Ergens moest toch een plek zijn, waar de voetzolen der mensen precies passen op de ronde aarde.

Spoorwegovergangen waren het paradijs van mijn kinderlijke droom. Heel ver weg komen de rails bij elkaar en dáár moet je naar toe. Nu was in de Rapenburgerstraat, waar ik meer met God dan met ere ben groot geworden, geen overweg te beken-
nen. Ik moest er helemaal voor naar de Vrolikstraat achter het Weesperspoortstation. Vlakbij was het rangeerterrein. Om te voorkomen dat de mensen uren bij de gesloten spoorbomen zouden moeten wachten, hadden de heren, die ons regeren, een tunneltje laten spitten, onder de spoorlijn door naar de overkant, met een gootje langs de trap voor de fietsen. Ik had maling aan die ondergrondse kippenloop. Urenlang leunde ik op de gesloten spoorbomen, dromerig klos-ogend langs de rails, naar de nooit te grijpen verte.

Kwam een vrouwtje aan. ‘Jongetje, je staat daar maar te dárren. Weet je niet dat ze een tunnel gemaakt hebben?’

De waarheid is altijd waar, maar zij is niet altijd terzake.

¹) zorgen.

Daarom antwoordde ik spontaan: 'Jawel juffrouw, dat weet ik, maar ik heb een mankering, ik mag niet in een tunnel van de dokter.'

'Ze vinden tegenwoordig wel mesjokkene mankérings uit.'

De geheimzinnige, mesjokkene mankering van me is ongeneeslijk. Als ik in de afgrond kijk, waar de dagen mijner jaren ingetuimeld zijn, zie ik me altijd staan wachten. Mijn hele leven is één overweg en je dárt maar totdat de bomen opengaan, eventjes heel eventjes. Ik heb wel lang, maar nooit tevergeefs gewacht. Soms kwam er een trein, dikwijls een boot, die me inslikte en, als ware ik Jonas, ergens ver weg weer uitspuwde; en er kwamen vliegmachines en, net als Niels Holgersson, mocht ik op hun rug zitten en Afrika zien en Azië.

Ik herinner me een man, jaren geleden in Stockholm. 's Morgens kwam hij, achter een bril met Brandarislenzen en met een witte wandelstok als een floret voor zich uit, de eetkamer binnenschrijden, regelrecht naar zijn ham and eggs. Hij heeft mij zijn levensgeschiedenis verteld. Eerst had hij een dikbetaalde positie bekleed in het Schotse verzekeringswezen, nu was hij gepensionneerd. Aanvankelijk had hij het plan gekoesterd samen met zijn schaapjes op het droge, een rustig leventje te leiden, maar een paar jaar geleden had hij staar gekregen, staar op allebei zijn ogen. Eén oog was al geopereerd, die ingreep was glorieus mislukt. Hij kon nu alleen nog maar vagelijk iets met dat andere oog waarnemen.

Zei hij: 'Well Sir, dat tweede oog moet ook geopereerd worden anders wordt het door de staar vanzelf blind. Maar ik dacht, als die operatie óók mislukt, ben ik het licht in allebei mijn ogen kwijt, dus dát stel ik maar even uit. Eerst wil ik met mijn ene slechte oog nog de hele wereld zien. Als ik dan later blind mocht worden heb ik in elk geval mijn herinneringen om naar te kijken. Met zijn bril, zijn floret en zijn ene gulzige oog is hij de wijde wereld ingetrokken. In Calcutta werd hij bij een aanrijding licht

gewond, in Djakarta moesten ze hem uit de Molenvliet vissen, in Wladiwostok verzwikte hij de enkel van de Rus die hij in zijn bijziendheid ondersteboven liep, in Stalingrad stapte hij zes tredjes mis, in Stockholm kregen alle chauffeurs de gil-zenuwen en als hij Europa achter de rug had, zou hij de tegenwoordigheid van geest van de automobilisten op het westelijk halfroond gaan testen. Maar hij zág de wereld. Hij zoog haar beeld in één lange teug naar binnen. Zijne Majesteit Koning Half-oog. Ik denk soms aan hem, met weemoed. Voor mij is hij het symbool van de reislust.

Toen ik een jaar of wat geleden op de 'Westerdam' tien zeer genoeglijke dagen beleefde, was één van mijn railing-kameraden een man van negentig jaar, twee meter lang met eeuwige sneeuw op zijn top. 'Mijn naam is Jack Robinson.'

Toen de zoutwater-vriendschap uitbotte vertrouwde hij mij toe, dat zijn heit en mem in Tynje in het Heitelan hem dáár bij de Burgerlijke Stand hadden laten inschrijven als Bokke Hooyinga, een naam niet veel gekker dan Jack Robinson. Toen hij nog maar een kind was, waren ze naar de States geëmigreerd, dat was in de dagen van de Friese Volksbeweging. In het Heitelan kwamen de mensen om van de honger. In Amerika had hij de klassieke weg naar het succes afgelegd, van bordenwasser tot miljonair. 'Ik heb mijn dollars verdiend in kwekerijen, die in Californië eeuwigdurend in bloei staan, aan mijn rozenstruiken hangen Cadillacs voor al mijn kinderen en kleinkinderen.'

Een dag later was de intimiteit tussen hem en mij zo innig geworden, dat hij mij zijn dagboek liet lezen, een zwaarlijvig poëzicalbum met roodfluwelen zittingen, waarop in gouden krullen stond:

'Jack Robinson's Travels Round The Globe.'

'Yes sir, als ik dood ben, zullen mijn kinderen lezen, wat ik op mijn reizen heb gezien, en dat zal hen sterk maken.'

En wat had hij dan wel gezien? De eerste twee bladzijden be-

schreven minuticus als een Polaroid-plaatje het vertrek uit New York, maar op bladzij drie hadden de conventionele bedenksels het al glorieus afgelegd tegen zijn échte gedachten. De hand van Jack Robinson schreef de lettertjes, maar achter dat medium stond ene Bokke Hooyinga uit Tynje, een kind, grommend van de honger, verbitterd tot in het merg van zijn Friese botten, Willem III is een tyran, in Nederland bestaat geen vrijheid, lang leve Domela Nieuwenhuis, wie het goed met het vaderland voor heeft, legt een bom onder het Binnenhof, onder het Paleis en onder het huis van dominee Ytze Geenraadt.

Ik belandde eens, als enige passagier op een Libertyschip in de haven van Jacmel op de zuidkust van Haïti.

Aan de kant lag een zeilscheepje, een schoenertje uit de Franse Bazar, het hele ding zal zeven ton hebben gemeten. De bemanning bestond uit een komische voordracht voor één heer, die een gezicht had in de vorm van een peerdrupsje met een baardje, en bééldige vergeet-mij-nietjes onder zware blonde wenkbrauwen. Adonis was in zijn dooie eentje in dit drijvende asbakje uit Frankrijk naar Haïti komen zeilen, hij had er drie maanden over gedaan of drie jaar, hij kon er zelf geen wijs meer uit.

‘Waarom doe je dat, Sinbad?’

‘Weet ik niet, ik geloof tenminste niet, dat ik het weet. Ik wil niets weten. Ik vind het helemaal niet nodig, dat ik de reden van mijn handelingen ken.’

Voor zijn tocht over de oceaan had hij nauwelijks honderd woorden over. ‘Wat kán er eigenlijk gebeuren als een scheepje van zeven ton op de lange Atlantische deining slingert, de passaat je voortjaagt, je het roer vastzet en jezelf in je kooi te maffen gelegd hebt?’ Kweelde hij verder: ‘Kijk, als je nou ’s avonds midden op de oceaan zit, dan ga je toch wel eventjes nadenken. Zuidelijk van je liggen een goede twintigduizend kilometer en dan heb je de Zuidpool, en naar het noorden nog eens twintig duizend van die dingen en dan kom je pas aan de Noordpool. Voor

je liggen zesduizend kilometer en achter je nog eens zesduizend, nou en dan denk je, de zee is hier vier kilometer diep en boven me is het universum eindeloos. Tussen mij en het heelal is alleen mijn wollen trui. En van dat hele gedoeetje ben ik het naakte middelpunt, ik helemaal alleen in mijn scheepje, in mijn hut, in mijn kooi, in mijn trui.'

Ging hij dromerig verder: 'Ze hebben dikke boeken geschreven over de vraag: wat is geluk? Geluk is als ik in mijn kooi lig, tussen al die duizenden kilometers waterige oneindigheid als een kind in een uterus.'

Er fladderen vele vreemde vinkjes onder Gods vrije hemel, trekvogels, die de kriebel in de wicken hebben, en slome hannesen, die de bibberpip krijgen als ze eventjes van honk moeten. Ik herinner me een tijdgenoot, wiens gemoedsleven voorzover bespeurbaar jaar-in, jaar-uit, deed denken aan de wilde wateren van het vijvertje in de Hortus. Hij woonde in Sneek. Het geviel, dat hij voor een of andere besogne naar Boekarest moest. Alleen reeds de gedachte aan deze gevaarvolle avontuurlijke reis had zijn tramontane reddeloos zoek gemaakt; wat een boer niet kent dat vreet hij niet en in zo'n trein kan ik niet slapen en hoe los ik dat allemaal op? Het was in het jaar 1930. 's Nachts reizen vertikte hij, daar kan mijn gestel niet tegen. Als het even kon, stapte hij elke dag om zes uur ergens uit, liet zich naar een goed burgerhotel kruien om er de donkere uren in kuise eenzaamheid te ver slapen. En elke avond wenste hij een wit gedekte tafel met gebakken aardappeltjes, een ons malse biefstuk en doppertjes erop geëtaleerd, dat is nou eenmaal een principe van me. Ze hebben het allemaal op een reisbureau georganiseerd, maar vraag niet ten koste van hoeveel zenuwen. Langs de hele route van Snits tot Bucuresi en weer terug prakte hij elke avond alsof hij thuis was en 's morgens kieskauwde hij zijn ontbijt net als bij mem; snijkoek en Hollandse kaviaar, genaamd hagelslag, torste hij mee naast pyamajasje en Odol.

Ik herinner me Hans Stosch, die de wereld heeft gekend als Zijne Keizerlijke Majesteit Sarrasani de Eerste en de Grote. Ik heb een tijdje met zijn circus door Nederland mogen trekken, 's nachts in de wagen en overdag op de rug van een paardebeest. De ene keer was ik verkleed als cowboy, de andere keer opgefrunnikt als echte Indiaan, het is al laat, zei Winnetoe, mijn paard moet naar zijn bedje toe. Hans Stosch was een fantast met een vermogen tot pseudo-logica, zoals slechts eenmaal in de duizend jaar voorkomt, de naam Sarrasani had hij gedroomd toen hij drie jaar oud was, en nauwelijks zes had hij reeds het onwrikbare besluit genomen met een ganzencircus de wereld gelukkig te maken. Als je lang genoeg met hem natafelde, ontdeed hij zich van zijn twaalf maskers en dan wilde hij best weten, dat het circus (met de miljoenen Marken, die het verslond en de hartkwalen, die het hem, maar nog meer zijn geldschietters bezorgde) één collectie voorwendsels was, zonder enige moeite bijeengegaard. Diep in het binnenste kluisje van zijn grote hart woonde maar één wens: zwerven. De rest was smoes, lyriek, publicity, zelf- en boerenbedrog. Als hij het had over de 'endlosen Landstrassen', zág je de brede linten, die om de wereld gevlochten zijn, róók je de karavaan van zijn zware Daimlers, hóórde je het gekerm van de gemartelde versnellingsbakken.

Eén van de vele celebrititeiten, die zich in de Dieselwalm van Hans Stosch lieten meezuigen, was een Hongaar, die op de aanplakbiljetten met dikke letters bijna bovenaan stond:

BELA KÖNIOTT MET ZIJN ZEVEN AMAZONES

De eerste vrijdagavond, dat ik tot Sarrasani's tros behoorde, at ik op uitnodiging bij Bela in de wagen; kippesoep, zoete tsimeth¹⁾, aardappelpoffer, runderborst met veel laurier en een fles krein²⁾ als piece de milieu. Bela Köniott heette heel vertrouwd Itzik Cohen, uit Hongerije kwam hij wél en de zeven Amazones wa-

¹⁾ groenten als toespis.

²⁾ mierikwortel.

ren stuk voor stuk zijn bloedeigen dochters, mein' Sara, mein' Judith, mein' Lea, mein' Mirjam, mein' Ruth, mein' Delilah en mein' Deborah, maar amazones waren ze niet, want hun béhaatjes waren zwaar en evenwichtig gevuld. Niet alleen aan de Sjabbestisj¹⁾ waren ze schatjes, ze deden op galopperende knollen wat u en ik nog niet eens op het asfalt van het Damrak kunnen. De mensen braken de tent af als deze gezegende meisjes samen op de rug van één paard door de piste stormden, zeven jiddisje Heemskinderen. In hun anderen kolkte onversneden zwer-versbloed, maar nergens sloeg het hart wilder dan bij Johannes Jäger, een journalist, die evenals ik op zoek naar lekkere copy, met het circus meetrok. Johannes was verliefd, niet op één, maar op alle zeven dochters van Köniott, op alle zeven tegelijk, ik wou maar dat ik wist wie ik kiezen kon, Marie, Margot of Madelon. Omdat hij in een zo welvoorzien collectie geen keus kon maken, en het toch wel een beetje ongewoon zou zijn – zelfs voor de oude Bela – als iemand om veertien handen tegelijk was komen vragen, bleef besluiteloze Johannes in het circus hangen, hij trok met de zeven amazones mee naar Zuid-Amerika, waar Sarasani grandioos op de fles ging en niemand heeft mij ooit kunnen vertellen, waar die zeven lieve knuffeltjes en hun aanbidders gebleven zijn. Wie weet, misschien leven ze wel lang en gelukkig met z'n allen in een villa 'De Zevensprong' en hebben ze een paardestal vol kinderen, zeven moeders en maar één vader.

Ik herinner me dat ik omstreeks 1936 een beetje aan het dolen was geraakt langs de kust van West-Afrika. Op de ka van Las Palmas had ik vriendschap gesloten met een joviaal Frans kapi-teintje, dat me wel mee wilde nemen, bestemming een paar haventjes verder aan de overkant. Ik moest er in elk geval in Casa-blanca af. Het schip heette 'Imerethië II', maar op een koperen plaat stond de oorspronkelijke naam het was zowaar een oer-

¹⁾ Sabbathdis.

oude Willem, Willem II of Willem III van de Maatschappij Nederland, in een vorige eeuw met champagne en 'Wien Nederlands Bloed' van stapel gelopen.

Met autobusjes heb ik toen kris-kras door Marokko gesjokt, totdat ik in Tanger verzeilde, waar ik op de brave 'Dempo' zaliger gedachtenis moest wachten. Ze hadden me geraden logies te huren in de Villa de France, een keurig hotel, wel een beetje veel geld, maar in zulke landen moet je altijd kiezen: het is òf duur, òf smerig. Natuurlijk vergiste ik me, in plaats van 'Villa de France' zei ik 'Hotel de France'. Ik verbeelde me dat de kruier me eventjes verwonderd aankeek, maar even welgemoed tilde Atlas mijn koffer op zijn sterke schouders en daar gingen we, heer en slaaf, straatje in straatje uit, trappetje op, trappetje af, kruip door, sluip door in de kashba, sitteme-japie-sit, totdat we tenslotte voor Hotel de France stonden, midden in de Arabische wijk. Nou ja, wat kan het me eigenlijk schelen, opvreten zullen ze me niet en laat ik voorlopig hier maar gaan slapen. De dame had een beetje donkere tint, ze sprak in de aanspugende wijs; haar gezicht kwam me eventjes bekend voor, maar ik kon me niet herinneren waar ik haar ooit eerder had ontmoet. Het etablissement was kraakzindelijk, het eten een beetje vreemd en het Frans dat we samen spraken nog vreemder. Totdat ik haar op een avond in uitstekend Duits hoorde telefoneren.

'Ach, Sie sprechen wohl Deutsch.'

'Ich bin Deutsche, aber wir Künstlerinnen sprechen alle Sprachen.'

Ze vertelde me omstandig de geschiedenis van haar leven en toen wist ik meteen wáár onze wegen elkaar al eerder gekruist hadden. In het Circus Sarrasani. Zij was toen ten naastebij gehuwd met een Rus, een messenwerper. Zij was de juffrouw, die elke voorstelling op een verticaal staande plank werd gebonden. En hij maar met messen en bijlen gooien, Iwan, ik kan je niet missen, maar hopelijk mis jij mij wél; mocht jij je slechts éénmaal vergissen, dan steekt er een mes in mijn vel. Vati und Mutti had

ze trouweloos verlaten om hem te volgen; overal had hij mensen naar haar geworpen. In Japan, in China en in Australië. Toen merkte ze, dat hij het had aangelegd met een andere. Ze werd bang, dat zijn handen zouden gaan beven. Nu was ze met een Marokkaan getrouwd, jawohl, ze was mohammedaanse geworden. Het hotel was een goudmijn, maar het zwerven kon ze niet laten. Behalve het logement exploiteerde ze een honden-circus, dat in de Arabische wereld een goed-lonende vorm van vrijetijdsbesteding is.

‘Mijn man en ik hebben een overeenkomst gesloten, het ene halfjaar trekt hij er met het circus op uit en pas ik op het hotel, het volgende halfjaar doen we het andersom.’

Ik herinner me, dat ik op de ‘Noordam’ een familie ontmoette, vader en moeder Bram en Vogeltje Appelboom uit de Nieuwe Kerkstraat in Mokum Ollef, met zes kleine Appelboompjes, die in grootte opliepen als de pijpen van een pierement; ze gingen Europa verlaten op weg naar de Joenaaitetsteets. Hun hut barstte van de koffers, dozen en pakken, en van de Amsterdamse gein. Beneden in het ruim stond de kostbaarste bagage, een stevige kist met honderd blikken tuinboontjes, extra fijn, de misjpoge¹⁾ had hen er tijdig van verwittigd, dat dit kostelijke eten in het Beloofde Land niet te koop was voor geen goud. Honderd blikjes, net genoeg voor twee jaar vrijdagavonden.

En ik herinner me, dat ik op een winterse avond urenlang had zitten griepen in de luie, broeierige stoelifanten van Hotel Nicolette, Minneapolis, Minnesota, toen ik onverhoeds door een aanval van energie werd getroffen – ik moest en zou de straat op, aanspraak hebben. Buiten was het zo snerpend koud, dat mijn oren opeens stukjes kroepoek werden.

Grauwde een stem naast me: ‘Got a dime for a meal, mister?’

‘Ik heb zin om samen met jou ergens te eten.’

¹⁾ Familie.

Samen gingen we Skid Row betreden.

Toen we de chile con carne naar binnen gelepeld hadden, ont-dooide zijn stem, de Porterhouse steak, groter dan het bord en hoger dan de Empire State Building deed zijn stugheid smelten, en nadat we voor de spijsvertering een paar glaasjes vuurwater hadden gedronken, begon de Niagara van zijn fantasie ongebrei-deld omlaag te storten. Terwijl hij mij gedetailleerd verslag uit-bracht van zijn omzwervingen op aarde, de honderden ogen van evenzovele naalden waar hij doorgekropen was, de vijanden, die hij koud en de vrouwen, die hij sizzzzzling hot had gemaakt, kon ik mij niet aan de indruk ontworstelen, dat hij bezig was een stapel beeldromans uit het hoofd op te zeggen, maar wat doet dat ertoe?

Vroeg ik hem tenslotte: 'En als je nou alles wat je hebt gezien in één zin moest samenvatten, wat zou je dan zeggen?'

Declameerde hij: 'Waar ter wereld ze zich bevinden en in welke kleur hun huid ook is geverfd, overal op aarde willen de gewone mensen precies hetzelfde. *Ze willen met rust gelaten worden.* De pest is alleen maar dat de mensen het niet van elkaar weten.'

Omdat ik ook niet meer langs een rechte streep kon redeneren, vulde ik zijn filosofie aan: 'En deze toestand van algemene on-wetendheid is de grondslag van wat ze politieke wetenschap noemen.'

Gaf hij me een klap op mijn sleutelbeen: 'You said it buddy.'

Pas veel later op de avond kreeg ik, geloof ik althans, de kans een glimpje te zien van het uurwerk, dat hem voortbewoog. We raaskalden een beetje over politiek toen hij met dikke jenever-tranen proclameerde: 'Als ik anders had geleefd, was ik mis-schien President geworden van de Verenigde Staten.'

'Welja, waarom eigenlijk niet.'

Maar onverdroten ging hij verder: 'Ik had een houtzagerij, ver-derop in het Noorden. En een vrouw en een dochter. De doch-ter aanbad ik. Toen ging Alice dood, dat was mijn vrouw. De

fabriek liep goed en Winnifred, dat is mijn dochter, zorgde voor de huishouding. Maar ja, hoe gaat dat. Er kwam een vrijer. Marck. Ik mocht hem niet. Welke vader houdt wél van de man, die hem zijn dochter komt ontnemen. Maar Marck was zo'n aardige jongen. Ik haalde hem in de zaak. Ze trouwden en er kwam een dochtertje, dat ze naar mijn vrouw noemden. Alice. Well, sir, om het kort te maken, die Marck intrigeerde me uit mijn eigen fabriek. Ik verdomde het een aalmoes van hem aan te nemen. Well, toen ben ik maar gaan zwerven. Hobo, Bum, noem me maar hoe je wilt.'

'Je zou het liefste naar je dochter en je kleindochter terug willen?'
'Je kunt me even goed vragen of ik Secretaris Generaal van de Verenigde Naties wil worden . . .'

'En stel, dat je dat wás . . . wat zou je dán doen? Naar huis teruggaan?'

'Als ik Secretaris Generaal van de Verenigde Naties ben, sticht ik een organisatie om cadeautjes te geven aan kleine kinderen, die geen grootvader meer hebben.'

Ik verzeilde eens in Mexico City, want ik wilde de muurschilderingen van Prima de Rivera zien. De grootste en mooiste beeldroman ter wereld. Als je er lang genoeg naar kijkt, heb je een uitgebreide bibliotheek doorgelezen. Van Hernandez Cortes, die met twintig paarden en syfillis het rijk van Montezuma veroverde voor zijn heilige Majesteit in Madrid – hij staat er afgebeeld als een afzichtelijk gedrocht uit de hel met puisten en in een vergevorderde staat van dementia praecox – via Karl Marx en Friedrich Engels en Lenin naar de tegenwoordige tijd. Veel groen en rood, maar alle Indianen zijn in blanke kleuren geschilderd. Het zijn huizenhoge schilderstukken. Je kunt ze van verre zien. Maar als je ze wilt bestuderen, moet je dringen. Er staan de hele dag drommen Indianen, op blote voeten, een vuile poncho om de schouders. 's Morgens als het museum opengaat, beginnen ze te kijken en 's avonds moet de bewaker ze tot heen-

gaan manen. Ze drinken het schilderij bij kleine teugjes. Af en toe mompelen ze iets tegen elkaar. Zo staan ze. Ze wisselen niet van plaats. Tien, twaalf uur staan dezelfde blote voeten voor de muurschildering. Ze ademen een les in over hun eigen geschiedenis. Ze leren wat Wallstreet betekent en uitbuiting. Ze zuigen hoop op voor een wereld waarin hun kinderen werkelijk in blanke kleuren (dat is niet hetzelfde als met een blanke huidskleur) zullen kunnen leven.

In Hotel Guadalajara in Mexico City werd ik blij verrast met een schilderij van de Sneeker Waterpoort, dat in de hal hangt.

‘Hoe komt dat hier?’

‘Een Nederlandse gast kon niet betalen. Toen heeft hij dit schilderij in pand gegeven. Hij zou even naar de bank gaan maar hij is niet terug gekomen!’

Nu hangt de Waterpoort daar maar te hangen. Niemand die het opmerkt, behalve de sentimentele Hollander, die in het hotel belandt en zegt: Leuk, herinnert je even aan het vaderland.’

In diezelfde hal zijn de stands van een slim mannetje dat prullaria verkoopt. Medaillons, manchetknopen, horloges en dergelijk spul.

Toen ik een paar manchetknopen met een Davidster erop van hem had gekocht, onthulde hij me, dat hij uit Joegoslavië kwam. Helemaal niet slecht geboerd. Hij had ergens op het platteland een klein fabriekje, waar ze zilveren byouterieën voor hem maakten.

‘Alles handwerk, maar labour kost hier niets.’

‘Is hier nou anti-semitisme?’

‘Ze weten niet eens wat het is. Ze weten wel iets van Joden, die een rol gespeeld moeten hebben in het drama van de Kruisiging . . . maar hoe een Jood eruit ziet, dáár hebben ze geen weet van.’

Ik was er in de tijd van de Kerstdagen. Hoe sla je in een vreemd land een paar feestdagen dood?

‘We hebben hier een Joodse gemeente met een tempel. Op eerste Kerstdag hebben we in de tempel een groot Kerstfeest.’

‘Een Joods Kerstfeest zeker?’

‘Och, zo nauwkeurig kijken we hier niet. Wordt reuze gezellig. Zal ik proberen een plaats voor u te krijgen?’

Maar er was geen plaats meer over. Van heinde en verre zouden de ongelovigen optrekken naar hun synagoge om er de Navidad te gedenken. Voor mij was er geen plaatsje beschikbaar . . . jammer, ik had deze occumenische happening graag bijgewoond.

Toen Nederland met het Indonesische probleem in de maag zat, stuurde de krant me met de Commissie Generaal mee naar Batavia . . . zo heette Djakarta toen nog. Schermerhorn had zijn vrouw en zijn zoontje Dirk laten overkomen, tenslotte heeft hij langer dan een jaar in het warme land gezeten. Ze woonden in het Paleis op het Koningsplein. Met Dirk speelde ik menig partijtje voetbal in de lange marmeren gang. Of voetbal? Het was wat we vroeger noemden een partijtje pillen: één schieten en één kiepen. Als mijn ondergoed versteld moest worden nam ik het mee ten paleize. Dan zorgde moeder Schermerhorn dat ik er weer knappies bijliep.

Eindelijk was het dan zover dat er ergens een akkoord zou worden gesloten. Heel geheimzinnig werden we in bussen geladen en dwars door bos en beemd gevoerd, uren en uren ver. Ling-gadjatti! Een gezellig, stom-vervelend, interessant, onbenullig dorpje. De journalisten werden in een hotel gestopt. En toen kregen ze de boodschap dat ze hier moesten blijven totdat de conferentie afgelopen was. Geen bewegingsvrijheid. Alle telefoonverkeer was afgesneden. Daar zaten we. Elke ochtend tegen half elf ontmoetten we elkaar in het zwembad, waar we prinsheerlijk in de zon gingen liggen kankeren. Elke ochtend werd een geit geslacht voor onze sateh's, die we op het laatst zo gingen haten, dat we er de vissen mee voerden. In die open gevangenis heb ik menig gesprek gevoerd met Hadji Salem die een wijs man

was. Ik herinner me een profetie van hem:

‘Australië en Nieuw-Zeeland zijn gelukkige landen. Bij de volgende wereldoorlog wordt alles door atoomboommen vernield . . . alleen Australië en Nieuw-Zeeland worden gespaard . . . dáár begint de wereld opnieuw. Als ik jong was, ging ik dáár wonen.’

Ik herinner me dat ik in Mar del Plata een profeet ontmoette. Hij was stekeblind. Beneden in de gang van het enorme Casino verkocht hij loterijbriefjes. Met luide stem en bewegingen van zijn wandelstok. Omdat het gemartel van die blinde man me irriteerde, vroeg ik de baas van het hotel (een Italiaan) of de rijke regering van het schatrijke Argentinië voor zo’n stakker niet een beter emplot kon vinden.

‘Stakker . . . mamma mia . . . mamma mia, ik wil op staande voet met hem ruilen.’

‘Is hij dan niet blind?’

‘Ah . . . ja, blind is hij wel, maar u moet ’s middags om één uur maar eens kijken wat hij doet.’

Om één uur kwam er een gloednieuwe Cadillac voorrijden. Een chauffeur in livrei leidde de blinde eerbiedig naar het koetswerk. De blinde was onstuimig rijk. Allemaal verdiend met loterijbriefjes. De bijgelovige gokkers die het Casino bezoeken, redeneren: Fortuna is blind . . . hij is blind . . . laat ik bij hém mijn loterijbriefje kopen.

Boven in het Casino staan twintig speel tafels of honderd, je raakt de tel kwijt. Het is er altijd zo druk als op de lammetjesmarkt. Ik zag er een idioot die op vijf tafels tegelijk speelde. Hij sprong heen en weer als een kakkerlak. Wat een mens al niet doet voor zijn broodje.

Toen ik nog met ketting en kogel aan de schoolbanken geklonken zat, droomde ik: eens zal ik onbekende gebieden ontdekken, de hele aarde in kaart brengen. Maar tegenwoordig weet ik dat

de Bosatlas tot in lengte van dagen evenveel witte plekken te zien zal blijven geven, als er eenzame mensen op aarde zijn.

Vast en zeker zit nu ergens ter wereld een jongetje in de cel van zijn schoolbank te fantaseren, eens zal ik de Krabnevel verkennen en nieuwe melkwegen in kaart brengen. Dromen zijn bedrog. Zolang ze nog niet een mens met het toestel van Professor Owen Lewotel in de vorm van een lichtstraal naar een andere planeet kunnen seinen, waar ze hem met een ander apparaat weer in een omhulsel met vlees en benen kunnen terugtransformeren, zullen jonge en volwassen joggies in schoolbanken blijven fantaseren dat zij het heelal overweldigen . . . helemaal zal het hun nóóit lukken. Wie weet, misschien kruipt ergens op de bodem van de oceaan een kreeft rond, zwaar van vlees, hard van schalen en rijk aan fantasie. In zijn geleerde kreeftenkop woelt een droom: nu ben ik een aan de aarde gebonden achteruit-kruiper met Yr-rahvoeten, maar ééns zal ik in mijn waterige atmosfeer opstijgen, kilometers hoger totdat ik aan mijn vertrouwde wereld zal ontsnappen. Ik zal in een oneindige ruimte komen die met lucht is gevuld, ik zal een nieuwe wereld opengooien . . . nebbisj, met al zijn verbeeldingskracht en wetenschap belandt die kreeft in een pan kokend water, waar hij rood wordt van vernedering en schaamte.

DE KLEINE ARK

Een landrot, die de 'Ripon' aan de kant zag liggen met de hoge deklast, dacht: 'Als die schuit straks op de lange deining slingert, kapseist het hele spul.'

Maar van de rommel aan dek trok captain Bill Iden zich niet zo veel aan. 't Was hoog-opgaand spul, dat bij elkaar niets woog, betrekkelijk dan. Het zwaarste stuk was het geraamte van een boortoren; dat moest naar Edinburg. Op het achterdek krioelde een minidierentuin. In een wrakke kooi met een roestig traliwerk kwijnde een jonge antilope; het dier was ononderbroken zeeziek. In een onnoemelijk aantal kistjes kleumden een twintigduizend exotische vogeltjes; de stumpers zaten bibberend tegen elkaar gedrukt. Tussen kisten en kooien scharrelden een paar Caracul-schape: die moesten in Engeland het begin vormen van een eindeloze dynastie van bontmantels. Duizendmaal per dag ontdekten die zotte beesten tot hun verbazing, dat er op plaatijzer geen gras wil groeien. De bemanning zei: 'Ze hadden de schuit beter "de kleine Ark" kunnen noemen.'

De 'Ripon' hijgden aamborstig langs alle haventjes op de kust. Maar zelfs deze langzame verandering van klimaat konden de terre vogeltjes niet verdragen. Elke ochtend veegde de bemanning een berg lijkjes in zee. 'D'r blijft niet één leven,' zei Nick Millbank, de bootzman, tegen me. Hij was bezig het dek schoon te spuiten. De Caracul-schape maakten er een mestvaalt van.

'Hoeveel hebben ze voor die vogeltjes betaald?'

'Tien voor een penny. In de bush-bush zit het stampvol met die beestjes.'

'Hoeveel hebben we er geladen?'

‘Twintigduizend of veertigduizend, dat weet niemand. Als we er duizend levend naar Londen brengen, heeft de dierenhandelaar er een dikke boterham aan verdiend.’

De ‘Ripon’ mat drieduizend ton, inclusief roest en baard. In een overdaad van luxe waren vier hutten voor passagiers ingebouwd. Eenvoudig en netjes. Die ‘owner’s cabins’ waren dragelijk; ze krioelden van de kakkerlakken, maar dat deed het hele schip. Het doodslaan met de vlakke hand van die zwarte kregen was aan boord een vorm van vrijetijds-besteding. De passagiers aten met de officieren mee in de mess. Er was een bar, waar iedereen, van hoog tot laag, vrij van belasting twee pennies voor een dubbele scotch neertelde.

In Lagos kwam mister John Eyton aan boord. Twintig jaren bush-bush achter de rug; hij kon er niet over zwijgen. Al die tijd had hij met het oerwoud geworsteld. Nu was hij op weg naar huis, in Slough, Buckinghamshire. ‘Mijn eerste verlof in twintig jaar.’

Hij was een man van vaste gewoonten. ’s Morgens ontbeet hij met een mondje droge toast. Alleen bij het ontbijt nam hij vast voedsel tot zich. Dan schuifelde hij naar de bar. Op de toonbank legde hij een pondsbiljet neer, plechtig, als een offerande: ‘Hier opperhoofd, en nou geef je me de hele dag te zuipen, totdat ik teut ben . . . en als er wat over is, geeft je de bemanning een rondje, en als er dan nóg wat over is, mag jij het houden.’

Op zijn vaste plaats in de hoek van de canapé hing hij de hele dag te zitten. Langzaam zakte zijn bewustzijn weg in een alcoholische stupor. ‘Ik draai op alcohol, en naar de bliksem ben ik toch al.’

Tegen tien uur ’s avonds als de koelte van de nacht door de deuren en patrijspoorten de gloeiende oven penetreerde, ontwaakte John Eyton uit zijn verdoving. ‘Dat helse land . . .’ Daarmee begon hij elk gesprek.

's Avonds zat de bemanning op het achterdek bij de kleine ark. De bootzman keuvelde over een feest, dat hij ging vieren, zijn zilveren bruiloft. De officiële datum was al veertien dagen voorbij, maar de grandioze eetpartij voor familie, bureu en vrienden zou worden gehouden als de 'Ripon' eenmaal goed en wel in Tilbury Docks voor de wal zou liggen. Als ze boften, konden ze zilveren bruiloftsmaal en kerstdiner in één fantastische zwelgpartij stroomlijnen.

Zei een matroos: 'Ik weet het niet, maar ik heb de hele reis al zo'n gevoel, dat we zwaar tegenslag krijgen.'

'Dat helse land,' zette John Eyton zijn alleenspraak voort, '... de negers, 't is waar, ze kunnen hard werken, maar als je niet uitkijkt, staan ze gewoonweg te slapen. Dat kunnen zij alleen: staande maffen. De vrouwen, jawel, die zijn sterk als broedmachines, in de koffer niet te verslaan. Maar je moet goed uitkijken. Ze voeren je cola om je mannelijke kracht op te voeren. Je reinste doping. Dat noemen ze: shining up the old bamboe. Het maakt je compleet krankzinnig.'

'Mijn vrouw heeft geschreven, dat de bureu de straat gaan versieren als we het feest vieren. Ze hoopt erop. Bij alles wat ze schrijft, zet ze tussen haakjes: bij leven en welzijn en de kerstdagen.'

'Dat helse land... Als je met je blote arm toevallig ergens tegenaan leunt, heb je kans, dat je de kra-kra krijgt; dan wordt de huid zo droog als de schors van een oude boom; en dan heb je ook nog de wormziekte, je teert uit als een geraamte en binnen drie maanden is het afgelopen. En dan is er de whoola-whoola, een builen-ettering, bah, alles in dat helse land kruipt, de beesten, de schurft, de ziekten, de wormen, de wijven, alles.'

Als deze monologen een tijdje naast elkander hadden voortgekabbeld, hees John Eyton zich overeind. 'Ajuu, ik ga slapen. Weer een dag dichtër bij huis.'

De derde passagier was een wonderlijke woelwater. Hij heette

Terry Harman. De faam was zijn komst vooruit gesneld. Zijn afkomst was in een kleeid van nevelen verborgen. Hijzelf strooide rond, dat hij in Noord Ierland ter wereld was gekomen. Hij sprak Cockney met een accent, alsof hem op latere leeftijd was geleerd, dat een mens ook deftig kan praten. Iedereen aan boord kon roddelen, dat mister Harman in Joahannesburg een speelhol met bar had geëxploiteerd, een broeis etablissement met rood pluche en balletjes aan de stoelen. Die goktent was op de fles gegaan, omdat de klanten beter met de bank konden manipuleren dan de eigenaar van de onderneming. Het faillissement was trouwens toch onvermijdelijk, want mister Harman was de beste klant van zijn eigen bar. Aan de Kaap had hij Afrikaans geleerd, hij sprak het met een gedecideerd Amsterdams accent. Toen het speelhol dicht was, had hij het besluit genomen, dat er nu ook maar een einde moest komen aan zijn aards bestaan. Hij stak de loop van een revolver in zijn mond en haalde de trekker over. Maar op het laatste ogenblik schijnt hij te hebben gearzeld, of misschien had hij wel bewogen, in elk geval, de revolver ging af, maar dood was hij niet. De kogel bleef in zijn hals steken. In het ziekenhuis werd hij weer opgelapt. De chirurg dorst de kogel niet te verwijderen. Kogel in de hals, zó verwierf hij de bijnaam 'Kogelflesje', de Engelsen zeiden 'Goggle flesh'. Het was als een leuke woordspeling bedoeld. Om zijn reputatie te ontvluchten was hij noordwaarts getrokken. In de bush had hij geprobeerd zijn leven en zichzelf te vergeten. Hij leefde er als een mannetjesvarken. Zijn feestgelagen waren berucht. Honderden kilometers ver wist men ervan te vertellen. Hij had een enorm plankier laten bouwen. Daarop had hij een piano gepoot. De gasten namen plaats. De pianist tingelde. Een smak stoeltjes en tafeltjes en flessen met drank. Vervolgens had hij een honderd of zo zwarte jongens opgecommandeerd. Die zetten het plankier met piano en stoelen en gasten en kelner op hun zwarte zwetende schouders en hupsakee zo trok de verjaardagviering het dorp in, zuipend, zingend en dansend op de schouders van de nikkers. Een

onvergetelijk feest, al die dodelijk vermoeide nikkers, om je rot te lachen.

Toen Kogelflesje de derde avond van zijn verblijf aan boord zich tot zijn merk met gin had volgegoten, strompelde hij achter John Eyton aan naar het achterdek. Huilend van jenever-verdriet nam hij de bemanning in vertrouwen. Ergens tussen zijn bagage had hij een partij ruwe diamant weggemoffeld. Bij elkaar gebietst en voor een scheet en drie knikkers gekocht van zwarte jongens, die in de mijnen werkten en met levensgevaar stenen naar buiten smokkelden.

‘Een halve kilo minstens, jongens. Is een kapitaal waard. Jaren heb ik erover gedaan om het steentje voor steentje bij elkaar te laten jatten.’

‘Wat ga je ermee doen?’

‘Een nieuwe toekomst bouwen. De kogel uit mijn hals laten snijden. Dat is het begin van de nieuwe toekomst.’

Zijn alcoholverdriet werkte aanstekelijk op John Eyton: ‘Dat helse land. Ik weet niet eens hoe groen het groen van gras is. Twintig jaar heb ik in de bush-bush gekrepeerd. Weet jullie hoeveel dagen dat is, en nachten? Meer dan drie en zeventig honderd, de schrikkeljaren meegerekend. Twintig jaar lang heb ik tegen mezelf gezegd: één keer ga ik naar huis. Kan heel Afrika wat mij betreft bårsten. En de eerste de beste knul, die ik in good old England tegenkom, daar zeg ik tegen: man, jij gaat mee, jij mag je vandaag op mijn kosten laveloos drinken. Die gelofte heb ik afgelegd, de eerste de beste wildvreemde mag zich op mijn kosten het delirium zuipen.’

Behalve dit gezelschap waren er nog twee passagiers aan boord; die hielden zich een beetje afzijdig. Doctor Jeremiah Moises Brown en zijn dochter Violet Virginia Brown. Negers. Ze gebruikten een statige ietwat omslachtige woordkeus, die aanstekelijk werkte. Captain Bill Iden had het verstandig gevonden de

andere passagiers te vertellen dat de Browns zijn persoonlijke gasten waren. Doctor Jeremiah vervulde een of andere leidende functie in een grote organisatie voor de hygiënische verzorging van negers in Afrika. De miljoenen kwamen uit Amerika. Zijn dochter was een meisje van een jaar of zeventien, rijp reeds met een lenig figuurtje en fluwelige donkere ogen.

'Ik laat me hangen,' zei Kogelfjesje, 'als dat kind geen druppeltje blank bloed in haar body heeft. De vader is koffie zonder melk, maar de dochter heeft er een scheutje room bij. Conclusie: aan mammie Brown moet een steekje los geweest zijn. Nou, dan is er met de dochter ook wel te krulpoezen. Trouwens negerinnen . . . die lusten er wel soep van.'

Als overdag Violet en haar vader aan dek waren, hielden ze zich apart. Aan boord van de 'Ripon' bestond geen colour-bar, maar vader en dochter trokken tussen de bemanning en de passagiers aan de ene kant, en zichzelf aan de andere zijde, een zeer duidelijke scheidingslijn. Op een klein vrachtschip is het evenwel niet zo gemakkelijk om de andere passagiers te ontlopen.

Wanneer we niet in een haventje lagen, was het na de lunch aan boord meestal rustig. De warmte van de Afrikaanse zon brandde op het dek. In de gloeiende ijzeren bak was de hitte loodzwaar. Doctor Jeremiah en Violet waren de enige passagiers, die 's middags nooit naar hun hut gingen. Ze wandelden arm in arm een eindeloos aantal rondjes. Hun wandelingen eindigden op het dek, waar de menagerie stond vastgesjord. De kleine ark. Violet voerde de zeezieke antilope hapjes eten. Ze krauwde de Caracul-schapen over hun krulhaar. Het langst vertoefde ze bij de zieke vogeltjes, die tegen het kippegaas van hun kooien zaten te sterven.

Zonder enig incident van betekenis kroop de reis voort in noordelijke richting langs de kust, die altijd over stuurboord in de verte zichtbaar bleef. De eerste grote haven van betekenis waar we vastmaakten was Dakar.

Nick Millbank was bezig een stalen kabel op te schieten. Een maat van hem had de metalen slang om de bolder gelegd; de winch ratelde. Doctor Jeremiah en ik stonden naar het karweitje te kijken. Langzaam wond de kabel zich om de bolder. Nick liet de stalen tros traag door zijn handen glijden. Dat werkje is niet zonder gevaar. Er kunnen uit zo'n stalen kabel metaaldeeltjes steken, die gemene vleeswonden veroorzaken. Vleeshaakjes noemen de zeelui die. Eigenlijk moest het verboden worden een metalen tros op te schieten zonder dikke werkmanshandschoenen aan, of misschien is 't wel verboden, maar ja, hoe gaan zulke dingen? Negen keer gok je goed en de tiende keer gaat het mis. Nick had pech. De bolder draaide, toen een vleeshaakje zich in zijn handpalm boorde. De bolder draaide door. De kabel trok aan. Nick schreeuwde, maar de man aan de handle hoorde hem niet. Het vleeshaakje scheurde Nick's hand van onder tot boven open.

Doctor Jeremiah was op Nick toegelopen. Hij greep de gewonde hand en onderzocht met vaardige bewegingen of de polsslagerader was geraakt. Tegen Violet riep hij, dat ze verbandgaas uit de hut moest halen. Even later legde hij snel een noodverband.

'Dank je doc.'

Nick voelde zich weer een hele branie. Maar graag of niet, hij moest mee naar de hut van Doctor Jeremiah. Die wilde de wond reinigen van mogelijke roestdeeltjes. In de verveling van het leven aan boord, kreeg dit kleine ongeval de betekenis van een eerste klas sensatie.

'Het schijnt nogal mee te vallen,' zei ik tegen Doctor Jeremiah.

'O ja, die hand komt best in orde', zei Violet, 'Een vleeswond, anders niet.'

'Ik geloof niet, dat ik mij aan schending van mijn beroepseed schuldig maak,' zei Doctor Jeremiah, 'wanneer ik U verklap, dat die luidruchtige Nick heeft zitten trillen als een juffershondje, toen ik zijn wond reinigde. Hij was bang, dat er infectie in die wond komt. Hij zei, dat hij gevallen heeft meegemaakt, nou ja,

hij verbeeldde zich dat hij kans liep, dat zijn hand geamputeerd moest worden. Volstreekte onzin natuurlijk. Tegenwoordig zijn we zo knap, dat een simpel vleeswondje binnen een paar dagen geneest. Nick zei tegen me, 'Stel je voor dat ik thuis kom om mijn zilveren bruiloft te vieren met één hand.' En toen sloeg zijn angst plotseling om in een weldadig soort humor. 'Mijn vrouw zou geloven, dat ik het met opzet had gedaan, als een surprise voor de feestviering.'

'Zonderling soort humor,' zei ik, 't is wat wij in Nederland galgehumor noemen. In Uw taal bestaat geloof ik, geen equivalent voor die uitdrukking. Humor in de schaduw van de galg.' Peinzend zei Doctor Jeremiah: 'Galgehumor. Prachtige uitdrukking. Inderdaad, wie in de schaduw van de dood kan glimlachen, die heeft de zin van het leven verstaan.'

In Dakar kreeg de scheepsmachine een mankement; notabene terwijl de 'Ripon' gemeerd lag. De eerste machinist gaf mij een uitvoerig college over metaalmoeheid, waarvan de conclusie was, dat malheur altijd onaangenaam is.

De 'Ripon' moest in de trampvaart zijn kostje bij elkaar scharrelen. Hij had wel agenten langs de kust, maar alles tweedehands. Waar was het rederijkantoor, dat voor een vervanging van het defecte stuk van de machine kon zorgen? Zo'n kantoor bezat captain Bill Iden in de hele wijde wereld niet. Oplappen maar! Er kwamen morsige Franse monteurs uit Dakar aan boord. Toen ze vertrokken, vertelde de bemanning rond: 'De kar ligt nu helemaal aan brokken. We zullen het schip naar huis moeten bomen.'

Captain Bill Iden zei: 'We zullen de reparatie zelf moeten doen, anders liggen we over honderd jaar nog hier.'

John Eyton ontwaakte uit zijn alcoholische schemertoestand. 'Voor hoeveel jaar heb je aan whisky aan boord?'

'Hoe lang kan het duren, voordat U zelf het defecte onderdeel heeft hersteld?' vroeg het Kogelflesje.

‘Het is niet te herstellen. Er moet een nieuw stel onderdelen uit Glasgow komen.’

‘Hoe lang kan dat duren?’

‘Als het snel gaat in vier dagen, maar het kan ook een week duren.’

John Eyton lalde: ‘Als hij zegt vier dagen, moet je rekenen op vier weken.’

Overdag was ons lot enigermate te dragen. We lagen in de schaduw van een grote copraloods. Lodderig keken de passagiers naar de warme stad. De bemanning krabde dikke lagen roest weg en maakte zich klaar om alles, wat verf wilde houden, een kwastje wit te geven. De witte ark. Op het achterdek rukten de Caracul-schapen wanhopig aan hun touwen. De antilope was niet meer zeeziek. De vogeltjes bleven doodgaan.

Ongemerkt hadden Doctor Brown en Violet zich laten opnemen in het kleine wereldje van passagiers en bemanning. Ze lagen in dekstoelen naast de anderen, in de schaduw van de zurig ruikende copraloods. Kogelflesje sjouwde met verfrissende drankjes, telkens wanneer hij dacht, dat het meisje dorst zou kunnen hebben. Door zijn doorzichtige beleefdheid lukte 't hem van Violet een lachtje als beloning te ontvangen.

Doctor Jeremiah wist de dekstoelen altijd zo te schikken, dat ik aan de ene en hij aan de andere kant van Violet zat. Kogelflesje verzon vele listen, maar het lukte hem nooit de plaats naast het meisje te bemachtigen. Toen gaf hij de pogingen op.

‘Eindelijk kunnen we eens rustig praten’, zei Doctor Jeremiah, toen Kogelflesje naar het achterdek was gegaan en daar, zeer luidruchtig weer college gaf in het smokkelen van diamant.

‘Hij verveelt zich,’ zei ik, met een vaag gebaar in de richting van het achterschip.

‘Mister Eyton verveelt zich ook, maar die spoelt het weg met alcohol.’

‘Ledigheid en zout water schijnt de chemische balans van

de mens gemakkelijk in de war te brengen.'

'Ik heb gisteren tegen mijn dochter gezegd, dat ze zich door die man niet het hoofd in de war moet laten brengen.'

'Vader, zou U met het doen van zulke confidenties niet willen wachten totdat ik er niet bij ben.'

'Waarom kind? Mijnheer mag best weten, dat ik het nodig heb gevonden je duidelijk te maken, dat de verveling aan boord van een schip het verschil tussen een zwarte en een blanke huid toch niet blijvend kan doen verdwijnen.'

'Moet dit soort rassen-discriminatie nu gepredikt worden juist door U?'

'Mijn mening heeft slechts betrekking op de verhouding tussen twee mensen, en op niemand anders. Op Violet en op de man, die zich Kogelflesje laat noemen. Mijn mening is, dat Violet zich door deze man niet moet laten begoochelen. Ik motiveer deze mening tegenover U en haar door te zeggen, dat al het zeewater van de wereld een zwarte huidskleur niet doet verbleken. Maar nu U het mij vraagt moet ik toegeven, dat mijn mening omtrent die verhouding niet anders zou luiden, indien deze beide mensen dezelfde huidskleur hadden; alleen dán zou ik andere argumenten zoeken om mijn mening te rechtvaardigen.'

'U houdt mij ten goede, maar ik vind, dat U nogal snel de onhoudbaarheid van Uw argumenten toegeeft; voor het overige vond ik die argumenten ronduit gezegd: onzin.'

Die avond legde Kogelflesje het erop aan, dat hij met mij een beetje kon babbelen. Alleen!

Hij had een vraag op de man af: 'U komt uit Amsterdam, hè? Een Hollander...'

Dat zei hij in 't Engels. Hij aarzelde, toen vroeg hij: 'Wanneer bent U het laatst in Mokum geweest?'

Hij sprak nu geen Engels, of Afrikaans, maar doodgewoon Amsterdams.

'Mokum . . . zoals jij dat uitsprekt, je bent zelf een Mokummer.'

‘Klopt. Mag ik mijzelf aan U voorstellen in mijn ware gedaante: Mozes Tafelkruier van de Onbekende Gracht in Groot Mokum, dat is achter Carré. Maar ik reken op Uw discretie. Ik heb in jaren niet over die dingen gepraat.’

Hij trok de stop uit een overvol vat, waarin jarenlang een gistingsproces de spanning had opgevoerd. Mozes Tafelkruier van het Onbekende graggie in Mokum Ollef. Brutaal Joods jongetje, vastbesloten de hele wereld te veroveren. Na zijn dienstdtijd emigreerde hij naar Londen. Loopjongen. Kleermaker. Een winkel in delicatessen. Bontwerker. Alles mislukte. Hij dacht, dat het aan zijn naam lag. En aan zijn afkomst. Hij knocide een naturalisatie voor elkaar; Mozes Tafelkruier uit Groot Mokum, veranderde in Terry Harman uit Noord-Ierland. Dat ging makkelijk. Nieuwe naam in nieuw paspoort. Nu hij toch zijn identiteit uittrok als een vuil hemd werd hij meteen Episcopalian, al deed hij niets aan de kerk: dat ging toch in één moeite door.

‘Ik had mijn uiterlijk mee. Ik ben groot. Blond haar. Wie niet beter weet zou me voor een edel-Germaan houden.’

Terry Harman emigreerde opnieuw. In Zuid-Afrika was hij van de ene job in de andere getold. Maar een rollende steen vergaart geen mos. Dat speelhol werd een mislukking omdat de klanten bekwaamer vals speelden dan hijzelf.

‘Die bar moest ik sluiten anders had ik er in plaats van winst een delirium tremens aan overgehouden.’

Daarna was hij in allerlei duistere affaires terecht gekomen. Tus-senmannetje bij een grote smokkelzaak. Opperhoofd in een troebele geschiedenis met een kustvaarder. Zijn naam werd weliswaar niet genoemd, maar insiders hadden hem gewaar-schuwde. De politie hield hem in de gaten; ze hadden in Londen laten navragen, wat hij dáár had uitgespookt. Hij zakte af naar de onderwereld. Een gedeclasseerde blanke in een wereld, scherp verdeeld tussen blank en zwart, is een outcast.

‘Het was of het ongeluk me achtervolgde. Alles wat ik aanpakte was pech, pech en nog eens pech.’

Van een stuk of wat bij elkaar geschraapte ponden opende hij een bureautje voor waarzeggerij. Horoscoop per post. Persoonlijk consult op aanvraag. Voor die persoonlijke affaires had hij een zigeunerachtig mamsel opgedoken; ze loerde met kippige ogen in een kristallen bol en voor geld kraamde ze elke onzin uit die haar in het lege hoofd kwam. Maar de politie maakte er een eind aan. Waarzegbureaus, daar hadden ze het niet op begrepen; in de praktijk waren het gelegenheden, waar amoureuze rendez-vous werden bekokstoofd tussen zwart en pervers wit. Op zijn best waren het voorportalen voor stiekume abortus-knoeierijen; de commissaris beschuldigde hem van vruchtafdrijving.

‘Ik kan het je niet bewijzen, maar ik zit achter je aan. En als ik je grijp, dan weet je wat je te wachten staat . . . mister Tafelkruier, alias Terry Harman.’

De commissaris van politie had een tronie als een kwade hond. Dat was de knock-out. Die avond stak hij de loop van een revolver in zijn mond. Het einde! Op het laatste ogenblik dorst hij niet. In zijn zenuwachtigheid haalde hij toch de trekker over maar toen was de revolver al uit zijn mond. Het schot ging af met een oorverdovende knal, de kogel bleef in zijn hals zitten.

‘Meneer Kogelflesje . . . mister Goggle flesh.’

Het begon als een grapje. Toen werd het een bijnaam. De bijnaam werd een scheldnaam. Zinspeling op het ouderwetse limonadeflesje-kogeltje-spuut. In plaats van zelfmoord te plegen, vertrok hij noordwaarts. De bush-bush in, Lagos een eind voorbij en toen oostwaarts het binnenland in. De jungle was niet alleen letterlijk een wilde beestenboel. Hij ging er het beroep uitoefenen dat Tienprocenter wordt genoemd. In die landen kan het nu eenmaal niet rechtlijnig toegaan. Eerlijkheid is er een uitzondering, omkoperij regel.

‘Wie goederen wil invoeren of exporteren heeft vergunningen nodig. Stempels. Handtekeningen. Hij kan formulieren invullen tot hij een ons weegt. En dan maar wachten, wachten! Een jaar, twee jaar, honderd jaar. Onderwijl liggen de goederen te rot-

ten. Veel verstandiger is het een hoge ambtenaar of een minister een tiet geld in zijn hand te stoppen. Is de zaak binnen een week in orde. Maar zo'n minister vertrouwt niet iedereen. *Mij* verdachten ze niet van kletsrij. Ik werd de go-between tussen de omkoper en de omgekochte. Provisie tien procent. Lonend beroep zo'n Tienprocenter.'

Hij woonde in een luxueuze villa met een polonaise langs zijn bed van zwarte mammies. Hij overblufde alles en iedereen door de extravagantiën waarmee hij de inheemsen beledigde en vernederde. Geld zat en tijd te veel. Hij verveelde zich zelden. Hij was een hartstochtelijk jager.

'Jagen geeft je een gevoel, dat je de baas bent over leven en dood. Een jager is gelijk aan een god. Het is een soort zelfmoord, maar dan anders.'

Mozes Tafelkruier en het Onbekende graggie in Mokum lagen diep in het verleden verzonken. Beelden uit een vorige incarnatie, ze hoorden bij hem en waren toch geen deel van zijn persoonlijkheid. Van zijn familie hoorde hij nooit iets. Die dachten blijkbaar, dat hij al lang dood was en begraven en hij liet het maar zo.

Van de Tweede Wereldoorlog drongen de berichten tot in de bush-bush door. Ook het nieuws van de bezetting van Nederland. Duitsers had hij nooit mogen lijden. Oude verhalen doken op. Vroeger had keizer Wilhelm der Zweite in de Kameroen geprobeerd apen met mensen te kruisen; zo wilden de moffen toen al gewillige slaven fokken voor hun oorlogsmachine en de industrie van Krupp. Van de gruwelen die zich in Nederland tijdens de bezetting afspeelden, van de uitmoording der Joden, wist hij niets; zulke details werden de lezers van de kranten die hij las, onthouden. Maar toen het eenmaal weer vrede was, werd het beeld scherper. Hij had gedacht dat Mokum en de wereld van Mozes Tafelkruier voor hem niet meer bestonden. Nu voelde hij de uitmoording van de Amsterdamse Joden niet als verdriet, maar als een persoonlijke belediging.

‘Ze hebben Godverdomme de Joden van Mokum behandeld alsof we een stelletje rotnegers zijn. We zijn witmans, blanken.’

‘En ben je nu op weg terug naar Amsterdam?’ vroeg ik.

‘Naar Amsterdam? Terug? Nooit! Ik hoor daar niet meer bij. Ik wil er niet meer bij horen. Ik ben Terry Harman. Ik ben anders dan zij! Ik hoor daar niet meer bij, ik hoor daar niet meer bij. Ik hoor daar niet meer bij.’

Het klonk als een gebarsten gramfoonplaat.

Nick Millbank ging de wal op. ‘Met die ingepakte hand van mij kan ik toch geen roest krabben.’

Hij moest vele meters klamboe-gaas gaan kopen. John Eyton had gezegd, dat hij het vertikte om zich vanavond weer in een wolk muggen te bedrinken.

‘Hoe is het met de reparatie van de machine, Nick?’

‘De matrozen zeggen, dat de kapitein een telegram heeft gekregen van de fabriek in Glasgow. Nou, die fabriek bestaat niet meer. Ze leuren nu langs alle oud-roest-handelaren in Engeland.’

Toen Nick een uurtje later met klamboe-gaas terugkwam, zagen we John Eyton in actie komen. Het was een andere man dan de Eyton die we tot dusver hadden gekend. Hij commandeerde, zette iedereen aan het werk. Organiseerde en regelde. Tegen vijf uur was de bar volkomen beveiligd tegen elke invasie van muggen. Doctor Brown en zijn dochter kwamen zowaar bij ons aan de borreltafel zitten.

‘Drink een drankje,’ moedigde John Eyton aan.

Captain Bill Iden deed kennelijk zijn best ons in een aangename stemming te brengen. ‘Zeg doc, Uw dochter is toch een soort zangeres. Kan ze niet wat zingen?’

‘Oh’, zei Violet, ‘maar er is hier geen piano.’

‘Een piano op de “Ripon”,’ zei Kogelflesje, ‘je kunt net zo goed een reddingboot in de Sahara stationeren.’

Doctor Jeremiah zei: ‘Violet kan zichzelf begeleiden. Op een Afrikaans instrument.’

Het instrument was in de naaste familie van een doodgewone Europese luit. De begeleiding was vrij primitief. Maar Violet's stem was een verrassing. Kogelflesje was uitbundig in zijn lof. Hij schudde Violet de hand. Ik vond dat hij die hand wel wat erg lang vasthield.

Het klamboe-gaas maakte het verblijf in Dakar enigmatische dragelijk; dat was trouwens wel nodig, want we lagen er tien volle dagen. Tien eindeloze dagen! John Eyton ontdekte al spoedig dat de matrozen en officieren gelijke rechten konden doen gelden op bescherming tegen muggen-wolken. Nu zat de bemanning, weliswaar een beetje apart, bij ons in de bar.

De hand van Nick Millbank genas vrij snel. Iedereen had een vaag vermoeden, dat het verband er eigenlijk afkon, maar dat de matroos simuleerde.

Zei Doctor Jeremiah : 'Hij wil met twee gezonde handen zijn zilveren bruiloft vieren.'

Toen het onderdeel voor de machine eindelijk kwam opdagen, was er tussen al deze mensen een sfeer van vertrouwelijkheid gegroeid. We noemden elkander bij de voornaam. Het langverwachte stuk voor de machine kwam niet uit Engeland, waar ze waarschijnlijk nog steeds aan het zoeken zijn. Het kwam uit Casablanca. Twaalf uur later had de 'Ripon' weer vaart.

Een uur later tornden we recht tegen een uitloper van de Portugese Noord in. Alle copra-luchtjes woeien uit het schip weg. De bemanning ging het ijzerwerk verder te lijf met grote kwasten en potten vol witte verf. De Caracul-schape besnuffelden de platen van het achterdek op zoek naar gras. De antilope was weer zeeziek. De vogeltjes bleven doodgaan. De kleine ark werd kleiner.

's Middags liet captain Iden rondzeggen dat de kok voor het diner extra zijn best zou doen. Een soort captain's dinner. Mister John Eyton beweerde dat zo'n eetpartijtje een welkome onderbreking zou vormen voor de gewone kost, die hij trouwens toch

nooit at. Ik stelde voor dat de heren zich voor die gelegenheid extra netjes in de kleren zouden steken. Kogelflesje bromde iets dat op instemming leek. Doctor Brown zei dat hij Violet zou waarschuwen. Die moest een extra mooi jurkje uit de koffer halen.

Blij als kinderen, die een verjaardag in het vooruitzicht hebben, kwamen we 's middags in de bar voor de feestelijke borrel. De officieren hadden mooie witte pijtjes aangetrokken. Violet verscheen in een glimmend rose japon. Alleen Kogelflesje was er nog niet. We zaten genoeglijk om de ronde tafel, en we babbelden glimlachend over de vervelende dagen in Dakar. Goede vrienden op een fris schip dat zijn weg moeizaam door de golven hakt.

Toen kwam Kogelflesje binnen. In zijn gewone slobberige kleding. Ongeschoren. Onverschillig, opzettelijk en demonstratief onverschillig.

'Ouwe jongen,' riep John Eyton, 'waarom heb je je rokcostuum niet aangetrokken, of zat er misschien de mot in?'

'Rokcostuum? Waarom zou ik? We kennen mekaar toch allemaal?'

'Onzin,' zei captain Iden, 'iedereen heeft zich een beetje opgedoet. Zulke dingen doe je in gezelschap ter ere van de dames, ter ere van onze Violet. Kijk 's hoe schattig onze zangeres eruit ziet.' Kogelflesje keek naar het meisje. Hij bekeek haar van top tot teen. Toen zei hij duidelijk, grof en hard: 'So what? Just another fucking nigger pro.'

Hij ging bij ons aan tafel zitten en bestelde een dubbele Scotch met soda. Mister John Eyton hees zich met moeite uit zijn stoel overeind: 'Als ik niet zo dronken was, gaf ik jou een pak slaag.' Kogelflesje keek ons met een verwaande en tegelijkertijd schichtige blik aan. Toen hij overal vijandschap ontmoette, draaide hij zich om.

'Ik ga wel ergens anders eten. Ergens waar ik welkom ben.'

Door de ramen zagen we dat hij op het dek Nick Millbank ont-

moette. Die vroeg hem iets. We begrepen dat Nick wilde weten waarom Kogelflesje niet bij ons bleef. Daarop zei Kogelflesje iets. Nick vroeg weer iets en Kogelflesje antwoordde. We zaten als toeschouwers bij een geluidsfilm, waarvan het geluid kapot is. Toen zagen we, dat Nick zich plotseling oprichtte en met zijn verbonden hand Kogelflesje een stoot tegen de onderkaak gaf. Kogelflesje schreeuwde iets en liep met zijn hand tegen de kin hard weg.

Even later kwam Nick bij ons in de bar.

‘Zeg doc. Kunt U mijn hand even verbinden. De wond is plotseling opengegaan.’

Het captain's dinner werd een succes, ondanks, of misschien juist door de afwezigheid van Kogelflesje. We deden deftig toen de kapitein een toast uitsprak en daarna werden we een gezelschap brooddronken vakantiegangers. Zelfs het telegram dat captain Iden tegen het einde van de maaltijd, ontving kon de vreugde niet bederven.

‘Dat stuk boortoren moet niet naar Edinburg, maar naar Grimsby. Dichterbij, dat is een voordeel. Ik ga eerst naar Grimsby; dat is minder plezierig, maar er is kans, dat ik in Grimsby lading meekrijg.’

‘Gaaf er nog steeds een trein van Grimsby naar Londen?’, vroeg John Eyton, ‘een trein met een restauratiewagen en een bar? Ja? Nou, dan vind ik het best, dat we naar Grimsby gaan.’

In de koelte van de avond dronken we koffie aan dek.

‘Daar heb je Kogelflesje ook nog,’ zei captain Iden. ‘Laten we hem er maar bij halen. Om een ark te maken, heb je veel soorten nodig.’

DAAR BEN JE NOG VEEL TE JONG VOOR

Heinz Kaufmann

DIT is het jaar 1933. In Duitsland is de jacht op mensen van staatswege heropend. Op de Kurfürstendam schreeuwen geüniformeerde drijvers het wild naar één kant.

‘Ich bin Jude, ich bin ein Dieb, ich bin ein Saujude.’

De politie van de wereldopinie leent gemakshalve het blinddoek der justitie: see no evil, hear no evil, en ze doet nog minder.

In Nederland zijn we diep geschokt, maar we verzinnen flauwe grapjes over de Joodse vluchtelingen uit het oosten. Zij zijn zo Duits! Twee Duitse Joodse vluchtelingen worden door de Nederlandse marechaussee weggeleid. Zegt de een: ‘Unsre S.A. marschiert doch besser!’

Veel refugie’s hopen per vliegtuig binnen te sluipen. Schiphol, vergaarbak der ellende. De concurrentie dwingt krantenmensen vierentwintig uren per etmaal daar rond te lummelen. Leed zoeken. Schooien naar vette koppen voor de ochtendbladen. Voddenrapers der nieuwsgaring, op een laag salaris maar met een onkostennota.

Wat moet ons kleine landje met al die vluchtelingen beginnen? Amerika houdt de voordeur op een kier. Engeland heeft de poort op slot maar daar zijn nog bruggetjes, alleen . . . je moet het wel weten. Wie de weg kent en de spraak glipt Frankrijk binnen door de mansarde.

Echt, wij Nederlanders zijn de beroerdste niet, al is de regering zelf hard als een bikkell. Wij willen deze stumpers graag helpen. Omdat we ook menslievend zijn naar vermogen, zijn we spon-

taan in collectes. We zouden graag met de wapens in de vuist de moffen te lijf willen, maar 1933 is niet... 1600, Slag bij Nieuwpoort. We moeten onze onmacht nog in oprechte barmhartigheid verbijten.

Verder mogen we onze nering niet vergeten. Veel van die vluchtende Joden moeten in Duitsland geslaagde Geschäftsleute geweest zijn, vooral met de Nederlandse schaal gewogen. Misschien brengt deze of gene nieuwe bedrijvigheid mee naar ons kleine land. Meegenomen is meegenomen. Dat wordt de regering in Den Haag aangezegd. Straf is mijn hand, maar lieflijk mijn gemoed. Maar wat hebben opgejaagden aan papieren bevestigingen van medeleven?

Op die voorjaarsdag in 1933 zie ik Heinz Kaufmann en zijn vrouw Annie de veilige vlucht- en luchthaven bereiken. Er zitten nog zes vluchtelingen in de machine, óók op van de zenuwen. Voor de politie een routinegeval. Geen inreisvisum. De instructie is zeer duidelijk: terug!

Straf is mijn hand.

Maar Heinz en Annie zijn op deze ontvangst voorbereid.

‘Mein Mann ist schwer nervenkrank.’

Huilend en snikkend stort zij haar verhaal over de blauwe uniform met veel tressen uit. De verbouwereerde wachtmeester, die goeierd, is er ondersteboven van. Ik heb mein Heinz met levensgevaar in een pikdonkere nacht uit een Irrenanstalt moeten ontvoeren; in het vliegtuig heb ik hem een injectie gegeven.

‘Jawohl, ich war früher Krankenpflegerin.’

Waar moet ik jetzt met een zwaar zenuwzieke patiënt naar toe? Zurück? Maar dat wordt een veel te groot risico voor machine en mensen.

Je hoeft Heinz maar even aan te kijken en dan weet je het wel. Voor een agressieve zenuwpatiënt, pas uit een bedwelming naar het daglicht omhoog gedoken, kijkt Heinz af en toe veel te leep uit zijn luiken.

De marechaussee weet oprecht met dit geval geen raad. De orders uit Den Haag zijn duidelijk, allemaal langs het straffe lineaalje getrokken. Op bijzondere gevallen zijn de instructies niet berekend. De ambtenaar, ook maar een mens, kent zijn eeuwige beroepsplicht: hij dekt zich op zijn meerdere. Deze superieur zoekt het ook weer hogerop. Haastige conferenties, nerveuze telefoontjes. Spontaan ontstaat een 'geval Kaufmann'. Heinz krijgt een kansje om te blijven leven. Hij wordt een geval. Een dossier dat groeit in tal en last. Voordat het dossier van deze ene vluchteling in Den Haag zal worden afgesloten, kan de wereld er anders uitzien. Misschien is er dan in Duitsland inmiddels wel revolutie uitgebroken.

Maar voorlopig staan we nog op Schiphol. De marechaussee doet zeer streng, met een knipoogje. Er kan pas iets gebeuren, goedschiks of kwaadschiks, wanneer iemand de verantwoordelijkheid durft te torsen. Dat is het cryptische besluit van Den Haag. Een zenuwarts uit Amsterdam? Goed idee! De stad verkruipt van de psychiaters, maar, gefolterd door één of andere mysterieuze oogkwaal, kan de actieve wachtmeester in het telefoonboek alleen maar de namen vinden van Joodse zenuwartsen. De eerste die ik namens hem aan de telefoon roep, heeft aan het halve woord van mij genoeg. Jidden onder elkaar . . . ik ben al onderweg!

Een goed uur later is Heinz Kaufmann na een deskundige diagnose ernstig ziek verklaard. De psychiater zegt dat hij het in zijn positie niet verantwoord acht, dat deze patiënt, althans nú teruggestuurd wordt. Hij is bereid zijn oordeel door nog drie andere psychiaters kritisch te laten beoordelen en bevestigen. Het dossier Kaufmann wordt nu zeer gecompliceerd, de baan waarop het is geschoven steeds langer.

Heinz is een geluksvogel. Maar veine is zeer persoonlijk. Vijf van de zes andere vluchtelingen uit hetzelfde vliegtuig naar de vrijheid worden door familieleden en vrienden juichend en huilend

tegelijkertijd begroet met een doorreis-visum naar Amerika. De zesde is Peter Schlemihl anno 1933. Maar Chamisso kon in zijn tijd niet weten dat een tekort aan de brutaliteit der wanhoop een groter gemis is dan het ontbreken van een eigen schaduw. De onverbiddelijke boodschap: met het kerende vliegtuig terug naar Berlijn.

Straf is de hand van Den Haag.

Ik ben erbij als hij door twee potige jongens van de recherche naar het vliegtuig wordt geleid. Zo loopt een beest naar de slachter. Als de KLM-machine een paar honderd meter boven Schiphol is, gaat er iets mis met de motoren; het toestel stort neer¹⁾. Peter Schlemihl wordt zwaar gewond. Ik ben er ook bij als hij op de brancard wordt getild. Hij steunt onafgebroken: 'Jetzt brauch ich nicht mehr zurück.' Op de krant hoor ik dat ik een ontroerend stuk heb doorgetelefoneerd. Rotvak!

Heinz moet evenmin terug. Hij is immers nog steeds ziek. Een of andere ambtenaar, een goede Samaritaan, in Den Haag kost het geen moeite vrij snel elke belangstelling voor het dossier 'Kaufmann' te vergeten.

Lieflijk is mijn gemoed.

Een andere relatie wordt mobiel. De verblijfsvergunning van Heinz Kaufmann arriveert, door de Minister hoogst eigenhandig getekend, met het grootzegel erop. Wat zo'n hoge excellentie al geen offers brengt. De vreemdelingenpolitie in Amsterdam juicht niet eens in stilte als Kaufmann zich om de zoveel tijd komt melden.

Heinz Kaufmann gaat aan de slag, gewoon in zijn eigen oude vak. Zijn reputatie van industriële tovenaars is hem achterna gesneld. Hij is een bikkelharde zakenman met een neiging tot primitieve mystiek.

'Aan de Amstel ligt mijn geluk. Dat is mij voorspeld. Water! Geld!'

¹⁾ De 'Zilverreiger'.

Verder gelooft hij onvoorwaardelijk dat niet zijn gesimuleerde krankzinnigheid, noch zijn Annie, evenmin de brave wachtmeester, de telefoon of de zenuwartsen voor hem de deur in de muur van Nederland hebben open gesesamd. Kan wel zijn, maar *ik* ben die Sesam geweest, *ik* en niemand anders. Hoe vaker ik hem zeg dat hij onzin praat, des te hardnekkiger wordt zijn dankbaarheid: nou goed dan, Meyerke, Jiddel Sesam!

Hij gaat in Amsterdam aan een kade (water!) wonen; zijn huiskamer in het nieuwe zuid is: Berlin.

Tegen Annie zegt hij: 'Je moet liefde voelen voor je nieuwe land.'

'Maar hoe kan ik dat? We zijn pas hier?'

'Je moet het *willen*! Als de gracht stinkt, moet je tegen jezelf zeggen: dat is eau de cologne.'

Riekie de Vries

DIT is nog steeds 1933. Er wordt door weinig mensen veel vergaderd. Altijd over hetzelfde onderwerp: hoe kunnen we Joden helpen uit Duitsland te ontsnappen? Als in de vergadering van zo een klein comité de naam van Riekie de Vries valt, vraag ik: 'Riekie de Vries?'

Ze blijkt een soort Nederlandse Rode Pimpernel te zijn. In haar eentje een Maatschappij tot redding van Joodse vluchtelingen. Riekie de Vries . . . die naam doet in mijn geheugen een belletje rinkelen.

'Ik heb vroeger een meisje van die naam gekend. In de Rapenburgerstraat.'

'Die is 't.'

In die jaren groeide ik uit mijn puberteit in de wereld der politiek, en ik dacht dat ik altijd schone handen zou kunnen houden. Ik ijverde voor verbetering door organisatie, met minder dan de hele mensheid was ik niet tevreden. Ik verkondigde luid-

keels mijn geloof: een levensrichting dank zij het clubverband. Riekie daarentegen vond in die dagen dat de verbetering van de mensheid het beste kon beginnen bij één mens, en wel bij zichzelf. Bij Riekie de Vries. Zij was verslaafd aan het niet-roken. Ze zwelgde in geheel-onthouding. Ze was tegen circussen, niet omdat daar dieren zouden worden geplaagd maar omdat mensen er zouden kunnen lachen. Ze was principieel gekant tegen elke lichamelijke exercitie, die de belofte van plezier in zich kon bergen. Ik heb weleens gedacht: haar erotiek beleeft ze als ze 'Het Schrijverke' van Guido Gezelle declameert.

Laat ik het nu maar eerlijk opbiechten: ik was indertijd verliefd op Riekie. Omdat ze me een blauwtje liet lopen, groeide mijn liefde ontstuimig, daarna kreeg ik een hekel aan haar en tenslotte verjoeg ik haar uit mijn gedachten.

En nu, na zoveel jaren, in de vergadering van dat kleine comité, komt de herinnering aan haar opeens weer bovendrijven.

Ze is kantoorjuffer bij een sociale organisatie in de buurt van Heerlen. En laat Riekie nou al lang in haar eentje het antwoord hebben gevonden op alle vragen, waarmee wij in al die vergaderingen nog steeds moeizaam jongleren. Besluit met algemene stemmen: met Riekie de Vries contact opnemen.

Riekie kijkt precies als vroeger met pientere ogen uit een ouwe-vrouwjes-gezicht.

'Ik kom met je praten . . . over . . . hoe lukt het jou Duitse Joden de grens over te krijgen?'

'Bemoei je er niet mee.'

'Waarom niet?'

'Dáárom niet!'

'Dáárom is geen reden enne . . . als je van de trap afvalt, dan ben je gauw beneden. Weet je nog van de Rapenburgerstraat?'

'Toen was je ook al zo'n aanhouder.'

'De aanhouder wint – alleen bij jou heb ik 't nooit kunnen winnen.'

‘Misschien heb je die ene keer niet lang genoeg aangehouden.’
Kijk, kijk, dat was nou die Riekie van ’t reine leven. Ze vertelt me alles wat ik wil weten. Haar systeem om mensen uit Nazi-land te redden is eigenlijk heel eenvoudig. Het werkte al drie maanden. Nederlanders uit de grensstreek hebben voor het grensverkeer tussen Duitsland en hun eigen land geen echte pas nodig. Aan een officieel vodge papier, dat gemakkelijk te krijgen is, hebben ze genoeg: een grenspasje. Zij kunnen uiteraard wel met een echt paspoortboekje de grens over, maar dat *hoeft* niet. Riekie heeft een dertigtal brave mensen weten te bepraten. Die hebben voor zoveel guldens per stuk hun paspoort van het stadhuis gehaald, een deftig boekje met foto, stempels, zegel, in naam der Koningin. Vervolgens heeft Riekie voor die dertig een autobustocht naar de Dom van Keulen georganiseerd; een vakantietripje om kennis te maken met de Kultur. Als de bus de grens passeert, wuiven de zingende passagiers verheugd naar de Zollbeamten und Paszekontrolle. Ze laten de moffen trouwhartig hun grenspasje zien (maar de officiële deftige pas van zoveel guldens per stuk blijft in de binnenzak van hun colbertje). Dan gaan zij met hun dertigen troeladijéé in Keulen rondbavieren. Zij slurpen hun biertjes zeer luidruchtig. Würstchen kauwend betuigen zij hun devotie aan Wodan. Vol Kultur gaan die dertig dumme Holländer dan tegen vier uur voor een afzakkertje de Keulse Dom van binnen bekijken. Daar zitten twaalf Joodse vluchtelingen ongeduldig en toch gedwee te wachten. Een dozijn Nederlanders geven stiekum hun grenspasjes aan de twaalf vluchtelingen. Nu gaat het gezelschap weer naar de autobus. Alleen . . . twaalf Nederlanders blijven in de Dom achter, zonder pasje, maar mét paspoort. De vluchtelingen met de geleende pasjes bezetten in de bus de stoelen op de hoeken van het gangpad. Voor de ramen moeten alleen maar Nederlandse gezichten te zien zijn. Dan gaat het in uitgelaten stemming weer naar de grens. De Duitse douane kijkt met weemoed naar de grensgangers.

‘Mensch, haben die einen guten Tag gehabt!’

De Nederlandse grenspolitie doet alsof haar neus bloedt. Lieflijk is mijn gemoed. Zo rollen twaalf vluchtelingen ongehinderd Holland binnen. De twaalf Nederlanders die in Keulen zijn achtergebleven, stappen later op de trein. Aan de grens tonen ze trouwhartig hun officiële paspoorten.

De Duitse vluchtelingen in Nederland verdampen in allerlei richtingen. Sommigen kunnen doorreizen naar andere landen, anderen spelen schuilhoekje totdat iemand bij één of andere burgemeester voor hen de veiligheid heeft klaargetoverd. Den Haag weet officieel nergens van. Iedereen is tevreden.

‘Ik vind het verdraaid moedig van je, Riekie, maar waarom doe je dit eigenlijk? Er zit een verdomd gevaarlijke kant aan. Als de moffen je grijpen, draai je een paar jaar de bak in of nog erger.’

Zij kijkt me met dat ouwelijke gezichtje van haar rustig aan.

‘Ik vond jou vroeger wel lief, maar wat mij in jou altijd heeft tegengestaan is dat je van alles het “waarom” wil weten. Je vindt jezelf erg breeddenkend, maar eigenlijk bekijk je alles door een sneeuwbril met smalle spleten.’

‘Wij Joden hebben nou eenmaal een onuitroeibare neiging tot zelf-analyse.’

‘Ik kan je niet vertellen waarom ik het wél doe, maar ik wil je wel zeggen waarom ik het beslist niet doe. Ik doe het *niet*, omdat deze vluchtelingen Joden zijn.’

‘Hé, nee.’

Mijn sarcasme prikkelt haar. Ik ga verder. ‘Je doet het niet, omdat je Jodin bent. Heb je misschien iets tegen de Joden? Riffie de Vries, de dochter van Saartje en Moos de Vries. Anti-semiet! In 1933! Rifke waagt haar leven, maar dat zij juist Joden redt, dát is puur toeval.’

Haar gezicht vertoont geen spoor van een glimlach; aan haar stem is te merken dat zij zich met moeite beheerst. ‘De dertig man, die elke keer in Keulen het risico nemen, zijn geheide Lim-

burgers, geen Joden. De hele wereld is mijn vaderland en alle mensen zijn mijn landgenoten', zegt zij met een stem alsof zij op het podium van een feestvergadering 'Het Schrijverke' declameert.

Annie Kaufman

HET kost Annie Kaufmann weinig moeite in Nederland met nieuwe vrienden en vriendinnen om te gaan. Een gastvrije Berlijnse, die zich kan veroorloven de Kaffee met Kuchen 's middags te doen uitdijen tot een luisterrijk maal. De nieuwe kennissen praten devoot over de noodzaak van de slanke lijn, terwijl ze onafgebroken bezwijken voor de verleidingen van bergketens gebak overdekt met gletschers van slagroom.

Annie stamt uit een familie die gedurende drie generaties een bekende importzaak in Berlijn heeft beheerd. Vermoedelijk heeft ze van die voorouders een nuchtere kijk op de wereld meegekregen. Zij is het geweest, die reeds in 1932 Heinz heeft voorbereid op de onafwendbare noodzakelijkheid van emigratie naar een veiliger land. Het was háár idee om Heinz voor een agressieve krankzinnige te doen doorgaan.

Veilig in Amsterdam zegt ze: 'Ik heb het gevoel, dat we nog steeds op de vlucht zijn.'

'Onzin.'

Er waart in de jaren dertig een vreemde ziekte door de landen die aan Duitsland grenzen. Heinz klaagt over pijn om het hart, hij voelt een vreemde angstaanjagende prikkeling in zijn linker arm. De angst wurgt zijn borts met ademen. Het is Annie, die hem naar de dokter dirigeert. Het electrocardiogram wijst uit, dat het hart van Heinz Kaufmann zo goed is als het bij een man van zijn leeftijd moet zijn.

'Waar U aan lijdt, Meneer Kaufmann, noemen wij, artsen, de Europaziekte. In Polen zijn de patiënten bij duizenden te tel-

len, in Tsjechoslowakije, in België en in Frankrijk niet minder.'

'En de oorzaak?'

'Angst, zenuwen, spanning. In de hersens van alle mensen in Europa staat de naam gebrand van de krankzinnige moordenaar die in Berlijn de baas speelt.'

'Onzin, dokter, het kan zijn dat ik een nerveus hart heb, maar dan niet door de politieke spanningen. Mijn zaak, de slechte economische toestand, de zorgen vergen te veel van mijn geestkracht. Dát vreet aan mij. En wat Duitsland betreft, ik heb mijn vertrouwen in het Duitse volk nooit verloren.'

'Het hangt er maar van af, wat U onder vertrouwen verstaat.'

'Dit regiem in Berlijn duurt niet eeuwig; dat kán niet. Een paar maanden, misschien een jaar, hoogstens twee jaar, en dan zal de ware Duitse geest weer vaardig worden over de bevolking. Er zal een revolutie tegen Hitler uitbreken. Het volk zal opstaan. De Duitse revolutie is ook een Duitser, heeft Heine gezegd, dat betekent dat het een grondige revolutie zal zijn.'

'Als U dat werkelijk geloofde, zou U nooit met klachten bij mij zijn gekomen. Diep in Uw hart weet U, evenals ik, dat deze Duitse revolutie nooit komt. Nooit! Revolution verboden, Frieden verboden. Beschaving . . . verboden.'

Als Heinz Annie vertelt van zijn bezoek aan de dokter, verzwijgt hij een deel van het gesprek. 'Ik lijd aan een nerveus hart; dat kan niet anders met al die nerveuze spanningen in de zaak. De dokter heeft mij te verstaan gegeven, dat ik één of andere hobby moet ontwikkelen, 't zal mijn aandacht een beetje verstrooien.'

'Neem dan een hobby.'

'Ja, maar wat?'

Het is in die dagen dat Heinz bij een antiquair een kleine Napoleon-verzameling geëtaleerd ziet. Hij koopt de collectie. 'Mochten er nieuwe aanwinsten voor de collectie op de markt komen, wilt U mij dan waarschuwen. Ik ben van plan mijn vrije tijd voortaan aan Napoleon te wijden.'

‘Het is voor een collectioneur een interessant onderwerp en binnen redelijke grenzen tegenwoordig ook niet zo kostbaar, er bestaat in onze tijd weinig belangstelling voor Bonaparte.’

‘Hoe komt dat?’

‘Ik denk, dat de tegenwoordige tyran zoveel van ons denken in beslag neemt, dat niet veel mensen zich verdiepen in de tyran van honderd jaar geleden.’

Heinz Kaufmann voelt opeens de zenuwtrekkingen in de buurt van zijn hart zeer fel en zijn linker arm tintelt pijnlijk. Hij is kwaad. Waarom eigenlijk en op wie?

‘Een mens moet een hobby hebben en bovendien, de mensheid zou haar tocht naar een hoger doel nooit kunnen volbrengen als de helden der geschiedenis er niet waren, die als voorbeeld dienen.’

‘Mooi gezegd. Ik twijfel wel eens. Is Bonaparte die grote man geweest? Er zijn dwepers die zeggen: hij heeft nooit bestaan; het is het sprookje van de zonnegod; Appolion Bonaparte. Ik zeg: wanneer hij boven de middelmaat uitsteekt, dan doet hij dit alleen maar als Corsicaanse bandiet. Zijn regiem was de heerschappij van de onderwereld over Frankrijk en daarna over heel Europa. We leven nog altijd onder de ban van zijn propagandamachine.’

‘Voorlopig houd ik mij aan het officiële vonnis van de geschiedenis.’

Dit gesprek vertelt Heinz Kaufmann aan Annie: ‘Heinz, je hebt mij eens gezegd; dit is ons nieuwe vaderland. Over het land, dat ons als vluchtelingen opjoeg, praten wij niet meer. Stel je voor, dat Duitsland en Nederland met elkaar in oorlog raken en dat je door beide landen opgeroepen wordt voor de militaire dienst, ik bedoel moreel opgeroepen. In welk land zou je dienst nemen?’

‘Dat is een absurde vraag. Ik ben te oud om soldaat te worden en dus word ik nooit voor deze keus gesteld.’

‘Jawel, maar wat zou je doen, *indien* je voor deze keus werd gesteld?’

‘Er kómt geen oorlog tussen Duitsland en Nederland.’

‘Mijn lieve Heinz, heb je het einde der illusies nog altijd niet bereikt? Wij zijn nog steeds op de vlucht. En als je dát beseft, dan weet je ook, wat ik je probeer duidelijk te maken.’

‘Dat weet ik niet en dat wil ik ook niet weten.’

‘Goed, we hebben zoveel samen doorgemaakt, de toekomst kan er ook wel bij. We zullen dus in Nederland blijven, omdat jij het zo wil. Weet je, Heinz, ’s nachts lig ik wakker en dan dank ik God, dat Hij mij ongeschikt heeft gemaakt om kinderen te krijgen, ofschoon je weet, hoe dolgraag ik er één zou willen hebben. We hebben nu alleen de verantwoording voor ons eigen leven. Als de tijden makkelijker waren, zou ik best een kind willen adopteren.’

Riekie de Vries

IN 1934 ontdekken de Duitsers hoe Joodse vluchtelingen van Keulen uit via Heerlen aan de Kultur konden ontsnappen. Zij arresteren een passeur, die in het geheim wordt berecht en van wie daarna nooit meer iemand iets zal vernemen. Riekie reist naar Amsterdam om te vertellen, dat zij het werk der barmhartigheid heeft moeten stopzetten. Kan zij misschien op een andere manier nuttig zijn?

Nederland begrijpt, dat er voor het vluchtelingenwerk geld nodig is, onnoemelijk veel geld.

Op een avond zit ik in het café van de A.M.V.J. aan het Leidseplein met Riekie te praten, wanneer Dr. Joop Eijkman, de directeur, bij ons aan het tafeltje komt zitten. Hij kent haar; hij brengt het gesprek onmiddellijk op de mogelijkheid om andere wegen te vinden.

Riekie vraagt, of zij misschien kan helpen bij de inzamelingen. Als er iemand nodig mocht zijn om in Duitsland nieuwe ontsnappingswegen vrij te maken is ze beschikbaar. Zij zal in elk

geval haar betrekking in Limburg opgeven en naar Amsterdam komen, waar ze voor overdag wel een baan zal vinden.

Dr. Eijkman zegt: 'De offervaardigheid van het Nederlandse volk bij deze inzameling is zeer groot; dat verheugt mij om een reden die veel dieper gaat dan het succes dat door het geldelijke bedrag wordt uitgedrukt. Ik heb het gevoel, dat ons volk op deze wijze een daad verricht, waarvoor de beloning in een geheel ander vlak niet kan uitblijven. Een volk dat zóveel barmhartigheid jegens het volk van Israël bezit, kan het op de duur niet slecht vergaan. Dat zult U, juffrouw de Vries, misschien nog beter begrijpen dan ik, juist omdat U van Joodse bloede bent.'

Riekie's reactie is fel. 'Ik werk niet alleen voor Joden, ik werk voor *mensen*; als het Roodhuiden of Eskimo's waren, zou ik precies hetzelfde doen. Wat U zegt is volslagen irrationeel. Ik voel mij helemaal niet Joods en ik verlang ook niet als zodanig te worden beschouwd.'

Interlude

TWEE jaar later, 1936: in Spanje laat Franco de opstand tegen de wettige regering exploderen. Moren, die hij uit Marokko ontbiedt, komen in Spanje het Christelijk geloof verdedigen tegen andere Christenen, die zij ten bate van dit verheven doel op beestachtige wijze aflachten. De andere zijde antwoordt met wreedheden van eigen vinding; Franco, de rebel, ontvangt hulp van Italië en Duitsland. De dictators krijgen eindelijk de kans de doeltreffendheid van hun wapens in vivo te proberen. Het Spaanse volk is proefdier. De democratieën zijn neutraal, wie had het anders verwacht? De diplomaten, die geacht worden de belangen der vrije volken te behartigen, althans daarvoor hun jaarwedden opstrijken, zitten op de galerij van de arena en al drukken zij zich zeer diplomatiek uit, voor wie goed luistert verklaren zij oprecht, dat het hun niet kan schelen, door wie de aanhangers van

de Spaanse wettige regering aan stukken worden gereten, door Spanjaarden of door Moren, door Duitse bommen of door Italiaanse dumdkogels. In diezelfde democratische wereld richten geestdriftige, standvastige mensen de internationale brigade op; ze worden echter gehandicapt door hun idealisme. Dat levert van vrijwilligers zonder dienstplicht en zonder soldij is een uiting van het besef, dat tegen de dictatuur die onenigheid zaait tussen de landen der vrijheid, een universeel verzet geboden is. Ze zijn de voorlopers van een nieuwe tijd, maar die tijd zelf is nog zeer verre. De legionairs van de vrije geest komen van alle hoeken der aarde. Oost is oost en west is west, en in de loopgraven ontmoeten zij elkaar. Met meestal primitieve wapenen staat de internationale brigade naast de Spanjaarden, wier woorden zij niet verstaan en met wie zij toch een gemeenschappelijke taal spreken.

Hemingway schrijft in die dagen: 'Als we het hier winnen, winnen we het overal.'

Riekie de Vries

HET is in die tijd, dat Riekie de Vries mij komt opzoeken.

'Er zijn in Spanje verplegers nodig. Waar kan ik me melden als Rode-Kruiszuster?'

Twee weken later vertrekt zij naar het slagveld. Zonder enige opleiding, maar zo nauw kijken ze niet in een bloedige burgeroorlog. Zij gaat niet onder bescherming van het Rode Kruis. Mocht ze in moeilijkheden geraken, dan maakt dat voor haar weinig verschil, want de Moren die de Christelijke beschaving redden, kan het weinig schelen of een knappe verpleegster de bescherming van het Rode Kruis geniet. In elke oorlog zijn de paarden duur en de vrouwen goedkoop. Maar omdat Riekie evenmin officieel dienst heeft genomen in de krijgsmacht van een buitenlandse mogendheid, behoudt ze ongestoord het Nederlands

staatsburgerschap. De mannen van de brigade echter, de dapperen uit Nederland, die instinctief begrijpen, dat de strijd voor de vrijheid, ook die van hun eigen land, in 1936 in Madrid begint – de vrijwilligers, die lang voordat de intrigerende politici en bigotte defaitisten er een vermoeden van schijnen te hebben dat de strijd gaat tussen goed en kwaad, de kerels, die metterdaad belijden dat het gevecht voor de vrijheid één en ondeelbaar is – die worden door de regering in Den Haag van het staatsburgerschap vervallen verklaard, want artikel zoveel van de grondwet is nu eenmaal artikel zoveel van de grondwet, orde moet er wezen, gezag is gezag en dus zijn zij voortaan statenloze verschoppelingen in naam der Koningin.

Riekie komt als Nederlandse terug. Zij bezit dus de vrijheid van meningsuiting en geloof maar, dat zij er gebruik van maakt. Ofschoon zij in tal van bijeenkomsten van haar wederwaardigheden in Spanje vertelt, komt er nooit over haar lippen dat zij in Spanje ook nog wel iets anders heeft gedaan dan gewonden verbinden en gesneuvelden afleggen, maar iedereen vermoedt er het zijne van.

En dan komen de zware dagen van 1939 en 1940. De democratieën krijgen de rekening van hun neutraliteit aangeboden; in de politiek kan men zelden of nooit een factuur onbetaald laten.

Interlude

IN 1940 gaan de lichten uit in Nederland. De nacht van het Beest wurgt Europa in zijn greep. Wanneer zullen de eerste stralen van de dageraad schijnen op het stro der gevangencellen?

Afgesneden van het vaderland zit ik in Londen. Af en toe waaien er geruchten uit Nederland over, maar ook al zou geen enkele Engelandvaarder ooit iets komen vertellen, iedereen begrijpt, dat de Joden in Nederland het steeds zwaarder zullen krijgen. Londen kreunt onder de gesel van de Luftwaffe. De Engelsen bezit-

ten te weinig fantasie om te begrijpen dat zij de oorlog eigenlijk al hebben verloren en dus vechten zij door. Tot de overwinning. In 1943 zegt Professor Gerbrandy tegen me: 'Er is een Poolse officier bij mij geweest. Hij zegt, dat Nederlandse Joden daar bij duizenden in gaskamers om het leven worden gebracht. Kun jij zoiets geloven?'

'Het is niet de vraag of ik het kán geloven, ik ben bang, dat we het zullen móeten geloven.'

'Maar dat is toch te afschuwelijk om waar te kunnen zijn. Tot zoiets misdadigs en op zo grote schaal kunnen mensen zich toch niet verlagen. Het zou bovendien het allerdomste zijn wat de Duitsers kunnen doen; de vredesvoorwaarden die toch al niet mis zijn, kunnen er alleen maar strenger door worden. Het zal een eeuw duren voordat Duitsland weer tot de beschaving wordt gerekend. Over honderd jaar zal iemand met een Duits paspoort nog een uitgestotene in de wereld zijn.'

'Ik vind het mooi gezegd, maar honderd jaar is een lange tijd en verder moeten wij er voorlopig maar vanuit gaan dat deze Poolse officier de waarheid heeft gesproken.'

'Ik kan het nog steeds niet geloven.'

Riekie de Vries

HERFST 1944: het zuiden is bevrijd. Ik keer naar het vaderland terug. Het is eigenlijk slechts een kwart van het land, want de vrijheid bleef bij de grote rivieren steken. In Eindhoven ligt het vliegveld in puin, er is veel kapot in stad en land, maar de gebouwen van Philips staan keurig en ongeschonden overeind. Ja, ja!

Een mens is een zonderling ontvangapparaat. De eerste werkelijke schok van herkenning krijg ik pas wanneer ik de gouden handtekening met de krul zie op de winkelruiten van Jamin; alles dacht ik te hebben onthouden, maar de koekjes van Jamin ('ze smaken zo kedin') was ik vergeten.

Het is een wilde tijd. Een leger is per definitie een vernielings-machine. De militaire uniform is het toegangsbewijs tot die afgesloten wereld, hoe hoger de rang, hoe meer je mág! Ze hebben bij Generaal Eisenhower hun hersens verzwikt over de vraag: hoe moet dat nou met de jongens van de pers? Wát is eigenlijk de rang van een oorlogscorrespondent? Dat is geen wissewasje. In een mensengemeenschap waar rang álles is, zou een oorlogscorrespondent die in uniform opereert, bevelen moeten gehoorzamen van een hogere in rang? Misschien nog erger is de vraag: kan een oorlogscorrespondent met zijn professionele vrijmoedigheid een hogere in rang zomaar aanspreken? Het dilemma; rekwest volgens bureaucratische regelen, of wel: 'Hello five-star general, if you don't mind me butting in . . .'

Een genie heeft voor dit ijzingwekkende probleem een oplossing gevonden. De 'war-correspondent' staat formeel in rang altijd gelijk met degene tot wie hij juist spreekt. Een prachtige vondst! Het ene ogenblik ben je gewoon G.I. en het volgende kolonel. In de praktijk betekent het, dat ik volstrekt en onder alle omstandigheden mijn eigen baas ben. In de eigen wereld van het leger! Ik geef mezelf orders onmiddellijk naar Londen te vliegen. Het bevel onderteken ik zelf. De brave Stef de Kadt, die de K.L.M. beheert en alles tegelijk is, Albert Plesman én kruier op 't vliegveld én bureaucrat én vooral een goed kenner van de militaire ambtenarij, bekijkt mijn marsorders aandachtig. Zet er een stempel op.

'Vanmiddag om vier uur heb ik een Dakota voor je.'

Ik beveel dat ik militair vervoer moet hebben en ik onderteken zelf dat bevel. Er gaat een sprookjeswereld open. Een niet meer zo jonge Chevrolet in war-paint verdicht zich uit het Niets. De militaire benzinepompen beginnen uit zichzelf te spuiten zodra ze me zien naderen.

De brave Jurriaan Zoetmulder van het 'Eindhovens Dagblad' is het met mij eens, dat in een vrij land ook een vrije pers moet bestaan. Met andere woorden: het wordt hoog tijd, dat 'Het Vrije

Volk' gaat verschijnen. Het kan bij hém gedrukt worden, als hij maar meer elektrische loodpotten had voor de zetmachines. Derhalve verordeneer ik, dat ik zulke loodpotten moet zoeken en zo nodig requireren, Ik vind ze bij Jef Kuipers van 'de Volksgazet' in Antwerpen. De nieuwe krant verschijnt, en de vreugde bij iedereen is groot. Elke goede daad op aarde vindt zijn bestraffing. Ik ben ingekwartierd in hotel Schimmelpennink tegenover het station tegen de prijs van zes gulden per week, goed voer, natje en droogje en bewassing inbegrepen. Hoe dat voor zo weinig geld kan snap ik niet, maar de eigen wereld van Mars heeft zijn onbegrepen kanalen, waardoor geld stroomt. Ik beveel mezelf mijn redactioneel kantoor te vestigen bij de Van Gijzels aan het Oosterpad, oude vrienden van me.

Het griezelige van de wilde tijd is het onderdanig respect dat iedereen toont voor een militaire uniform. Eerst stampten de laarzen van de moffen op het trottoir van de Demer. Maar die rotkerels zijn verjaagd, Eindhoven en de rest van Zuid Nederland is bevrijd. Het ontzag voor uniformen is echter niet gevlucht. Met militaire laarzen aan kun je niet wandelen. Je snauwt met je benen. Het Militaire Gezag is één grote Janklaassen: het circus Kruls, waarin alleen maar clowns zijn. En de minste der clowns ben ik, war-correspondent voor een krant, die ik eerst nog moest oprichten. Wanneer meneer de war-correspondent op een avond de hele familie Van Gijzel en omliggende planeten fuift, Engelse thee, gebakken kippers ('vanmorgen nog vers gekocht in Soho'), meldt zich een bezoekerster. Riekie de Vries.

Riekie is sterk verouderd. Ze komt bij ons aan tafel zitten. Nee, liever geen kipper, eerlijk gezegd, de lucht van de gebakken vis maakt haar misselijk. Ik ga met haar naar 't keukentje. De misselijkheid is echt, maar, eerlijk is eerlijk, ze wil me graag apart spreken.

Vier jaar ellende in korte-verhaal-vorm. Ondergedoken. Gevlucht uit angst. Opnieuw ondergedoken, nu ergens anders. De

onderduikbaas bang. Zwerven totdat ze eindelijk in Maastricht terecht komt op een kamer met vier verscholen jongens, die niet in Duitsland willen werken.

‘Vier mannen en één meisje, in één kamer en met één emmer, die we elke ochtend moesten leeggooien. En steeds de angst voor de dood. Zelfs Jeanne d’Arc zou daar geen maagd zijn gebleven.’

De bevrijding van Maastricht. Ze leert een Joodse jongen kennen: Isaac van Straten. Die heeft notabene al die tijd in het huis naast-an ondergedoken gezeten en ze heeft zijn bestaan zelfs niet vermoed. Isaac en Riekie nemen het besluit dat zij zullen gaan trouwen, als ’t westen is bevrijd. Maar eerst meldt Isaac zich als vrijwilliger om door de linies naar het noorden te gaan, het noorden, dat ook nog is bezet. Riekie is dan zwanger; de dood was nog steeds vlakbij, maar Isaac was de rechte Jozef. Van hem heeft zij nooit meer iets vernomen. Toevallig heeft in Heerlen iemand van het Militair Gezag mijn naam genoemd. Het almachtig Militair Gezag. Nu is zij naar Eindhoven komen liften om met mij over haar angst en noden te spreken. Kan ik te weten komen waar Isaac is, kan ik hem naar het bevrijde gedeelte van Nederland laten brengen, kan ik Riekie helpen, kan ik dit, kan ik dat? Ik ben immers in uniform. En ik heb een auto. Dus ben ik een soort onnipotente Jehova. Voorlopig kan Jehova echter niets anders doen dan haar moed inspreken. De oorlog is nog in volle gang; het succesvol passeren van de linies is van zoveel toevalligheden afhankelijk, dat er werkelijk geen reden is om angstig te zijn.

‘Maak je geen zorg, meid; de vader van je kind staat vandaag of morgen onverwacht voor je neus!’

Riekie laat zich bepraten. Ze heeft zowaar opeens trek in een gebakken kipper.

MEI 1945: 'Landgenoten, gij zijt vrij!'

Als ik Annie in haar woning in Amsterdam-Zuid opzoek, vertelt zij mij wat er in de afgelopen jaren met Heinz en haar is gebeurd.

Aanvankelijk laten de Duitsers de Joden met rust. Zij treiteren, maar de gevreesde meedogenloze vervolging blijft uit, althans voorlopig. Annie bewaart in haar geheugen de ervaringen uit 1933 in Duitsland. Zij bezit nog oude relaties in Berlijn en op een dag kan zij Heinz met een officieel stuk papier verrassen: zij heeft vier arische grootouders verworven, ze kan dus *bewijzen*, dat het huwelijk met Heinz geen Joods, maar een *gemengd* huwelijk is. Maar zal 't helpen?

Wanneer het Beest in Amsterdam eindelijk uit de kooi breekt, beleeft Annie een vreemd avontuur. Dank zij haar niet bestaande arische voorouders wordt zij niet als Volljude beschouwd; zij mag in Zuid blijven wonen. Op een dag, als zij toevallig met de voordeur open, in de gang aan 't werk is, komt een jonge vrouw snel aanlopen; zij heeft een klein kind aan de hand. Zij stapt vlug door de openstaande deur Annie's huis binnen. 'Ik wordt achternagezeten door een paar W.A.-schoften. Wilt U dit kind een dag bij U houden, ik kom het later weer terughalen. Zonder kind kan ik wel ontsnappen.'

Annie legt het zachte wezentje voorzichtig in een logeerbed. 'We hebben een logée, Heinz. Jammer, dat de gast weer gauw zal vertrekken.'

Maar het kind wordt niet teruggehaald; wél ontvangen zij een paar dagen later een brief: de moeder heeft moeten onderduiken, de naam van het kind is Trude Sealtiel, drie jaar oud, God zegene U, als de oorlog voorbij is kom ik mijn dochtertje terughalen, wees intussen goed voor 't gezegende kind.

Heinz is besluiteloos. Annie niet. 'We moeten het kind wel hier houden. We kunnen het moeilijk te vondeling leggen.'

‘Zoiets heb ik ook al gedacht, maar in deze tijd verantwoordelijk zijn voor een kind . . .’

‘Vreemd, nu is de tijd onzekerder dan ooit en nu wordt ons een kind thuisbezorgd. Wij kunnen de verantwoordelijkheid voor dit kind niet ontvluchten.’

‘Totdat de moeder na de oorlog terugkomt.’

Kleine Trude wordt Trudi. Het leven van Heinz heeft opeens doel en inhoud gekregen: het kind.

En dan in 1942 beslist één of andere geüniformeerde sadist dat Heinz naar een concentratiekamp moet. Volljude! De arische voorouders van Annie hebben nooit geleefd, maar evengoed bewerkstelligen ze, dat *zij* niet weg hoeft.

Annie heeft nu maar één levensdoel: Trudi grootbrengen en op de terugkeer van Heinz hopen. Zo glijdt dag na dag in de afgrond van het verleden.

September 1945: Heinz is terug. Daar zit hij, mager als een koperdraad, aan zijn rechter voet mist hij een teen; die hebben zijn gastheren met een nijptang afgeknepen; straf omdat hij in het kamp tegen de kampoverste niet onderdanig genoeg was. Hij is door de Russen bevrijd, die hem in de richting van Odessa hebben afgeschoven; met een wijde omweg is hij in Nederland teruggekomen.

‘Ik ben in het Duitse volk blijven geloven, ook toen de Nazi’s mij uit het land hadden verdreven. Ik hoopte op een Duitse revolutie, maar die is niet gekomen. De mannen zijn in dienst gegaan. Zij hebben de gruweldaden van de S.A. en de S.S. met hun militaire macht mogelijk gemaakt. De vrouwen hebben meer kinderen ter wereld gebracht dan ooit tevoren, de Duitse baarmoeders stonden gesloten achter de oorlogsleider. Zij hebben ons in treinen dwars door Duitsland gevoerd. Iedereen heeft ons zien voorbijgaan. Iedereen kon weten of vermoeden wat er met het menselijk slachtvee ging gebeuren, het had in de kranten gestaan en ’t was door de radio gebruld, duizend keer, die Endlö-

sung, alleen wij, de gevangenen, wisten het niet. Geen van de mensen die met mij in het concentratiekamp zaten kon vermoeden, wat zij werkelijk met ons van plan waren. Wij dachten, dat wij dwangarbeid moesten verrichten. Maar het kamp was de wachtkamer voor de gaskamers, de antichambre voor de dood. Heb je wel eens een terechtstelling van een mens bijgewoond? Er was bij mij in de barak een jongen uit Warschau, Jankef Rosenblatt. Had een brood gestolen. Wij verrekten allemaal van de honger. Wij hebben het brood met ons allen 's nachts in de barak opgegeten. Jankef werd ter dood veroordeeld, Jankef, de dief, nebbisj, en wij die mee hadden gegeten moesten allemaal om de galg staan, toen hij werd gehangen. Heel Duitsland wist van de gaskamers of kán het weten, alleen ik, ezel, geloofde nog steeds, dat het Duitse volk zoveel gruwelijke misdaden niet zou gedogen zonder revolutie.' Hij ontbloot zijn linker arm, waarop het getatoueerde nummer zichtbaar is. 'Hier dit nummer is Heinz Kaufmann.'

Om het gesprek een ander onderwerp te geven, vraag ik naar het kind. O, Trudi is erg lief. Zij hebben pas bezoek gehad van één van haar familieleden. De vader en de moeder van het kind zijn in de bezetting gegrepen en nooit meer teruggekomen. De familie heeft gevraagd, of Trudi bij Heinz en Annie mag blijven; die zijn blij, dat het kind niet weghoeft, het is 'n schattig wezentje met glazend zwart haar.

'Trudi, kom eens hier. Geef mij eens een handje.'

Het kind loopt naar hem toe. Hij grijpt het handje, wijst daarna op zijn getatoueerde arm.

'Zeg mij na: dat hebben de moffen gedaan.'

Het kind begrijpt hem niet.

'Zeg mij na: dat hebben de moffen gedaan.'

Het kind begrijpt hem nog niet.

De tranen stromen hem uit de ogen, terwijl hij maniakaal herhaalt: 'Dat hebben de moffen gedaan . . . dat hebben de moffen gedaan . . . dat hebben de moffen gedaan . . .'

Annie staat er bij als een slaapwandelaarster.

Dan stamelt Trudi onbeholpen: 'Dat hebben de moffen gedaan.'

'Je bent helemaal overstuur, Heinz. Daar is het kind nog veel te jong voor. Het kamp heeft je gék gemaakt.'

'Ik ben al die jaren gek geweest, maar in het kamp heb ik mijn verstand teruggekregen. Dát hebben de moffen gedaan.'

Riekie de Vries

ISAAC van Straten komt niet terug. Riekie, zwaar van lichaam, reist liftend door het vrije land, zoekend naar een spoor van de vader van haar kind. Loodzwaar drukt de zekerheid, dat zij hem nooit meer zal terugzien. 'Het leven gaat verder, maar 't wordt iemand wel erg moeilijk gemaakt.'

Van haar hele familie is zij de enige die de verschrikkelijke jaren heeft overleefd. Vader en moeder, broers en zusters, neven en nichtjes, allen zijn in de gaskamers verdwenen.

'Ik heb 't van de week op een nacht liggen uitrekenen. In mijn familie zijn zevenenzeventig vacatures.'

Zij weet niet tot wie zij zich om hulp moet wenden in het moeilijke uur, dat niet zo ver meer is. Het land is nog steeds een chaos. Er zullen straks wel allerlei Joodse instanties zijn, die zich haar lot graag aantrekken, straks. Maar kán zij daarop wachten?

'Nee, ik heb nooit een Jodin, maar wél altijd een mens willen zijn. Ik zal mezelf wel redden.'

Zij gaat terug naar Heerlen, waar zij in één van de kleine dorpjes mensen kent, op wie zij tijdens de bezetting heeft kunnen vertrouwen.

'Wie goed was toen het in de wereld slecht ging, kan niet op eens slecht geworden zijn, nu het in de wereld beter gaat.'

Op een dag krijg ik een brief van haar. Het kind is een jongetje. Het heet David. Door één van die niet zo zeldzame spelingen der natuur is het zonder voorhuid ter wereld gekomen. Riekie

schrijft: 'Als ik gelovig was, zou ik dat als een vingerwijzing Gods beschouwen; ik, die geen Jodin wil zijn, moest een reeds besneden kind ter wereld brengen, maar dat is immers onzin. Ik heb er met de dokter in 't ziekenhuis over gesproken en hij zegt: als een jongen die besneden ter wereld komt een vingerwijzing Gods is, dan zijn alle bavianen vingerwijzingen Gods. Ik heb hier in 't dorp schattige mensen gevonden, die het kind willen aannemen, daar is David nu. Ze zijn katholiek, ik vind 't best, zoals je wel zult begrijpen. Ik heb een stel verklaringen moeten ondertekenen, dat ik afstand doe van de rechten op de opvoeding van David en alles wat daartoe behoort en dat ik verder alle zorgen aan hen overlaat. Kun je in Amsterdam een betrekking voor mij vinden, want ik wil zo gauw mogelijk de verschrikkelijke jaren vergeten.'

Interlude

TOT Heinz heb ik me altijd aangetrokken gevoeld; ik weet niet hoe dat komt, soms bespeurt men voor een volslagen vreemde sympathie op het eerste gezicht. Destijds al in 1933, toen hij op Schiphol landde, wist ik op slag dat hij en ik goede vrienden zouden kunnen worden. Hij heeft mij trouwens meermalen zijn beste vriend genoemd.

In mijn Londense tijd, toen Nederland bezet was, heb ik soms over Heinz en zijn levensgeschiedenis nagedacht. Hun geschiedenis (dacht ik) is het levensverhaal van tienduizenden emigranten en werden wij niet allemaal uitgewekenen toen de beesten ons opjoegen over de grenzen of ons binnen de landspalen in de onderduik dreven? Wij hebben in Londen het vaderland in de verte geïdealiseerd totdat wij het beeld dat wij projecteerden aanzagen voor de werkelijkheid. Evenmin als Heinz en Annie konden wij het verleden uittrekken als een oude jas. Hún verleden en afkomst zou je in een dik boek tot leven kunnen roepen, maar voor de

goede verstaander zijn een paar sleutelzinnen voldoende: Heinrich Heine die nooit Joodser was dan toen hij de doop had ondergaan en nooit meer Duitser dan toen hij Frankrijk idealiseerde, Heine romantiseerde een Duitse revolutie die óók een Duitser zou zijn; en toen kwam de tijd die de eeuw van de Verlichting heette, maar 't was kunstlicht. Napoleon, de grote gelijkmaker van volkeren, had verordeneerd, dat de Joden vrij zouden worden, mits ze ophielden Joden te zijn. Een honderd jaar later werden die woorden nog steeds geloofd. De principiële assimilatie: 'Schliesslich sind wir doch alle deutsche'. In de eeuw van de rationele kennis was immers geen plaatsje over voor de irrationele poespas, die woestijn-nomaden lang geleden hadden bedacht. Zo droomden ze in het paradijs der dwazen, terwijl de spanning in de vulkaan steeds groter werd. Ze bezongen met nationale bier-sentimentaliteit de deutsche Waelder en in 1914 papagaaiden ze: 'Gott strafe England.' Jawel, jawohl, yes sir, mais oui, asjeblijft, in elke taal is het woord anders, maar in alle talen is de harde les gelijkkluidend: om te assimileren zijn er slechts twee nodig, de eerste, die *wil* assimileren en de tweede, die *laat* assimileren. Slechts twee, meer niet, maar in het drama van Heinz en Annie en van honderdduizend anderen in alle landen op de planeet aarde, laat de tweede verstek gaan, juist altijd op het ogenblik, waarop hij nodig is, precies zoals destijds Sodom en Gomorrah gespaard zouden zijn gebleven als die ene goede inwoner thuis was geweest.

Heinz Kaufmann

OP een dag krijg ik een telefoontje. Heinz. 'Wil je overmorgenavond bij ons komen, het wordt iets bijzonders, we zullen jou er graag bij hebben, we hebben zoveel aan je te danken.' Er worden die avond handen geschud, er worden oude geschiedenissen opgehaald en dan zegt Heinz, dat een plechtig ogenblik

aangebroken is. Hij haalt een grote enveloppe voor de dag met vergeelde foto's. Duitsland anno 1912 ligt op tafel. De deur van een grafkelder gaat open. Kijk, dat is Heinz toen hij rekrut was in het leger van Keizer Wilhelm II, met knevel, en op dit plaatje zie je hem met een stel vrienden, ze hebben allemaal knevels en allemaal strooien hoedjes op, elk heeft een wijnfles in de hand en een Dirndl aan de arm, ze staan op een boot en op de achtergrond zie je de oever van de Rijn. 'Du, Du, wunderschöne deutscher Rhein . . .' Een plaatje van een ouderwets kantoor, kijk, dat was de zaak toen mijn vader de baas was en dat ben ik, und seh' mal, dat is mijn broer, hij was veekoopman, de boeren waren altijd erg vriendelijk voor hem, maar toen het verschrikkelijke uur kwam, staken die Schweine geen poot voor hem uit.

Heinz tikt tegen zijn glas.

'Mijn vriend, ik zal geen lange redevoering houden. Vanavond gaan wij ons verleden verbranden.'

Hij opent de klep van de haard, smijt zijn foto's erin.

'Nu is ons verleden verbrand. Wij zijn weer vrije mensen.'

De avond wordt zeer gezellig, omdat er royaal te drinken is, en toch heb ik het gevoel dat Heinz zit te huilen. Sometimes I feel like a motherless child.

Wanneer ik een paar dagen later met Heinz in de stad koffie drink, zeg ik hem ronduit dat ik de auto-da-fé van zijn foto's een zielige vertoning heb gevonden, een mislukte poging om met zichzelf in het reine te komen.

'Je begrijpt er niets van. Voor de oorlog heb ik geprobeerd Duitser te blijven. Nu heb ik naturalisatie aangevraagd.'

'Het zal wel weer aan mij liggen, maar ik vind dat je de ene onlogische daad op de andere laat volgen. Vóór de oorlog had je ongelijk toen je tegen beter weten in rekende op een Duits volk dat alleen maar in wensdromen bestond; als je toen geprobeerd had een andere nationaliteit te verwerven zou ik dat vanzelfsprekend hebben gevonden. Maar nú zijn er in Duitsland de eer-

ste tekenen van een renaissance te bespeuren, ze hebben jou daar misschien nodig en precies nú zeg je, dat je met Duitsland niets meer te maken wilt hebben.'

'Er is in Duitsland niets veranderd. Totaal niets! Wat je meent te zien is een schijnbeeld.'

'Je ziet één belangrijke gebeurtenis over het hoofd. Duitsland heeft voor het eerst in een paar honderd jaar de oorlog in zijn eigen land moeten ondervinden.'

'Jawohl, dat en niets anders heeft de heren aan het denken gezet. Wacht maar, voordat jij en ik grijsaards geworden zijn, zullen zij ons vertellen dat zij de tweede wereldoorlog vast en zeker hadden gewonnen als zij maar betere generaals hadden gehad, Russische bijvoorbeeld.'

'Wat moet jij Duitsland hebben liefgehad om het zo te kunnen haten.'

'Iets dergelijks heeft Annie ook gezegd.'

'Zij vindt het verbranden van die foto's abnormaal. De kunst van het leven is niet om het verleden te vernietigen, dat lukt toch nooit, maar om mét het verleden te leven.'

'Annie en ik hebben de laatste tijd nogal wat onenigheid over de opvoeding van Trudi.'

Heinz gaat verder: 'In elk huwelijk is wel eens wrijving maar dit is zolang we getrouwd zijn de eerste keer dat wij echt ruzie met elkaar hebben.'

Omdat ik nog steeds niets zeg, gaat hij verder: 'Ook dit zal je wel niet begrijpen. Ik laat elke morgen Trudie bij mij komen, dan stroop ik de mouw van mijn linker arm op en dan moet zij zeggen: dat hebben de moffen gedaan. Annie wil dat ik ermee ophoud.'

'Je wilt me toch niet vertellen dat de onzin, die je destijds het kind hebt voorgekauwd, elke ochtend moet worden herhaald?'

'Precies.'

'Ja maar, dat is toch absurd.'

'Waarom? Waarom zou dat absurd zijn?'

‘Om minstens twee redenen. In de eerste plaats voor jezelf. En dan het kind. Wat is dat voor masochisme? Een oude wond steeds opnieuw openrijten?’

‘Als je zo spreekt is het alsof ik Annie hoor. Een mens kan nooit te jong zijn om de waarheid te leren.’

‘Dat is wat je jezelf wijsmaakt. De werkelijkheid is dat je teleurgesteld bent in je liefde voor Duitsland. Je hebt al jaren zoveel medelijden met jezelf dat je verslaafd bent aan zelfbeklag, maar dat je daarvoor Trudi als werktuig gebruikt dát vind ik onvergeeflijk.’

Een paar dagen later ga ik Annie opzoeken; de gedachten aan Trudi laten mij niet met rust.

‘Heinz is nog steeds niet de oude. De Napoleon-collectie heeft hij weggedaan. Er zijn bepaalde dingen waaraan een vrouw kan merken dat haar man verandert. Ik geef toe, wij beginnen allebei wat ouder te worden en dus kan ik niet van Heinz het temperament van een jongeman verwachten maar sinds hij uit Auschwitz is teruggekomen, ligt hij als een vreemde ’s nachts naast mij.’

‘Het is een geval voor een psychiater.’

‘Ook dat heb ik tegen hem gezegd. Toen werd hij angstaanjagend kwaad, sloeg hard op tafel en riep: ‘Laat me maar weer krankzinnig verklaren, dat zou dan de tweede keer in mijn leven zijn.’

‘Weet je’, zegt ze, ‘ik heb de laatste weken het gevoel dat Trudi op haar kinderlijke manier min of meer onbewust begrijpt dat er iets met Heinz niet in orde is. Zeker, zij komt elke morgen als een gedresseerd paardje bij Heinz opdraven en zegt haar lesje op: “dat hebben de moffen gedaan.” Maar ze trekt de laatste tijd instinctief meer naar mij dan naar hem. Het is net of zij bang voor hem is. Dat benauwt met het meest. Als Trudi zich tegen Heinz zou keren zou dat het verschrikkelijkste zijn, wat hem kan overkomen.’

Trudi

DE jaren druilen voorbij. Als Trudi een jaar of dertien is, houdt Heinz geleidelijk op haar 's morgens bij zich te ontbieden. Hij slaat eens een ochtend over, hij doet of hij het vergeet. Na een paar weken doet Trudi alsof ze nooit het gebed van de haat heeft moeten uitspreken. Heinz berust.

Het conflict tussen deze mensen explodeert als een reisgezelschap jongens en meisjes van een middelbare school in Duitsland met vakantie naar Nederland komt en als gasten zullen worden ontvangen door de schoolklas van Trudi.

'Kan één van die meisjes bij ons logeren, wij hebben toch een kamer vrij?'

Annie zegt: 'Moet dat nou? Die kamer is nog niet helemaal in orde, bovendien, je weet, Vader kan nog steeds niet tegen Duitsers.'

'Alle Duitsers zijn niet hetzelfde. Dit zijn kinderen van mijn leeftijd; ze komen hier om het Anne Frankhuis te zien. Ze denken over de oorlog en de gaskamers precies zoals wij. Dit zijn heel andere Duitsers dan die U gekend hebt.'

'Wat van de apen komt heeft luizen,' zegt Heinz.

'Voor Uw generatie is de oorlog nooit afgelopen maar wij jonge mensen willen verder in vrede leven.'

'Ze hebben je Vader en Moeder vermoord.'

'Dat hebben zij niet gedaan.'

'Dan zijn hun ouders schuldig. Dat is hetzelfde.'

Trudi kijkt Annie aan. 'Vader kan nog steeds geen nuances zien. Alles is voor hem hetzelfde. Hij kent maar één ding: haat.'

'Je praat over dingen waar je nog veel te jong voor bent.'

Hij loopt de kamer uit. Annie zit geluidloos te huilen.

Trudi zegt: 'Als wij met ons grote huis niet zo'n kind als logée nemen ben ik de enige in de klas die niet meedoet. Dan ben ik opnieuw een uitzondering, nu door jullie eigen schuld.'

Elk kind zoekt een protesthouding tegen het ouderlijk gezag. Heinz heeft met zijn maniakaal haatceremonieel Trudi geleerd hoe zij haar protest tegen hem kan projecteren. De woordenwisseling over de Duitse logée werkt bij het opgroeiende meisje als een katalysator. Opeens weet zij: dit is *zijn* zwakke punt. Hardnekkig en fanatiek begint zij nu in de huiselijke kring te praten over de hoopvolle tekenen van renaissance die bij de Duitse jonge gasten van de klas zijn te bespeuren. Papagaai-babbel met overtuiging uitgekraamd. In haar verhalen is een kerntje van waarheid altijd aanwezig, maar ze legt het verguldsel er dik op.

Zij schijnt met de Duitse jeugd van tegenwoordig te dwepen. Heinz ondervindt dit als gesar. Zijn woede neemt toe wanneer Annie in één van haar tactloze ogenblikken tegen Trudi zegt: 'Kind, je moet je Vader niet zo plagen met je verhalen over de Duitse jeugd.'

'Plagen,' zegt Heinz verbitterd, 'zeg maar gerust treiteren en pesten. Ze haat me. Dat kind heeft nooit liefde voor ons gekend.'

David van Riekie

DE kleine dappere Riekie heeft moeilijke jaren achter de rug. Niemand weet wat er met de vader van haar kind is gebeurd. De kleine David woont bij die familie in Heerlen, schatten van mensen die vast en zeker goed voor hem zullen zorgen. Zijzelf heeft een werkkring in Amsterdam waarvan zij redelijk kan leven en waarin zij bevrediging vindt.

'De eerste drie, vier jaren ben ik erin geslaagd mijzelf ervan te overtuigen dat ik geen kind bezit. Je weet hoe rechtlijnig ik kan denken. Ik ben voor mijzelf een zeer strenge meesteres. Ik analyseer onophoudelijk mijn eigen gevoelens. David moet maar opgroeien in de gedachte dat hij een gewoon lid van het huisgezin in Heerlen is zoals de andere kinderen. Hij moet tegen zijn pleeg-

ouders vader en moeder zeggen. Ik wens beslist dat deze hem tot-
dat hij achttien is de waarheid omtrent zijn geboorte zullen ver-
zwijgen. Als je van anderen eist dat ze consequent zijn, moet je
ook tegenover jezelf geen afwijkingen toestaan. En dat gaat
goed. Heus! Ik hoor eens per jaar van die mensen hoe David het
maakt, en dan smoes ik mijzelf in dat ik een verstandige moeder
ben. Natuurlijk wordt David katholiek opgevoed, daar heb ik
geen enkel bezwaar tegen. Ik geloof niet, dat ik ooit atheïste ben
geweest; ik vind 't te moeilijk om daarop een antwoord te ge-
ven. Ik weet evenmin of ik godsdienstig ben, kerks ben ik be-
slist niet. Als ik het nauwkeurig moet omschrijven, zeg ik meestal:
er zijn in de hele wereld maar twee godsdiensten, orthodoxe en
vrijzinnige; al het andere, christendom, jodendom, boeddhisme,
noem maar op wat je wilt, is secundair, eerst komt de keus tus-
sen orthodox of niet. In mijn gedachtengang vind ik mijn leven
de consequentie van wat ik heb aanvaard. David krijgt een ka-
tholieke opvoeding. Als hij tot de jaren des onderscheids is ge-
komen, zal hij zelf wel zeggen wat hij verder wil zijn.'

Ik luister met ongeveinsde belangstelling naar Riekie maar ik kan
niet zeggen, dat haar woorden mij zeer geloofwaardig voorko-
men. In mijn oren althans klinken zij meer als een gesprek met
zichzelf.

'Riekie, je zult het wel hardnekkig ontkennen, maar jouw diep-
zinnigheden zijn een typisch voorbeeld van het zelfbedrog, dat
ons Joden in geen enkel opzicht onderscheidt van andere volke-
ren.'

Ik verwacht, dat zij op mijn opmerking zal reageren, zoals ik zo
dikwijls van haar heb gehoord: ik ben geen Jodin, ik voel niet
Joods, ik wil geen Jodin zijn, alle mensen zijn voor mij gelijk. In
plaats daarvan zegt zij:

'Eigenlijk draaien al mijn zorgen van de laatste jaren om die ene
vraag: kan een mens zijn afkomst verloochenen en desalniette-
min rustig verder leven?'

Riekie vertelt me dat zij kennis heeft aan een man, Tobi Nikolsberg; zij houdt erg veel van hem.

‘Hij heeft in een experimenteerkamp in Duitsland gezeten en daar hebben de cultuurdragers hem gesteriliseerd, tegelijk met nog een paar honderd andere Joodse mannen.’

‘De wetenschap zal er wel op vooruitgegaan zijn en het aantal ongelukkige mannen ook.’

Riekie en deze Tobi hebben meerdere malen over een huwelijk gesproken, maar met het karakteristieke gebrek aan zelfvertrouwen van de mensen, die de experimenteerkampen hebben overleefd, durft hij de verantwoordelijkheid niet aan.

Alle gesprekken over een mogelijk huwelijk eindigen altijd met de woorden: ‘Een man die een vrouw niet gelukkig kan maken met het bezit van kinderen, moet uit de buurt van het stadhuis blijven.’

Als zij nu eens, (zo heeft Riekie zich afgevraagd) haar eigen zoon uit Heerlen weghaalt, zal Tobi dan zijn zelfvertrouwen terugwinnen en zullen zij met hun drietjes dan samen een gelukkig gezin kunnen vormen? Op deze vragen heeft Tobi bevestigend geantwoord, maar hij heeft tegelijkertijd verondersteld, dat die pleegouders David toch niet zullen loslaten. Er zijn meer zulke gevallen bekend; de kranten staan vol met artikelen over Joodse pleegkinderen, die na de oorlog niet aan de familie werden teruggegeven.

Kordate Riekie handelt als in 1933, toen iedereen nog uitvoerig praatte over de mogelijkheid om misschien Duitse vluchtelingen te redden en zij ze op haar eigen houtje al bij tientallen over de grens bracht. Laat de kranten maar schrijven, zij reist naar Heerlen en heeft een gesprek met de pleegouders. Zij heeft een uur gekozen dat David naar school zal zijn. Zij wordt vriendelijk te woord gestaan, maar wanneer zij haar verlangen kenbaar maakt, krijgt zij een beslist ‘neen’ ten antwoord. Zij heeft geen rechten meer, zij heeft immers verklaringen getekend; David staat onder het beschermende toezicht van allerlei wettelijke instanties, in

soortgelijke gevallen heeft de rechter altijd beslist dat het belang van het kind vóór moet gaan en wilt U maar zo vriendelijk zijn om gauw te verdwijnen, even goede vrienden, maar wij willen U hier niet meer zien, we begrijpen Uw gevoelens maar het gaat om 't kind, laat het kind dus met rust, anders mengen wij de politie erin, wij hebben hem overeenkomstig Uw wens geheel als ons eigen kind opgevoed en wij laten ons dit kind niet ontnemen. Uit!

In de omgeving van het huis heeft zij tot ongeveer twaalf uur rondgedwaald. Zij heeft gezien hoe de pleegmoeder David van school haalt (dat doet zo'n mens toch ook niet elke dag!) en Riekie heeft niet de moed om haar eigen kind aan te spreken.

'David lijkt sprekend op zijn vader. Hij is net zo donker, hij heeft een typisch Joods bewegelijk gezicht, hij draagt de scheiding in zijn haar aan de linkerkant, precies als zijn vader.'

De reactie van Riekie en van Tobi op deze teleurstellende reis is zeer merkwaardig. Zij besluiten namelijk te trouwen om gezamenlijk te proberen David uit de handen van zijn pleegouders te bevrijden.

'Je kunt hem nú een huis aanbieden, dat maakt indruk op de rechters.'

Het is tekenend voor Riekie's persoonlijkheid, dat zij de weigerachtige houding van David's pleegouders kan objectiveren. 'Eigenlijk is elk gesprek onmogelijk. Als 't om de diepste dingen gaat, is iedereen de vijand van zijn medemens.'

Voor Tobi is de kwestie echter zeer eenvoudig. Ze willen zieltjes winnen! Die mensen zijn in de oorlog voor Riekie uitstekend geweest, akkoord, maar sinds zij die Joodse baby thuis hebben, kennen zij maar één levensdoel: dit zieltje moet voor de kerk behouden blijven.

'Je begrijpt deze mensen helemaal niet, Tobi, hun gevoelens gaan veel en veel dieper dan je met woorden kunt aangeven. Dat is juist het moeilijke voor mij. Die mensen hebben zich inderdaad

voor de volle honderd procent verplaatst in de gedachtengang dat David hún kind is een daar moet ik dankbaar voor zijn, want ik heb het niet anders gewild. Maar juist omdat David hun kind is vinden deze mensen dat zij hem op de verschrikkelijkste wijze tekort doen als zij hem niet dezelfde kans op hun zaligmakend geloof geven, die zij voor hun bloedeigen kinderen vanzelfsprekend vinden.'

'Als ik je zo hoor redeneren, vraag ik me af: waarom laat je David niet bij die ouders?'

'Omdat Isaac van Straten zijn rechten heeft.'

'Isaac van Straten is dood en met de dood vervallen alle rechten.'

'Wel voor de wet, maar niet voor mijn gevoel. Ik kan met veel moeite de houding van de pleegouders nog wel begrijpen, maar ik kan het niet goedkeuren. *Mijn* geloof, als ik een geloof heb, is maar een vaag gevoel. *Zij* geloven veel sterker dan ik in een leven ná dit leven. Voor hen is Isaac dus even levend alsof hij op aarde is. Waarom aanvaarden ze dan niet dat Isaac het recht heeft om zijn kind te zien opgroeien in de geest die hij wil? Dát begrijp ik niet.'

Tobi haalt zijn schouders op. Je bent je roeping misgelopen, je had rabbijn moeten worden. Je zegt altijd dat je niet Joods bent. Dit is een talmudistische redenering waar zij in de jesjiwah jaloers op zouden zijn. Veel te ingewikkeld, meid! Dat die pleegouders zo handelen, verbaast mij niets, maar dat de overheid strijk en zet dit ontvreemden van Joodse kinderen goedkeurt dát irriteert mij. Wat ik van een gewoon burger moet accepteren, weiger ik te aanvaarden van de overheid die nu eenmaal moet handelen volgens strikte normen. Je zegt, Riekie, dat hier twee levensbeschouwingen tegen elkaar botsen. Ik zeg dat hier heel wat anders in het geding is. Als het werkelijk om de hogere of lagere waardering van een levensbeschouwing gaat, worden wij, Joden, ook in Nederland, nee, juist in dit Christelijk Nederland, als burgers tweede klas behandeld.'

'Je spreekt wartaal.'

‘Kan wel zijn, maar als de godsdiensten in Nederland voor de wet gelijk zijn, dan verwacht ik dat de overheid en de justitie die gelijkheid betrachten en niet, dat er in de praktijk wordt getoleerd dat zij die het ware geloof, zoals dat heet, niet hebben omhelsd een treedje lager staan dan de rest.’

Tobi heeft de erbarmelijke behandeling in het experimenteer-kamp slechts kunnen doorstaan doordat hij zich met nagels en klauwen heeft verdedigd. De primitiefste gevoelens van verzet komen nu opnieuw met volle kracht te voorschijn. ‘Ik zal jou je kind terugbezorgen, op die manier zal het ook een beetje mijn kind zijn.’

Hij beraamt uitvoerige plannen om David uit Heerlen te ontvoeren. Hij loopt volksvertegenwoordigers af. Schrijft brieven aan instanties van kinderbescherming en aan kranten. Vergeefs. Tenslotte besluit hij te emigreren en het kind in het geheim mee te nemen. Wat anderen kunnen, durft hij ook.

Zijn advocaat bezweert hem dit voornemen niet uit te voeren. Hij zal er alleen maar last door krijgen.

‘Je kunt in Nederland geen kinderen aan de ouderlijke macht of voogdij onttrekken zonder toestemming van de rechter.’

‘Laat me niet lachen, U leest zeker geen kranten.’

‘Ik weet waar U op doelt, maar de regering heeft in dat geval gedaan wat zij kon om dat naar het buitenland ontvoerde Joodse meisje terug te krijgen. Dat men daar niet in is geslaagd, is een heel andere kwestie.’

‘En als zij door Mohammedanen was ontvoerd, zouden zij de daders ook niet hebben kunnen arresteren?’

‘De ervaringen in het concentratiekamp hebben U verbitterd.’

‘U vergist U, zij hebben mij hard gemaakt. De ervaringen die ik ná de bezetting heb opgedaan, *die* hebben mij verbitterd. De leugen dat in de concentratiekampen alleen maar Joodse lafaards en Joodse slappelingen hebben gezeten, het boosaardige sprookje, dat Joden om hun hachje te redden met hun beulen handjeplak

hebben gespeeld. *Als* we dat hebben gedaan zou het ons nog niet kwalijk te nemen zijn, want niemand weet hoe grondeloos diep de hel is waar we doorheen zijn gegaan. Maar het is niet waar. Er waren duizenden Joodse mannen, die met hun uitgeteerd lichaam en hun gekneusde weerstand zich met nagels en klauwen tegen hun beulen verzetten. In elk kamp zijn duizenden heldendaden verricht, die niemand ooit zal weten omdat de massagraven ook dat geheim niet loslaten. De opstand in het ghetto van Warschau is geen incident maar een symbool van het Joodse verzet in Europa. Wat mij verbitterd heeft, is dat de wereld en ook een deel van de Joodse wereld dát nooit heeft willen zien.'

De advocaat kijkt Tobi peinzend aan. 'Ik wantrouw altijd mensen die zeggen dat zij zo hard geworden zijn. Meestal zijn zij innerlijk veel kwetsbaarder dan anderen.'

'Drie jaar experimenteerikamp maken iemand steenhard.'

'Goed, dan zult U zeker niet kwaad worden, als ik U mijn nuchtere kijk geef op de kwestie, waarvoor U bij mij gekomen bent. Ik wil U een vraag stellen, maar U hoeft er niet op te antwoorden. Waarom in hemelsnaam moest Uw vrouw dat kind bij vreemde mensen onderbrengen? Oh, ik begrijp het wel, wij waren pas bevrijd, zij was moreel volkomen kapot door de onderduik, wat er nog van haar weerstand over was verdween toen de vader van haar kind niet terugkwam. Haar hele familie was weggevaagd, Amsterdam een onvoorstelbare chaos, het zou wel een mirakel geweest zijn als juist zij de toekomst met optimisme tegemoet had kunnen zien. En dan nog het vooruitzicht dat zij een kind tot haar last kreeg. Nee, U hoeft op mijn vraag niet te antwoorden. Ik veroordeel Uw vrouw niet. Er zijn een ontelbaar aantal verzachtende en verklarende omstandigheden aan te voeren. Wij kunnen ons nu zoveel jaar na de bevrijding nauwelijks meer in haar toestand indenken. Maar tegen U spreek ik het uit omdat U immers zegt dat U *h*árd bent. Laten we dan de zaak ook *h*árd bekijken. Tijdens de bezetting was het afgeven van Joodse kinderen bij niet-Joodse pleegouders in de abnormale om-

standigheden volkomen normaal, geen van die benarde Joodse ouders heeft er toen ook maar een seconde over gedacht, dat de kinderen een blijvend deel van die pleeggezinnen zouden uitmaken, met alle consequenties daaraan verbonden. Een mens kan moeilijk geloven, dat juist hij zal sterven. Die ouders waren op de vlucht en de kinderen moesten voor de duur van de bezetting in veiligheid worden gebracht, niet langer. Alleen daarom reeds hadden die pleegouders zich moeten beperken in hun geloofsbijver. Aan de andere kant, vergeet niet, een kind in een katholieke omgeving en in een katholiek gezin – zo'n kind, dat niet bidt, geen communie doet, niet naar de mis gaat, – zo'n kind trekt de aandacht van de verraders. Maar het gaat hier om iets heel anders. Het dossier David begint pas ná de bevrijding. Nogmaals, ik veroordeel Uw vrouw geenszins en ik denk dat er in heel Nederland niemand zal worden gevonden, die een afkeurend vonnis over haar wil uitspreken, maar, wij zouden immers hard zijn, *toen*, in 1945, is de grondfout gemaakt en door háár.'

'Ik ben bij U gekomen om over de toekomst te praten, niet over het verleden. Ik verwacht antwoord op de vraag: hoe kunnen wij David terugkrijgen en wanneer?'

'Mijn beste man, we leven in een rechtsstaat en niet in de binnenlanden van Afrika. Wij behoeven niet langer te vragen of de papertjes die Uw vrouw in '45 heeft getekend rechtskracht bezitten, want sinds wij ons met deze zaak bezig houden hebben Rechters en Raden en Colleges van Toezicht-op-dit-en-dat en Commissies van Bescherming-voor-Zus-en-Zo heel duidelijk bevestigd, dat David bij zijn pleegouders moet blijven. Reden: het belang van David zelf! Er valt rechtens niets meer aan te wrikken. En als ik U nu een goede raad mag geven, leg U bij de toestand neer, dan kunnen wij proberen of wij voor de toekomst regelmatige ontmoetingen tussen David en zijn moeder kunnen bewerkstelligen, maar ik moet U erbij zeggen dat ik dat ten zeerste betwijfel.'

'Maar dat is toch een schandaal. Op die manier groeit een mens

op zonder te weten dat zijn bloedeigen moeder nog leeft en naar hem verlangt.'

'Zo is het nu ook weer niet. Om te beginnen pleegt men in Nederland op zijn eenentwintigste jaar volwassen te worden en daarna is er geen sterveling die David kan weerhouden zijn moeder te ontmoeten of Uw vrouw zou kunnen beletten haar kind op te zoeken. Bovendien leert de praktijk van het leven dat kinderen onder die omstandigheden reeds als zij een jaar of vijftien zijn beginnen te beseffen, dat zich bij hun geboorte iets bijzonders moet hebben voorgedaan, en laat het dan maar aan de kinderen zelf over om te ontdekken, wat dat bijzondere geweest is.'

'Dat begrijp ik niet.'

'Als David de leeftijd heeft moet hij zich melden voor de militaire dienst. Hij wordt daartoe opgeroepen. Laten wij de zaak nu niet al te tragisch voorstellen, waarde heer, voordat die jongen eenentwintig is, heeft hij zijn moeder al lang omhelsd.'

'Dan is de katholieke opvoeding van een Joodse jongen voltooid,' zegt Tobi verbitterd.

De advocaat zegt mild: 'Was het niet een Joodse schrijver die heeft gezegd, dat al het wijwater in de wereld het water van de Jordaan toch niet kan afwassen?'

'Dus wij moeten berusten?'

'Zo zoudt U het kunnen noemen. Het leven is niet altijd een film uit Hollywood die met een gelukkige afloop eindigt.'

Trudi

HET is 1962; er is een bijeenkomst van een Joodse organisatie waar de Onafhankelijkheidsdag van Israël wordt gevierd. Voor de pauze zal ik redevoeren. Als ik binnen kom is men al begonnen; zo in sjoel en zo opgeroepen. Pas als ik aan het woord ben, ontdek ik dat op één van de achterste rijen Trudi zit; een beetje apart en voor zover ik kan nagaan zonder gezelschap.

Trudi ziet er beslist opgewekt uit. Als spreker overkomt het je dikwijls, dat je je aandacht beperkt tot één persoon in de vergadering-vóór-je. Al mijn woorden zijn deze keer tot Trudi gericht. Ik heb het gevoel dat zij en ik alleen in die zaal zijn.

Zodra ik uitgesproken ben komt ze naar mij toe. Een vlot meisje, typisch kind van haar generatie met het kwasi-onverschillige woordgebruik, dat behoort bij de langspeelplaten.

Ze vertelt: 'Op een dag besepte ik met schrik, dat ik er een boosaardig genoeg in schepte Heinz die zoveel voor mij betekent en voor wie ik zo dierbaar ben, te treiteren en te sarren. Altijd weer draaide mijn gejudas om hetzelfde: de Duitsers zijn zo goed. En onderwijl wist ik dat ik tegen heug en meug dingen beweerde die onzin waren.'

Toen kwam de oplossing. Vrij simpel. Trudi ging op kamers wonen. Vlakbij Heinz en Annie, anders was ze nooit het huis uitgegaan, ze zien elkaar elke dag en ze telefoneren minstens vier maal per etmaal, maar de dwang van het samenwonen en vooral van hetzelfde denken is vervallen. Nu verschrompelen de conflicten.

'In een paar weken tijds was ik van die hele Duitse bevlieging genezen. Ik haat de Duitsers niet al zie ik levensgroot de schuld, die zij hebben aan het grote ongeluk. Ik ben niet van plan die dingen met een soepel gebaar uit mijn denken weg te gommelastieken. Maar we moeten wel hopen op een nieuwe Duitse generatie, of we 't willen of niet, anders is de toekomst van iedereen zo hopeeloos, dat alle Nederlanders beter en masse kunnen emigreren. Ik heb die weke hersentjes van mij hevig moeten verzwikken voordat ik zover kwam. Nu ben ik in mijn nekje gegrepen door het Zionistisch ideaal. Ik loop er warm voor; een mens moet toch ergens bij horen. Ik ben heus geen pionier, zo ééntje uit een film met een huifkar en een pothoed. Ik kan best leven zonder dat ik elke dag voorbeelden van heldenmoed demonstreer. U hebt het zoëven in Uw redevoering goed uitgedrukt: het bestaan van Israël heeft de Joden buiten Israël nog meer veranderd

dan de Joden in het Land zelf. Ik geloof, dat ik 't ook zo voel. Ik heb een leuning gevonden; een leuning, die je vastgrijpt als je soepel langs een gevaarlijke afgrond huppelt. Wie weet ga ik nog wel naar Israël, niet als Trudi de toerist, maar als Trudi die er gaat wonen. U zegt: het is het enige land ter wereld waar geen anti-semitisme is. Dat vind ik veel te mager gezegd, veel te negatief. Voor mij is het meer. Ik heb soms het vreemde gevoel, dat ik dáár mijn echte vader en moeder weer zal ontmoeten, natuurlijk niet in lichamelijke zin, dat kan niet, want zij zijn allebei vermoord; maar toch zal ik ze dáár ontmoeten. Ik herinner me niet hoe ze eruit hebben gezien en toch zal ik ze dadelijk herkennen. Het klinkt misschien gek, maar ik kan het niet anders uitdrukken.'

'Je bent nu een jonge vrouw van over de twintig en nogal zwaar op de hand. Zulke gedachten, ben je daar nog niet veel te jong voor?'

'Een mens kan nooit te jong zijn om de werkelijke inhoud van zijn leven te ontdekken.'

David van Riekie

LAAT David zijn eigen verhaal zélf vertellen.

'Ik weet niet op welke leeftijd ik voor het eerst *bewust* heb gedacht: ik ben anders dan anderen. Vermoedelijk heb ik er voor die tijd al een vermoeden van gehad. Maar ik herinner me zeer goed, dat een van mijn vriendjes op een keer erg geheimzinnig tegen me deed. Niet vijandig hoor, in 't geheel niet. Jos was wát een aardige jongen. We speelden altijd samen. In die tijd beleefden we onze "geheimzinnigheidsperiode". We speelden detective, een erg opwindend spel. We bedachten samen een taak. Bijvoorbeeld: zoek uit waarom buurman Gosker altijd ruzie heeft met buurvrouw Gosker. Sinds korte tijd hadden we een nieuwe opgave bedacht: ondervragertje. Ik verbeelde een gevangen

spion. Ik had in mijn eentje een complete persoonlijkheid opgebouwd. Naam. Adres. Geboortedatum. Dat was eenvoudig genoeg. Maar ik moest er een hele familie bij verzinnen met duizenderlei bijzonderheden. Dan ging Jos me ondervragen. Hij probeerde me te vangen op tegenstrijdigheden. Het was een intellectueel gevecht, al waren we jongens, een strijd van man tegen man.

Op een keer, toen we ondervragertje speelden en hij 't van mij niet had kunnen winnen, zei hij: 'Als je zwijgt, zal ik je vertellen, dat je niet een kind bent van je vader en moeder.'

't Gekke was, dat dat wat die jongen vertelde me in 't geheel niet ongeloofwaardig leek. Integendeel. Zoals in een kaleidoscoop de stukjes eerst kris kras door elkaar liggen, en dan vormen ze opeens een gaaf patroon, zo pasten stukjes en brokjes van gesprekken die ik had opgevangen, indrukken en vage vermoedens, op elkaar.

De rest verliep heel onromantisch. Ik zei thuis, dat ik wilde weten wat er met mij aan de hand was. En mijn pleegouders vertelden het me. Doodgewoon. De brave mensen waren, geloof ik, achteraf dolgelukkig, dat ik er zelf over was begonnen. Ze speelden geen seconde kiekeboe. Voorzichtig vertelden ze me van mijn verdwenen vader en hoe mijn moeder bij hén was gekomen om hulp. Nou en toen zeiden ze, dat ik mijn moeder moest gaan opzoeken. Dat heb ik gedaan.

Dat is "in heel korte trekken" mijn verhaal.'

David treft mij als een onmiskenbare Joodse jongen, al laboreert hij aan een ongeneeslijk Limburgs dialect. Tijdens onze ontmoetingen spreekt hij niet slechts met grote genegenheid over zijn pleegouders, maar ook over de kleine mensengemeenschap in de buurt van Heerlen waar hij heeft gewoond.

Maar (laat David tegenover mij niet onduidelijk doorschemeren), toen hij éénmaal wist dat hij van Joodse afkomst was, boezemden alle berichten in de kranten en in de radio, die over Jo-

den handelden, hem een ongewone belangstelling in. Hij wist dat zijn vader was verdwenen, maar hij wist niet hoe. De oorlog tussen Israël en Egypte en de overwinning van het leger van Ben Goerion in de woestijn van Sinaï vervulden hem met jongensachtige trots.

‘Dat ben ik zelf,’ dacht hij.

Aanvankelijk vaag en onbestemd, maar naarmate hij opgroeide met steeds markanter lijnen, stond de gedachte voor hem: ik hoor niet tot een volk van geslagenen en getrapten. De hele wereld zegt, dat wij flinke mensen zijn. Ik heb iets, waarop ik trots kan zijn.

Toen hij later van Rickie hoorde, dat zijn vader als vrijwilliger door de linies gegaan en op deze gevaarlijke tocht verdwenen was, zei hij: ‘Ik ben erg gelukkig, dat ik mijn moeder heb leren kennen, maar nu ik weet hoe mijn vader stierf, heb ik mijn zelfvertrouwen bevestigd gevonden.’

Tot zover kan ik met David vrij openhartig praten, de moeilijkheid is echter dat ik desondanks geen kans zie verder te verhalen wat zich in David’s geest moet hebben voltrokken. Bij voorbeeld, heeft hij een synthese gevonden van zijn katholieke opvoeding en zijn onmiskenbaar en onuitroeibaar gevoel van Joodzijn? Als ik hem deze vraag op de man af stel, geeft hij een zo opzettelijk-ontwijkend antwoord.

‘David, wat denk je van een ontmoeting tussen Christendom en Jodendom, waarover tegenwoordig zoveel geschreven wordt.’

‘Het Christendom gaat er met het volste recht vanuit dat het gepredikt moet worden aan alle volken. Het zoekt bekeerlingen uit zuivere liefde voor de mens. Het heeft de ongelovige lief, het acht hem als mens, maar het ziet tegelijkertijd zijn heidens geloof als van lager orde. Met de heiden kan het Christendom spreken, niet met het heidendom. Joden staan ergens tussen heidenen en Christenen in.’

David is voor zijn leeftijd een veel te ernstige jongen. Hij leest

rijp en groen door elkaar, zijn gedachtenwereld is nog in de groei. Van Riekie heeft hij de drang tot zelf-analyse geërfd; die is ook bij hem onuitroeibaar. Ik heb Isaac van Straten bij mijn weten nooit ontmoet, maar als ik David zie en ik hoor hem zo zwaar op de hand filosoferen, dan denk ik: hij heeft van zijn vader de avontuurlijke geest geërfd; hij zal dwars door de linies gaan, ook al weet hij niet wat hem aan de andere kant van de scheidingslijn wacht; het avontuur van de geest blijft hem lokken.

Epiloog

DIT was het verhaal. Het gaat over gewone mensen in buitengewone omstandigheden. Heinz, Annie en Trudi, en ver van hen verwijderd Riekie en David. Ver van elkaar verwijderd? Ik heb dikwijls het vage gevoel gehad dat de levens van die mensen, naar de plaatsen gerekend gescheiden, toch zeer innig doorstrengeld waren.

‘Zuster in welke streken waren wij aan elkaar verwant?

In de waat’ren van het onbewuste zwommen wij hand in hand.’¹⁾

In Hollywood zouden ze van dit verhaal een ‘boy meets girl’ verhaal hebben gebakken. Dik van drama, gezwollen van tranen, wee van zoetheid. Maar het echte leven is anders.

Trudi heb ik onlangs in Israël ontmoet. Ze is in het leger, in de Nahal, waar ze schapenteelt leert. Ze is aangewezen om te gaan wonen in de nieuwe nederzettingen op de hoogvlakte van Golan. David is onderwijzer aan een gewone openbare lagere school in Deventer. Riekie voert nu een huishoudinkje voor drie. Ze is met Tobi getrouwd, David woont bij hen in.

Ze vertelde: ‘Hij heeft de ware Jozefien nog steeds niet gevonden. Wat dat betreft is hij net zo kieskeurig als zijn moeder vroeger was.’

¹⁾ H. Roland Holst.

JIDDISJE HONDERDDUIZEND

VAN mijn ome Zelik stamt het verhaal, dat nu volgt. Het speelt in het begin van deze eeuw. Eigenlijk valt het buiten de lijst van dit boek. Het is in een andere sleutel gezet dan de verhalen, die vooraf gaan. Al weet ik dit zelf opperbest, elke criticus heeft uiteraard het volste recht via zijn lezers mij juist dáárop attent te maken. Mijn excuus: ik was aanvankelijk in het geheel niet van plan het in deze bundel verhalen op te nemen.

In mijn boeken over de oude Joodse buurt in Amsterdam staan enkele verhalen van mijn Ome Zelik, 'straight from the horses' mouth.' Ze hebben tot in Amerika succes gehad, eerst in een kleine anthologie van mijn stories, uitgegeven door Barnes & Co. in New York en Londen. De geschiedenis van 'Tante Pessie-met-de-prijs-er-bij' bijvoorbeeld is in het Engels in tijdschriften overgenomen. Vrienden schrijven me dat het dikwijls wordt voorgelezen, op zóndagmorgen, als van Nieuw-Zeeland tot in Canada joden bijeenkomen in de Temple om te ontbijten met broodjes en gerookte zalm en om te luisteren naar een min of meer godsdienstige dialoog. (Wist Mozes in de woestijn véél van zondagmorgendienst, laat staan van gerookte zalm, vliedun uitgesneden.) Ik heb op zulke zondagochtendbijeenkomsten menige lezing gehouden.

Goed dan, verhalen van mijn Ome Zelik. Brieven met vreemde postzegels. 'Kunt Unog meer van hem vertellen?', 'Can't you spin another "maasse" by him?' And so on. Etcetera. Enzovoorts. En brere – ik heb geen keus. Ik hoop namelijk spoedig een paar weken naar Canada en Amerika te gaan, stel je voor dat ik wegens dienstweigering wordt verstoten uit de gemeenschap van

hen die evenals ik geloven in zalm en verse broodjes . . . één Spinoza is genoeg voor de Lage Landen.

Hier volgt het dan, het verhaal zelf. Ik heb het opgeschreven, zoals ik het uit de mond van mijn ome Zelik heb gehoord en zoals ik het mij meen te herinneren.

Ome Zelik was iets heel ver in de familie, maar hij at minstens één keer in de week met ons mee, soms drie keer. Hij was een gezellige prater. Zijn verhalen borrelden op uit een mystieke bron. Hij kón niet zwijgen.

‘Als hij gefotografeerd wordt, staat hij er altijd sprekend op.’ Misschien was hij wel een pathologische mythomaan, maar wat doet dat ertoe, zijn verhalen waren boeiend.

‘Is nou alles wáár wat je vertelt?’

‘Je hebt toch weleens gehoord van Sjang en Eng? Twee Siamese zusjes, die aan elkaar werden geboren en zo zijn blijven leven. Ze waren op de kermis te zien. Nou er was een man, die met die aan elkaar gegroeide tweeling op stap was geweest. Vroegen ze hem later of hij zich had geamuseerd. Zei hij: ja en nee! Of alles waar is wat ik vertel? Ja en nee!’

I

STEEK een verse sigaar op, ik ga U een gebeurtenis vertellen, die geschied is, toen ik nog maar een jonkie was en die ik ken van horen zeggen. Omdat het een beetje een ingewikkelde historie is, lijkt het me 't verstandigste te beginnen met een beschrijving van de Markensteeg en van de mensen, die in het verhaal voorkomen.

Op de ene hoek van de Markensteeg is de slagerij van juffrouw Granaat. Nou ja, slagerij is een duur woord voor het werk dat zij er doet. Het is niet veel meer dan het makkelijke babbelwerk achter de toonbank en de eigenlijke slager Granaat is een knecht, die Moos Schijvenschuurder heet.

Op nummer negen drie hoog wonen wij en grootmoeder Griet is bij ons in. Zij voelt zich verantwoordelijk voor alle gedragingen, zedelijke, huishoudelijke, financiële en overige handelingen van de hele buurt. Niemand heeft haar die taak ooit opgedragen, maar ze doet nu eenmaal alles met toewijding en concentratie, dat is het kenmerk van de ware roeping. 'Haar kan niemand iets wijsmaken', zeggen ze in de buurt.

Zegt zij: 'Ik kan mezélf niet eens voor de gek houden.'

Grootmoeder is een realiste, maar mijn moeder kan zonder romantiek niet leven. Het verlangen om uit de werkelijkheid te vluchten is de verklaring voor de vriendschap tussen haar en juffrouw Granaat. Als juffrouw Granaat een goede bui heeft, haalt ze onder de toonbank een groot koeien-dijbeen te voorschijn: hier juffrouw Beem (zo heten we), deze mergpijp krijgt U toe en heeft U het recept voor de mergtaart nog? Mergtaart is haar lievelingsgerecht. Het tragische is, dat ze er zelf volstrekt niet van mag eten, het is puur vergif voor haar, omdat ze veel te dik is. Geloof me, ze draagt haar buik voor zich uit als een vat bier en haar armen barsten van groeikracht in de breedte. Het is suiker in de lever, die op het hart kan slaan (zeggen de vele deskundigen, die in de steeg wonen) en juist omdat ze moet leven van een droge beschuit 's morgens en een kopje thee voor ze naar bed gaat, praat ze altijd zo graag over veel en lekker eten. Moeder liegt elke keer tegen haar dat ons hele gezin dól is op mergtaart. In waarheid kookt ze altijd soep van het been. Die twee vrouwen smullen in de winkel van een gerecht, dat de een nooit maakt en de ander nooit smaakt. Als dat geen onvervalste romantiek is, dan moet ik mijn schoolgeld terug gaan halen.

Twee hoog, onder ons, woont juffrouw Van Bever. Volgens de Burgerlijke Stand is zij een buurvrouw, in werkelijkheid een uitwonend lid van het gezin. De houten zolderingen in ons huis zijn erg gehorig. Als bij ons op drie hoog moeder naar het broodmes

zoekt, roept juffrouw Van Bever van de tweede verdieping naar boven waar het te vinden is. Juffrouw Van Bever is de rijke vrouw van de steeg. Haar man heeft vroeger veel geld verdiend, maar naijverig hoeft niemand op haar te zijn: de goeie meneer Van Bever zit in Gelderland in een gesticht, waar hij zich verbeeldt, dat hij keizer Napoleon de Derde is en dat juffrouw Van Bever Eugenie heet, ofschoon haar naam gewoon Mijntje is. Volgens haar zijn er in Amerika professoren, die hem helemaal beter kunnen maken, maar voor zo'n kuur heeft ze geen geld genoeg en daarom leef ik zuinig en goedkoop (zegt ze).

'Ik hoop, dat mijn zoon Jokof nog eens in de dikke verdiensten komt.' Die Jokof is boekhouder, hij woont ergens achter de Ceintuurbaan met een vrouw en een kind.

Zegt juffrouw Van Bever smalend: 'Een vrij huwelijk.'

Moppert grootmoeder: 'Hij heeft een vrouw . . . hij heeft een kind . . . wat kan daar nou nog vrij aan zijn?'

In de voorkamer van juffrouw Van Bever staat tussen de ramen in een hoge ijzeren kast, haar brandkast en tegelijkertijd haar nachtmerrie. Ze is kinderlijk bang voor dieven.

Eén hoog wonen de zusjes, waar wat vreemds mee aan de hand is, want ze slapen overdag en tegen de schemering gaan ze kuieren met hoge kaplaarsjes en witte parasolletjes, ze heten Sientje en Dientje de Zon.

Zegt grootmoeder: 'Ze konden beter de Maan heten.'

Ze zijn een regelrecht schandaal voor de trap. Ze hebben samen één vriend, die meestal op vrijdagmiddag op bezoek komt en blijft logeren tot maandagmorgen vroeg. De banketbakker, de kruidenier, de slager, de poelier en de herberg, waar ze altijd per maatje kopen, hebben een goede klant aan die drie.

In het benedenhuis heeft Jonas Slap zijn scheersalon, waar de mannen elkaar het laatste nieuws van de zusjes vertellen en als ze niet precies weten wat er één hoog gebeurt, nou, dan verzinnen ze wat er gebeurd kán zijn en dan kun je op straat het gelach horen.

Nu moet ik ook iets vertellen van de steeg zelf, want bij de lijst van personen behoort de beschrijving van het toneel.

De coulissen bestaan uit twee rijen karren en kraampjes, aan elke kant van de steeg een rij, en tussen en voor en achter die karren krioelt het elke dag van honderden mensen, die ik niet allemaal kan opnoemen en dus noem ik alleen maar Appie en Betje. Betje verkoopt niets dan gekookte eieren en daardoor is ze een concurrente van Appie, die aan zijn zuurkraam gekookte eieren verkoopt, augurken, komkommer, citroen in de azijn, ingelegde rode kool en ook nog stukjes gekookte lever en zo. Appie is in de handel een geweldenaar, hij is neringziek. Betje is een wedu-vrouw met één kind, waarvoor ze hard moet werken en dus is zij ook neringziek, maar uit bittere noodzaak. Omdat die twee elkaar elke klant en het licht in de ogen misgunnen, stoken de burens ze tegen elkander op en een paar minuten later hangen uit alle ramen van alle verdiepingen van alle huizen in de steeg de vrouwen om te luisteren naar de ruzie, die bij Appie altijd eindigt met een treiterlied en bij Betje soms met een zenuwtoeval.

Nu ik met mijn beschrijvingen zover gekomen ben, bemerk ik dat ik nog even moet terugkeren naar de mensen in ons huis, want ik moet beslist nog vertellen waarom mijn vader ruzie heeft met zijn familie. Het is een ingewikkeld verhaal, maar het komt hierop neer dat hij met mijn moeder getrouwd is tegen de zin van zijn eigen moeder, die mijn andere grootmoeder is, grootmoeder Jans. Grootmoeder Griet woont bij ons in, maar die andere opoe ken ik helemaal niet, omdat we geslagen vijanden zijn met alle familieleden, die we de lui van Vlooienburg noemen, waar ze wonen. Dan is er nog oom Max, die bij die ruzie de partij van ons gezin in de Markensteeg trekt, dwars tegen de lui van de Vlooienburg in, maar hij ziet kans met iedereen goede vrienden te blijven. De andere familieleden komen gaandeweg aan de beurt in het verhaal, dat ik nu eindelijk kan vertellen.

II

OP een avond, na het eten, komt een man bij ons boven, die ik niet ken. Hij zegt tegen vader, dat hij zijn neef Simon is en dat hij een droeve boodschap moet brengen, vaders moeder is dood en ofschoon ze met haar zoon in onmin leeft, vraagt ze die Simon op haar sterfbed of hij aan vader een ijzeren kistje wil brengen, dat in haar linnenkast achter een stapel handdoeken verborgen staat, en hier is het kistje. Dank je wel, en ze praten nog een hele tijd over grootmoeder Jans en van de doden niets dan goeds, maar grootmoeder Griet en mijn moeder en ikzelf staan te trap-pelen van nieuwsgierigheid, want we willen natuurlijk weten wat erin zit.

Ik word de straat opgestuurd om oom Max te halen en als ik een half uur later met hem terugkom, is neef Simon weg, maar het kistje staat nog in het bruine papier op tafel. Vader zegt dat hij het niet eerder wil openmaken of ook Max moet erbij zijn als ge-tuige en als tweede zoon van de overledene. Het papier gaat eraf en het trommeltje draait met veel gepiep open en wat komt er-uit, geen juwelen, geen goud of zilver en ook geen geld, maar wel een hoop papieren. Dat is een trouwboekje enne dat is een overlijdensakte van grootvader enne dat is een papier van de begraafplaats enne, wat zullen we daar hebben, nee maar, onder uit de trommel haalt vader een pakje vergeelde documenten, waar een lintje omheen geknoopt zit.

Vraagt oom Max: 'Wat is dat voor iets?'

Antwoordt grootmoeder Griet: 'Als je het mij vraagt zijn het effecten.'

Het zijn geen effecten, want dan moesten er coupons aan zitten, die je elk jaar afknijpt, nee, het zijn tien documenten in een bui-tenlandse taal, die niemand kan lezen. Er loopt een lange loodrechte lijn midden over het papier, dat geen papier is, maar perkament en met krulletters staat erboven: REPUBLICA NI-CARAGUA. Oom Max zucht dat het iets is om uit te zoeken

door een advocaat, maar zo iemand doet niets zonder voorschot. Wie bij een advocaat aan de bel trekt, is hem geld schuldig en waar moeten wij dat geld vandaan halen? Moeder begint daarna te fantaseren, die perkamenten kunnen wel eens duizenden guldens waard zijn. Binnen vijf minuten droomt ze zichzelf schatrijk. Vader waarschuwt oom Max dat die tegen zijn eigen vrouw geen woord mag kikken over de perkamenten documenten, niet dat ik haar niet vertrouw, maar misschien zijn die papieren geen halve cent waard en waarom zou je iemand blij maken met niks. Moeder stopt de documenten weer in het trommeltje. Daarna vertrekt oom Max. Wij gaan slapen.

De volgende ochtend zegt moeder dat ze slecht heeft gedroomd. Allerlei fantasieën zwieren door haar hoofd, ze heeft aan het geld gedacht en wat je ervoor kunt kopen, de gordijnen moeten nodig vernieuwd en de schoenmaker krijgt nog geld en, laten we er maar rond voor uitkomen, sinds de laatste werkeloosheid van vader staat er in de lommerd nog zeker tweehonderd gulden aan pandjes. Terwijl ze in de nacht zo ligt te woelen, schiet haar op eens te binnen dat het eigenlijk een grote verantwoording is, al dat vele geld in huis. Ze begrijpt nu waarom juffrouw Van Bever zo bang is voor inbrekers. Wat zullen we doen? Oom Max is een goeie jongen, maar hij zwijgt zó onhandig dat zijn vrouw onmiddellijk aan de weet komt wat hij haar niet wil vertellen. Nou en als dat mens een geheim moet bewaren, dan is het: zwijg het voort.

Grootmoeder Griet vraagt tenslotte: 'Waar zullen we het trommeltje verstoppen?'

Niemand durft er rond voor uitkomen, maar iedereen denkt aan de brandkast van juffrouw Van Bever. Ik moet de buurvrouw gaan vragen of ze even boven wil komen. Moeder zegt het niet eens zo luid, maar juffrouw Van Bever roept meteen van beneden dat ik niet hoef te komen, omdat ze al onderweg is. Als ze even later bij ons in de kamer staat, hoeft niemand haar iets te vertel-

len, want ze weet alles al, alles! Zo gehorig is haar en onze woning.

Maar erger is dat de hele steeg ook alles weet en als moeder stomverbaasd aan juffrouw Van Bever vraagt waar de mensen toch die kennis vandaan hebben, de papieren zijn immers nog geen vierentwintig uur bij ons in huis, kijkt de buurvrouw doodonnozel.

‘Ik ben de zeg-vrouw en bent u daar nou kwaad om juffrouw Beem, gunst mens, hoe kan ik weten, dat zoiets geheim moet blijven?’

‘Hoe U dat kunt weten, hoe U dat kunt weten, nou wordt het helemaal gekkenspul.’

Het is al bar en boos dat juffrouw Van Bever in haar huiskamer kan horen wat bij ons een verdieping hoger in de keuken gebeurt, maar waar haalt ze de brutaliteit vandaan, de chutzpah, om onze huishouding op straat te gooien?

Dat zal juffrouw Van Bever nou eens haarfijn aan moeder gaan uitleggen. Om maar meteen met de conclusie te beginnen, het is allemaal de schuld van moeder zelf. Als je juffrouw Van Bever hoort praten, kun je haar nog niet eens zo gemakkelijk ongelijk geven ook. Het komt hierop neer dat ze woord voor woord heeft verstaan van het gesprek gisteravond tussen neef Simon, oom Max en ons gezin, dwars door de zoldering heen. Maar waarom moet vader nu juist fluisteren, wanneer hij tegen oom Max zegt dat die met niemand over de papieren mag spreken? Laat nou precies die ene zin aan juffrouw Van Bevers scherpe oren zijn ontgaan. Goed beschouwd is het dus vaders schuld dat juffrouw Van Bever subiet na het gesprek de straat oprent om aan iedereen in de steeg te vertellen dat op nummer negen drie hoog een erfenis is terecht gekomen, waarbij de honderdduizend uit de staatsloterij nog maar een onschuldige weeskind moet zijn. Juffrouw Van Bever is aan het woord en geen sterveling, die haar tot zwijgen kan brengen. Gekken trekken de kaart. Niet dat ze ons een beetje welstand misgunt; nee, tenslotte zijn we

goede buren, naaste familie zagezegd, maar als ze aan haar zieke man in dat gesticht denkt en aan de dure professoren in Amerika, die hem beter kunnen maken, nou, dan moeten we het haar maar niet kwalijk nemen, maar dan kan het haar echt verdrieten van al dat vele geld dat naar drie hoog gaat, en vertel nu maar meteen meneer Beem hoeveel duizenden guldens het zijn.

Zegt vader: 'Het zijn geen duizenden guldens, trouwens om de volle waarheid te zeggen, het kan best wezen dat de hele erfenis een jiddisje honderdduizend is.'

Juffrouw Van Bever perst ons de belofte af dat we, als we schatrijk zijn, de kosten van de professoren in Amerika zullen betalen.

Dat is het geschikte ogenblik om de mogelijkheid te opperen dat de papieren in de brandkast twee hoog zullen worden opgeborgen. Intussen zullen we allemaal hard nadenken over iemand die kan helpen uitzoeken wat die papieren waard zijn. Vader en moeder en grootmoeder kijken elkander raadplegend aan, maar voordat ze erop doorgaan, wil vader eerst de perkamenten veilig achter slot en grendel hebben. Als hij met juffrouw Van Bever weer boven komt, zegt hij: 'We moeten Jokof vragen of die kan uitzoeken wat zulke papieren waard zijn.'

Dat idee heeft vader natuurlijk niet van zichzelf, maar eigenlijk behoort juffrouw Van Bever toch tot ons gezin, dus laten we zo precies maar niet kijken.

's Avonds komt Jokof gewichtig en druk naar de Markensteeg en hij gaat vader uitvragen alsof hij geen boekhouder is, maar iemand van de belasting. Hij schrijft alles op in een groot schrift, want als de papieren goud waard zijn, dan moet er zoveel geregeld worden dat hij alles zwart op wit bij de hand wil hebben. Zelfs grootmoeder komt ervan onder de indruk. Vader haalt de papieren van twee hoog. Jokof zegt dat de ene helft van de woorden Engels is, de andere helft is Spaans of Portugees of Italiaans. Jokof neemt een zo'n papier mee. Een week lang horen we niks van hem. Op een avond verschijnt hij in de steeg met een triom-

fantelijk gezicht. Hij zal nou maar niet letterlijk voorlezen wat er op een zo'n perkament staat, maar het komt hierop neer dat die tien papieren ons recht geven op een stuk land in Nicaragua, dat driemaal zo groot is als heel Nederland; goeie nacht en welterusten en houdt U zich maar stevig vast, het is de volle waarheid, driemaal zo groot als heel Nederland. Hij sleept een groot boek mee, waaruit hij voorleest hoe warm het in dat Nicaragua is en dat er wilde mensen wonen.

Grootmoeder kijkt vader aan en zegt: 'Hoe komt die moeder van jou . . . hoe komt die Jans aan die papieren?'

Zegt vader: 'Nogal duidelijk, van haar eigen moeder, van mijn grootmoeder zagezegd, een juffrouw van hofpalderiere met een schatrijke vriend, maar van de doden niets dan goeds.'

Jokof zegt dat die roddelpraatjes hem geen steek kunnen schelen. Wat hij wil weten is: wat doet de grond in Nicaragua per vierkante meter, want dat kan verschil maken tussen miljoen en een miljard guldens. Vader zegt: 'Met een half miljoen ben ik ook al tevreden.'

Alles goed en wel, maar eerst moeten de eigendomsrechten worden vastgesteld, dat kan een heel proces worden, al staat op de papieren dat het eigendomsrecht onvervreemdbaar is. Er moet nog veel meer worden uitgesnuffeld. Al die geleerdheid heeft Jokof van een kennis, maar als we hem vragen wie die knappe kennis is, weigert hij de naam te noemen, of weigeren is het goede woord niet, hij draait er omheen en als hij eindelijk vertrekt, voelt iedereen zich een beetje geprikkeld, zonder dat we weten waarom. Alle tien papieren liggen weer in de brandkast.

III

DE volgende ochtend zegt vader dat hij keeldichtknijpend angstig heeft gedroomd, van geld nog wel en dat brengt ongeluk, dat weet iedereen. Je kunt beter van suiker dromen of van witte

muizen. Veel tijd om erover na te filosoferen hebben we niet, want opeens klinkt er een gestommel op de trap alsof een regiment kruiers bezig is een brede kast door een te nauwe deur-opening te wringen, maar het is geen meubel, het is alleen maar Hare Dikheid juffrouw Granaat uit de slagerij, die voor het eerst van haar leven haar meer dan tweehonderdvijftig pond naar drie hoog komt hijsen om bij ons een buurpraatje te maken. Of, buurpraatje is eigenlijk een te koel woord voor de genegenheid die ze over ons komt uitstorten. Eerst condoleert ze vader plechtig met het verlies van grootmoeder Jans en daarna feliciteert ze het hele gezin driemaal zo plechtig met de miljoenenerven die ons zo maar op het lijf is komen vallen. Vader krijgt plotseling haast om naar zijn werk te gaan en grootmoeder vlucht naar de keuken, maar moeder voelt nu eenmaal verplichtingen jegens de slagervrouw; krijgt ze elke week een mergpijp van haar, ja of nee? Dus gaat ze haar breedvoerig uitleggen dat we helemaal nog niet weten of we straatarm ofwel schatrijk zijn. Het griezelige is dat juffrouw Granaat opeens op een rare manier doof is; ze kan slechts één woord horen, namelijk: miljonair, de rest is gewoonweg langs haar bewustzijn geslipt. Op dat ene woord blijft ze sabbelen, miljonair, miljonair, heeft iemand er wel eens over nagedacht wat we met al dat geld kunnen doen? Nou, zoiets moet ze niet aan moeder vragen, die immers dag en nacht hoofdpijn heeft van het prakkizeren over gordijnen en linnengoed en aflossing van pandjes in de lommerd. Geloof maar gerust dat moeder precies weet hoe ze die miljoenen gaat opmaken. Juffrouw Granaat antwoordt dat het haar gewoonte niet is haar neus in andermans zaken te steken, daarvoor heeft ze teveel innerlijke beschaving, al zegt ze 't zelf. Moeder is een van haar vaste klanten in de winkel en nu we plotseling rijker zijn dan de koningin en de Nederlandse Bank samen, nu denkt juffrouw Granaat: 'Kom, weet je wat ik ga bij juffrouw Beem op visite, misschien wil ze van mij een goede raad aannemen.'

Die goede raad komt crop neer dat geld alleen maar iets waard

is, als je er geld mee kunt verdienen, neem nou es uw man, ja uw eigen man, hij kan zijn geld naar de kroegbaas brengen, maar hij kan het ook aan zijn huishouding besteden en dus is de vraag weer: wat doe je met je geld, want daarvan hangt af of het waarde heeft, ja of nee, begrijpt U wel? Moeder begrijpt het, maar ze snapt nog niet waar juffrouw Granaat heen wil. Die begint inmiddels aan een nieuwe bespiegeling. Nu een omtrent de waarde en de betekenis van geld, dat er heus niet is om het zo maar uit te geven, vraag dat maar aan de mensen die werkelijk rijk zijn. Wat doen die schatrijke mensen dan wel, 't is wel te begrijpen dat moeder dat niet weet, want waar moet ze die kennis vandaan hebben. Juffrouw Granaat is nu eenmaal een zakenvrouw en zij weet dat geld een knecht is, die werken moet voor de baas, tenminste als de baas verstandig is, want anders wordt de knecht baas en de baas knecht. Grootmoeder komt uit de keuken. Juffrouw Granaat gaat van monetaire beschouwingen over op zelfbeklag. Ze is een ongelukkig mens, de dokter zegt dat mergtaart vergif voor haar is en ze wil niet doodgaan, ze wil leven, want mergtaart is zo lekker, zo lekker, het vet en de zachte beschuiten en de weke merg die als olie door je keel glijden, en nu heeft ze zo gedacht, al mag ze er dan niet van proeven, haar recept voor mergtaart is enig in de hele wereld, enne het kan een prachtige zaak worden, als we samen een compagnonschap sluiten, jawel een compagnonschap voor een grote fabriek van mergtaarten, enne wij geven het kapitaal en zij geeft het recept, enne met gelijke kansen op winst is er een groot kapitaal bij te verdienen. Nu het geheim geopenbaard is, gaat juffrouw Granaat steeds sneller spreken, omdat het idee van zo'n fabriek al jarenlang in haar hoofd zit; ze piekert erover wanneer ze alleen in de winkel is en ze heeft ook al een naam: de Granaattaart.

Grootmoeder vlucht weer naar de keuken, want zij kan haar gezicht niet zo strak houden als moeder. Trouwens, het kost moeder helemaal geen moeite om niet te lachen, want ze heeft echt met juffrouw Granaat te doen.

Zegt ze: 'Heus juffrouw Granaat, U begrijpt dat ik als vrouw niet veel van zulke dingen weet en bovendien moeten we eerst nog precies uitvissen of die papieren inderdaad zo angstig veel geld waard zijn, nee, windt U zich niet op, als Uw plan niet doorgaat zal het heus niet om het geld zijn.'

Met deze dooddoener neemt juffrouw Granaat genoegen. Ze werkt zich door de deuropening en even later horen we haar snuivend en hijgend de drie trappen afzakken.

Zegt grootmoeder: 'Geld brengt bij de mensen allerlei dingen aan het daglicht, die je nooit vermoedt, want je ziet de mensen wel op straat lopen, maar wie kan er achter hun voorhoofd kijken, totdat de toverheks ze begoochelt.'

Moeder beweert dat het allemaal niets te maken heeft met toverheksen. Alle mensen die we kennen, zijn net zo arm en naakt als wijzelf, wij hebben linnengoed in de lommerd staan en juffrouw Van Bever pickert omdat haar man ziek is.

Grootmoeder zegt: Nee, geld is een toverheks, ze moesten het maar afschaffen. Als iedereen even arm is, is iedereen even rijk.'

Een goed uur later davert de steeg plotseling van een hooglopende ruzie tussen Appie en Betje. Vader komt thuis, hij is met moeite door het gedrang gekomen, want als die twee met elkander aan het bakkeleien zijn, wil iedereen op de eerste rang meekijken en meehoren.

Er wordt op de deur geklopt. Jonas, de barbier uit het benedenhuis vraagt of hij misschien even met vader kan spreken. Waarom niet? Begin maar meteen en laat de franje weg, want veel tijd voor kletsen is er in schafttijd niet. Nou goed dan, het gaat over de concurrentie tussen Appie en Betje en over de ruzie en dat die twee elkander het licht in de ogen niet gunnen, en nu komt bij alle narigheid nog iets anders.

Vraagt vader: 'Wat dan?'

Zegt Jonas: 'Doe niet zo onnozel, je weet drommels goed dat ze nu ruzie hebben om jouw geld.'

Om kort te gaan, Betje is verschrikkelijk in de war. De mensen vertellen dat Appie met geld van onze erfenis een grote winkelhal gaat beginnen, waardoor hij de hele straathandel uit de steeg in zijn macht krijgt. Tegen zijn hal zal niemand kunnen concurreren en Betje zeker niet. Jonas gaat natuurlijk eerst bij Appie informeren of 't waar is, maar die doet alsof hij nergens van weet, wat voor Jonas het beste bewijs is dat hij liegt. Als de barbier geen gelijk heeft, dan néémt hij gelijk. Wat kunnen vader, moeder en grootmoeder tegen zoveel eigengereidheid praten? Ze babbelen en babbelen, totdat vader met de oplossing komt: laten Appie en Betje vanavond bij ons drie hoog komen, dan zal vader proberen hun duidelijk te maken, wat Jonas niet wil geloven.

's Avonds na het eten komen die twee bij ons op visite, Betje een betrekkelijk jonge vrouw met donkerblond haar. Ze kijkt fris en pienter uit haar ogen. Appie is veel te groot voor ons kleine verdiepinkje met de lage zoldering. Ze zitten als vijanden tegenover elkaar. Vader zegt tegen Betje dat zij moet beginnen. Ze neemt een diepe duik in het verre verleden. Hoe ze trouwt en zeven maanden is haar kind op weg en dan valt haar man in het ruim. Dood. Jonas leent haar wat geld om een nerinkje in gekookte eieren te beginnen, ze heeft alles eerlijk terugbetaald. Het is een hard leven, overdag met de kar met handel en 's avonds thuis ploeteren. Haar kind is in een soort bewaarschool, wanneer ziet ze het jongetje eigenlijk? Maar toch is ze niet ontevreden als ze maar een kleinigheid kan blijven verdienen.

Zegt ze: 'Als Appie probeert de eieren goedkoper te verkopen zal dat hém niet hinderen, want hij verdient genoeg met de andere negotie, maar elke cent die ik niet verdien, is een snee brood uit de mond van mijn kind.'

Kijkt grootmoeder nijdig naar Appie en zegt: 'Sommige mannen zijn geen mensen, maar verscheurende dieren. Als je eenmaal zo oud bent als ik, zal je merken dat je al je jaren hebt verknoeid door achter iets aan te jagen, dat minder waard is dan niks.'

Betje begint te huilen. Appie moppert dat hij geen tranen kan zien. Betje maakt dus eigenlijk misbruik van haar kracht. Betje echter vindt dat Appie eigenlijk geen slecht karakter heeft, maar hij wil nu eenmaal alle handel in zijn eigen hand hebben. Zij heeft geen man, zij staat alleen, wie vecht er voor haar?

Nou, nou (sust Appie met zijn grote lichaam en kleine hartje), nou, nou, zo erg is het nou ook niet. Vader vraagt waarom Appie en Betje elkander eigenlijk dood-concurreren. Iemand die een ei koopt voor een halve stuiver, betaalt net zo graag drie centen, nietwaar? Jonas trekt zijn slimste gezicht en zegt dat hij weet wat vader bedoelt. Maar vader beweert dat hij dat eigenlijk zelf niet goed weet. Jonas draaft door en houdt vol dat vader wil dat Betje en Appie samen zullen gaan doen. Wat kan vader daar nu tegen hebben, en dat zegt hij dan ook heel duidelijk. Om zoiets te begrijpen heb je niet zoveel hersens nodig. Jonas ontdekt opeens dat Betje en Appie nu aan tafel zitten alsof ze de beste vrienden zijn. Dat zijn ze toch eigenlijk ook, beste vrienden met dezelfde belangen. Als ze na een gesprek van uren eindelijk bij ons weg gaan, houdt Appie de deur voor haar open.

‘Betje, ga jij maar vóór, ik loop nog een eindje met je mee tot aan de hoek.’

Jonas blijft in de kamer achter. Hij kijkt triomfantelijk. Wil vader misschien nóg volhouden dat hij geen miljonair is? Vader mag het, wat hem betreft, ontkennen, maar Jonas weet zeker dat hij het bij het goede eind heeft. Zeg nou zelf, vader maakt met een paar woorden twee concurrenten tot compagnons. Zoiets kan een mens niet als hij geen stuiver bezit. Wel bedankt voor je hulp. Weg is Jonas, de deur uit.

Vader slaat met een moedeloos gebaar de handen in de lucht. Elk woord dat hij spreekt, wordt verkeerd uitgelegd.

Moeder zegt: ‘Als de mensen denken dat je rijk bent, nou dan bèn je rijk.’

Het gerucht verspreidt zich in de steeg dat de miljonairs van num-

mer negen drie hoog stille weldoeners zijn. De buurt respecteert onze fijngevoeligheid, maar we merken wel dat men ons anders behandelt dan vroeger.

IV

EEN paar dagen later, als ik het goed heb op een zondagmorgen, komt Jokof de steeg inwandelen met naast zich een bleek en blond jongmens. Tussen hen in dragen ze samen een zwaar pak en als ze bij ons op drie hoog zijn aangeland, gaat het papier open en grootmoeder vraagt of ze misschien een uitleenbibliotheek willen beginnen. Wat moeten dan al die boeken? Wat moet dat bleke blonde jongmens, waarvan grootmoeder in de keuken tegen moeder zegt dat hij haar aan een glas karnemelk doet denken?

Het glas karnemelk heet Henri du Pont en is student in de economie. Dat is nou de kennis van Jokof, die heeft vertaald wat er op dat ene document staat. Die boeken gaan allemaal over Nicaragua, asjeblijft, hij heeft met een potloodje een lijn getrokken over een stuk landkaart en alles wat binnen die potloodstreep ligt is van ons, het is een eiland, dat de naam draagt ANTIGUAQUIVIRA. Die naam onthouden we nooit en dus zeggen we gewoon: óns eiland! Hoe groot is het? Nou, daar zul je van opkijken, want als Henri het goed uitrekend met een centimeter en een potloodje en een papiertje, dan is dat stuk land van ons twee en een halfmaal zo groot als Nederland, pak weg drie maal zo groot, en dat is heel wat als je elke morgen moet controleren of alle bomen er nog staan en of ze vannacht geen enkel grassprietje hebben gestolen.

Jokof zegt dat we nu moeten praten over de verdere stappen, die gedaan moeten worden om op dat eiland aan te komen. Al hebben we nou de papieren en al weten we waar het land ligt, daarom is nog niet vastgesteld wie de rechtmatige eigenaar is. Maar vader wordt kwaad, omdat hij dergelijke ingewikkelde redene-

ringen met groot wantrouwen aanhoort. Hebben we nou de papieren of hebben we ze niet? Dus wat zaniken we dan? Maar die papieren zijn tachtig jaar oud, op zijn minst genomen dan altijd. In zo'n tijd kan er heel wat gebeuren. Daar in Nicaragua veranderen ze van regering, zoals gewone mensen van verschoning. Henri grijpt een van de boeken en begint met een gewichtige stem de vaderlandse geschiedenis van het eiland te vertellen, te beginnen bij Columbus en zo door tot aan de dag van vandaag. Allengs wordt het iedereen in de kamer duidelijk dat er maar één ding van die papieren beslist zeker is: namelijk, dat het onzeker is aan wie het land nu eigenlijk behoort. Dat moeten we dus uitzoeken. Hoe doe je dat?

Voordat Jokof de kans krijgt om op die vraag antwoord te geven, zegt moeder dat ze wat meer van het eiland zelf wil weten, tenslotte hoort ze nu voor het eerst in haar leven van dat rare land ver over zee. Als we er misschien moeten gaan wonen, dan wil je toch ook wel eens weten wat voor bureu je krijgt en hoe de huizen zijn en wat de mensen er eten. Grootmoeder wil eerst nog een keer de naam van het eiland voluit horen en Henri herhaalt: Antiguaquivira.

Zegt grootmoeder: 'Wat een naam, die onthoud ik nooit. Weet U zeker dat het maar één eiland is, die naam is zo lang, het konden best twee eilanden zijn of misschien drie.'

Nee, het zijn geen twee of drie eilanden, het is er maar één, dat weet Henri du Pont zeker. Jokof zegt met veel nadruk dat Henri een tien met een griffel verdient, omdat hij alles van haver tot klaver heeft bestudeerd.

Zegt grootmoeder: 'Een tien met een griffel, ik begrijp de steek onder water best. Henri wil natuurlijk weten wat hij aan de zaak verdient, waar of niet? En draai er nou maar niet omheen.'

Maar Henri wil geen cent vergoeding hebben, eerst moeten we precies weten wat de papieren waard zijn en dan vertrouwt hij erop dat hij met eerlijke en fussoendelijke mensen te doen heeft en niet met een stel doortrapte bedriegers. Trouwens Jokof heeft

hem over ons de beste informaties gegeven. Er heerst in de kamer een sfeer van ontroerende vertrouwelijkheid, die plotseling eindigt doordat juffrouw Van Bever binnenstuift, opgewonden, omdat haar Jokof bij ons is, zonder dat zij het weet. Wordt zij misschien overal buitengehouden?

Vader kalmeert haar. Alles is in orde. Juffrouw Van Bever begrijpt hem verkeerd en zegt dat ze dus op visite is bij miljonairs. Zegt Jokof: 'Doe asjeblieft gewoon. Als U even rustig kunt blijven, zal Henri verder gaan met zijn les over het eiland.'

Moeder, die op haar romantische gedachten wegdeint, wil weten hoever het varen is. Als ze hoort dat het eiland waarschijnlijk onbewoond is en dat er bossen zijn, zegt ze dat ze voor geen miljoen op zo'n eng stuk grond wil wonen.

Nou ja, onbewoond is eigenlijk het goede woord niet, er wonen wat Indianen in holen. De grond moet er zeer vruchtbaar zijn. Een van de boeken op tafel vermoedt dat er ook delfstoffen worden aangetroffen, goud en zilver en diamanten misschien. Moeder strijkt liefkozend over de gepolitoerde deur van de linnenkast. Ze kijkt naar de vale gordijnen. Zonder dat ze een woord zegt weten we dat ze uit haar hoofd uitrekt hoeveel diamanten er nodig zijn om de pandjes uit de lommerd te halen en de gordijnen te vernieuwen.

Vader heeft aan al die boeken maling, hij wil geld zien, hoe meer hoe liever en hoe sneller hoe beter. Jokof loopt warm bij de gedachte dat daar ginds zo'n lap grond ongeduldig ligt te wachten om door ons in bezit te worden genomen. Hij vraagt aan Henri du Pont, die student is in de economie, of het niet veel beter zal zijn die gronden in cultuur te gaan brengen.

Grootmoeder wil er nooit van haar leven gaan wonen. Een oude boom moet je niet verplanten. Ze is in de buurt geboren, waar ze ook wil sterven. Ze laat zich nog liever veertig kiezen trekken, dan dat zij met Indianen op één trap gaat wonen.

Moppert ze: 'Meneer du Pont heeft die malloterij van Jokof overgenomen.'

Daarop wordt juffrouw Van Bever kwaad. Als moeder moet ze haar enige zoon de hand boven het hoofd houden, maar Jokof wil niet door haar verdedigd worden. Niet Henri du Pont, maar hij is het eerste op het idee gekomen dat we allemaal naar dat eiland moeten verhuizen.

Jokof is een nog heftiger romanticus dan mijn moeder. Hij stapt naar het venster en zegt met een gebaar alsof hij alle mensen wil omarmen: 'Iedereen wil mee naar het eiland, daar ben ik zeker van. De hele steeg verlangt naar de blauwe zee en de warme tropen. De mensen wentelen zich in de modder van de buurt en ze denken dat er geen betere wereld bestaat, maar als ik hun vertel van het gele strand, waar de golven breken met witte kuiven op de rode rotsen die tegen de blauwe lucht afsteken, dan zal de hele steeg, de hele stad, het hele land ons volgen. De mensen hebben heimwee naar een betere wereld en het ergste is, ze weten het niet eens.

Kijkt grootmoeder hem medelijdend aan: 'Weer eentje, die het in zijn hoofd geslagen is. De toverheks geld maakt ons nog allemaal stapelgek.'

Zegt vader: 'Laten we liever over zaken praten, waarom zullen we nu al prakkizeren over verhuizen, als we niet eens weten wanneer de boot gaat.'

Henri du Pont vertelt dat er in Nederland geen gezantschap van Nicaragua is. Het hoofdkantoor van dat land, zogezegd, is in Parijs. Als we iets precies te weten willen komen over die papieren moeten we in die stad wezen.

Hoe komt een mens in Parijs en wat kost zo iets? Honderdvijftig gulden, eigenlijk te geef, als je nagaat wat er allemaal voor ons op het spel staat. Maar al is anderhalf honderd gulden nog zo weinig, waar moet vader die honder daalders vandaan halen, we zijn immers zo arm als de spijker in de plee, waar de in stukken gescheurde krant opgeprikt is. Juffrouw Van Beveren verklaart ongevraagd dat ze er niet over prakkizeert dat bedrag voor te schieten. Ze gunt ons de erfenis, dáár niet van dat, weten we nu

langzamerhand toch wel, en ze is erg dankbaar dat we haar zullen helpen die dure professoren uit Amerika te betalen, maar geld lenen met als onderpand papieren waarvan we niet weten of ze minder waard zijn dan behangsel, nee, voor zo'n onzakelijke zaak moeten we bij haar niet zijn. Kunnen we niet die gezant in Parijs de zaak schriftelijk laten behandelen, een paar postzegels zijn toch nog wel te betalen? Henri beslist dat zulke affaires alleen maar door persoonlijk bezoek in orde kunnen komen. Wat kunnen mensen die geen economie studeren daar dan eigenlijk tegenin brengen? Hij vindt honderdvijftig gulden ronduit gezegd een footje, wanneer misschien miljoenen guldens op het spel staan, hij is student en die hebben nu eenmaal weinig geld, maar anders . . . nóú!

Zegt grootmoeder: 'Jawel, maar U heeft nu eenmaal geen geld en daarmee houdt alles op.'

Onderwijl staat vader met moeder in de keuken te fluisteren. Opeens zegt hij dat we ons om die honderdvijftig gulden niet bezorgd hoeven te maken. Hijzelf zal het geld betalen, dan hoeven we later ook niemand naar de ogen te kijken, als de erfenis inderdaad zoveel geld waard is. Grootmoeder kijkt verbaasd, ze begrijpt niet waar vader plotseling die guldens vandaan zal toveren. Ze maakt zich kwaad. Wel juffrouw Van Bever geld geven voor de professoren in Amerika. Als moeder er niet tussen komt, wordt het nog vechten.

De volgende vraag is: wie gaat er naar Parijs. Of eigenlijk is dat geen vraag, want het is voor iedereen duidelijk dat Henri du Pont moet gaan en vader zegt dat hij overmorgen, dus dinsdag, het geld kan krijgen, dan kan Henri diezelfde dag of woensdagmorgen vertrekken.

De visite gaat weg. Grootmoeder zegt geen woord. Vader kijkt moeder aan. Iedereen zit duidelijk op iedereen te wachten. Als dat zwijgen minstens twee minuten duurt vraagt grootmoeder waar vader in vredesnaam die honderdvijftig gulden vandaan denkt te halen.

Moeder wijst naar de linnenkast. Dat gebaar is welsprekender dan een lange redevoering.

Zegt grootmoeder: 'Welzeker, er staat nog niet genoeg in de lommerd. Breng er nog maar meer naar toe. Schaam jullie je niet?'

Vindt moeder een nieuw spreekwoord uit: 'Wie rijk wil worden moet beginnen zich voor niets meer te schamen.'

V

OOM Max vertelt met jenever-loslippigheid aan Jan en alleman van de miljoenen die hij spoedig zal gaan bezitten. Op een avond komt hij ons glorieus en met een rode kop van het lachen onthullen dat hij zich kiplekker voelt en gaat het met jullie ook zo best? Hij is nog maar nauwelijks binnen of juffrouw Van Bever komt op bezoek.

Zegt grootmoeder: 'Ook toevallig dat Max net hier is als U op visite komt.'

Juffrouw Van Bever trekt zich van die stekeligheid geen lor aan, maar informeert meteen bij vader of die al iets van Henri du Pont heeft gehoord, wat een vraag is naar de bekende weg. Oom Max vraagt natuurlijk wat die Henri is. Vader vertelt alles breedvoerig. De buurvrouw valt hem in de rede als hij iets vergeet.

Als vader hardop zegt dat die bedilzucht van juffrouw Van Bever hem irriteert, trekt oom Max haar partij. We moeten toch begrijpen dat al onze kennissen en vrienden arme mensen zijn, die het geweldig vinden dat de rijkdom plotseling in hun midden is verschenen en belangstelling is niet hetzelfde als bemoeizucht.

Zegt hij: 'Wildvreemde mensen hebben me op straat gefeliciteerd, omdat ik miljonair ben of het wordt en ik begin langzamerhand te begrijpen dat het een plezierig gevoel is en ik heb nog nooit zoveel rondjes moeten aannemen als tegenwoordig:

iedereen staat erop dat ik op zijn gezondheid drink en zij betalen, wat mij best bevalt.'

Nou, dat kunnen we hem aanzien.

Wat we nog niet weten is dat zoveel mensen oom Max graag in de wereld verder willen helpen. Op de lange duur zijn die mensen alleen op hun eigen voordeel uit, dat spreekt vanzelf, want Sinterklaas bestaat niet, maar gisteravond bijvoorbeeld komt een oppervlakkige kroegkennis van oom Max op hem af, die hem graag assisteren met wat geld, zodat hij een beetje royaal zit, wanneer hij nu al iets in zaken wil ondernemen, want hij vindt tegenwoordig oom Max goed voor elk bedrag.

Zegt grootmoeder: 'Hij bedoelt natuurlijk dat je goed bent voor elk bedróg.'

De een wil hem geld geven, de tweede wil compagnon worden, een derde wil zijn woning nieuw inrichten. Maar oom Max zit niet bij ons op visite om van zijn eigen avonturen te vertellen. Er is heel iets anders waarover hij komt spreken. Het komt hierop neer dat de familieleden van Vlooienburg het met ons goed willen maken. In al die jaren van vijandschap trekken ze de partij van de dode grootmoeder Jans tegen vader en moeder, maar nu die grootmoeder er niet meer is, willen ze aan de tachtigjarige oorlog een eind maken.

Zegt grootmoeder: 'Als je vriendelijk tegen elkander spreekt, kun je toch even goed een hekel aan mekaar hebben.'

Grootmoeder Griet is niet bereid haar haatdragendheid zonder slag of stoot op te geven. Zij is niet onder de indruk van de zachtmoedige gedachten, die oom Max namens de Vlooienburgers uitspreekt. Ze vermoedt dat die mensen op ons geld azen en anders niet. Het spreekwoord is een waar woord: het geld, dat stom is, maakt recht wat krom is. Maar vader en moeder en oom Max weten haar eindelijk te bepraten, laat die lui maar verschijnen, hoe eerder hoe liever.

Zo komen later op de avond twee mannen, twee vrouwen en

een klein meisje van een jaar of acht bij ons boven. Juffrouw Van Bever is natuurlijk op bezoek gebleven. Oom Max is ook present. We zitten met ons tienden in het kleine kamertje. Het kleine meisje heet Gommetje, wat ik een rare naam vind. Neef Gerrit en zijn vrouw zeggen dat Gommetje hun dochter is en neef Simon en zijn echtgenote staan voor de juistheid van deze berichtgeving in. Zij hebben zelf geen kinderen, wat ze jammer vinden, want om de eerlijke waarheid te zeggen, ze willen er wel twaalf hebben.

Zegt Gommetje's moeder: 'Twaalf kinderen, als je die fatsoenlijk groot wil brengen, mag je wel miljonair zijn.'

Na deze duidelijk toespeling wordt er ook verder openhartige taal gesproken. De Vlooienburgers willen weten hoe het nu eigenlijk met de erfenis staat. Grootmoeders ogen glinsteren van boosaardige pret, wanneer ze vertelt dat de kleine huiskamer van ons op de Nederlandse Bank lijkt, zo vaak wordt er over geld gesproken. De visite staart haar gefascineerd aan. Die denkt dat ze maar een greep behoeft te doen in de groffinnen zak die aan bandjes onder haar baaien rok hangt, en asjeblief hier is een miljoen gulden.

Juffrouw Van Bever, die opperbest begrijpt dat grootmoeder de familie alle vernederingen uit het verleden met rente op rente terugbetaalt, vraagt waarom de visite dat kleine kind, die Gommetje, heeft meegenomen. Het is al laat en zo'n schaap hoort toch eigenlijk op dit uur in haar bed. De lui van Vlooienburg kijken naar mij. Ze vinden dat Gommetje best met een jongetje van haar leeftijd kan spelen, al is het dan laat, morgen is er weer een dag en laten we de kinderen nu maar buiten de ruzies van de grote mensen houden.

Zegt grootmoeder zoetsappig: 'Welja, de kinderen kunnen met elkaar overweg, daar zit nog geen kwaad bij, misschien is de vriendschap wel een blijvertje en worden ze later man en vrouw. Zulke dingen weet een mens nooit vooruit en het spreekwoord zegt: geld trouwt geld.'

Juffrouw Van Bever neemt de leiding van het gesprek en vraagt wat de visite nou eigenlijk wil en neef Simon zegt dat hij de bren-ger van het trommeltje is. Hij heeft het kistje natuurlijk niet open willen maken. Dat is een bewijs van zijn grote eerlijkheid.

Het komt hierop neer dat Oom Max er met zijn poging om vrede te stichten eigenlijk ingevlogen is. Hij weet niet beter of de familie wil vrede sluiten, in werkelijkheid komen ze vertellen dat zij recht hebben op een deel van de erfenis, ten eerste omdat neef Simon zo'n eerlijke man is, ten tweede omdat de papieren aan de moeder van grootmoeder Jans hebben behoord en dus kunnen zij ook rechten doen gelden en ten derde, als we dat niet geloven, zullen zij naar de beste advocaat gaan die er in het land te vinden is. Nou, en voordat de rechtbank in zo'n zaak uitspraak doet, verlopen er jaren en slepen de advocaten duizenden in de wacht. We kunnen beter al die poespas overslaan en vanavond de buit verdelen.

Grootmoeder is van dat dreigement in het geheel niet ontdaan. Als zo'n rechtspraak jaren duurt, moeten niet alleen wij, maar ook de lui van Vlooienburg al die tijd op hun geld wachten. Als zij een advocaat nemen, kunnen wij er niet buiten, dus wat dat betreft staan we volkomen gelijk. Dat klinkt wel erg logisch, maar grootmoeder vergeet een kleinigheid: de Vlooienburgers hebben al een advocaat, een felle zaakwaarnemer, ene Van Tricht uit de Hoogstraat. Die wil direct beslag leggen met een deur-waarder en twee getuigen, maar zij willen liever een schikking dan zo'n proces. Evengoed heeft die zaakwaarnemer al vijf-honderd gulden beet, zeggen ze met weinig geloof aan hun eigen woorden.

Nou, dan doen wij het goedkoper, voor ons gaat iemand naar Parijs en dat kost alles bij elkaar niet meer dan honderdvijftig gulden. Als die man terug is, weten we pas of dat eiland zoveel geld waard is.

Eiland, eiland, hoe kan dat nou, eerst spreekt iedereen over geld

en diamanten en nou is het opeens een eiland, dat kan geen zuivere koffie zijn. Als hij alles begrijpt, wil neef Simon zijn aandeel in die honderdvijftig gulden meebetalen, maar grootmoeder wijst dat aanbod hooghartig af. Zij geeft haar recht niet uit handen.

Op dat ogenblik gaat de deur open en Sientje en Dientje van één hoog komen binnen, met mooie manteltjes en hoge laarsjes en met een verontschuldiging, want ze hebben geklopt en geklopt en niemand heeft 'binnen' geroepen. Oom Max put zich uit in vriendelijkheden. Een aanhalige buurvrouw is beter dan een getrouwde vriendin. De zusjes vinden hém geen brombeer, ze veronderstellen dat hij jonger is dan zijn broer en oom Max zegt dat een man nooit ouder is dan de vrouw waar hij van houdt.

Zegt moeder: 'Max, als jij je fatsoen niet kunt houden kan je beter meteen naar huis gaan en waarmee kan ik de dames van dienst zijn?'

De dames hebben werkelijk niets bijzonders te vertellen, alleen maar even feliciteren. Ze mogen dan weinig conversatie met ons hebben, tenslotte zijn ze burens. Voordat ze hun obligate avondwandeling gaan doen, willen ze hun gelukwensen komen aanbieden. Ze verontschuldigen zich voor de tweede keer. Terwijl de familie aan het ruziemaken is, hebben ze door de deur woord voor woord kunnen verstaan. Niet dat ze opzettelijk staan te luisteren, maar een mens heeft nu eenmaal oren, waarmee hij hoort, dus nogmaals, onze gelukwensen met die miljoenen-erfenis en pas maar goed op die papieren in de brandkast van jufvrouw Van Bever en verder een plezierige avond.

Maar het plezier is van de avond af. De Vlooienburgers gaan weg zonder een groet. Oom Max weet niet goed wat hij moet zeggen. Als we met ons gezin weer alleen zijn, maakt moeder een pakje van het linnengoed en vader gaat naar de lommerd in de Lepelstraat, die tot elf uur 's avonds open is, speciaal voor mensen zoals wij, die wat hebben te belenen en overdag niet

gezien willen worden, omdat ze niet met hun armoe te koop lopen.

VI

NATUURLIJK staat juffrouw Van Bever op het portaaltje twee hoog te wachten. Vandaag vertrekt Henri du Pont naar Parijs. Ze heeft door de gehorige zoldering heen gehoord dat ons hele gezin naar het station gaat om er getuige van te zijn. Grootmoeder kan het niet laten de buurvrouw aan haar schrielheid te herinneren, waardoor moeder het laatste linnengoed en de twee trouwringen naar de lommerd heeft moeten brengen. Een lege linnenkast is net zoiets als een zere kies, je kunt hem beter meteen laten trekken, want voor een goede vulling moet je ook weer geld hebben. Het ergste is dat vader en moeder misschien diep in het verborgen putje van hun hart geen seconde geloven dat de perkament en geld waard zijn. Ze zijn de gevangenen van een droom, een soort geldziekte, ze willen niet wakker worden; een mens bedriegt niemand zo gemakkelijk als zichzelf.

Henri du Pont staat gepakt en gezakt bij de trein. Vader moet hem in het vervolg maar Hans noemen, want dat zeggen zijn goede vrienden ook altijd. Moeder vertelt dat de honderdvijftig gulden het laatste stukje van haar armoe is. Gelooft Hans nu werkelijk dat er nog iets van die erfenis terecht komt? Juffrouw Van Bever herinnert aan het spreekwoord van de duivel, die het liefst op de grote hoop doet.

De trein gaat vertrekken en dat is maar goed ook, want anders gaat dat hele gezelschap nog staan filosoferen over de betekenis van geld en dan zie ik er nog van komen dat vader alles terugneemt en de perkamenten gaat vergeten.

Als we in de Markensteeg terugkomen, is daar Koninginnedag uitbroken, gevierd door honderden mensen, met een groot

draaiorgel vlak tegenover onze deur en met mutsen op en mirletons die lawaai maken. Maar het is geen Koninginnedag, het is een feest dat ze op touw hebben gezet ter ere van ons en het huis op nummer negen is het middelpunt met een groot stuk karton boven de deur:

GEFELICITEERD

en daaronder een ander bord, waarop lovertjes in gouden glimmers de woorden laten lezen:

HULDE AAN DE ERFGENAMEN

Vader wil weten wie deze dwaasheid heeft bedacht en hij kijkt wantrouwend juffrouw Van Bever aan, maar die weet opperbest dat we nog lang geen miljonairs zijn, dus misschien heeft Appie het feest op zijn geweten of iemand anders, in elk geval is zij onschuldig.

Als we de steeg inlopen, wijken de mensen eerbiedig opzij. Iedereen groet ons. Het lawaai houdt op, zodat het net is alsof we een bruiloftstoet zijn, die een kerk binnentreedt. Vader wenkt ons, we moeten snel mee naar boven gaan, stel je voor dat we nog langer op straat blijven, maar iemand roept dat we moeten trakteren en dat vader geen spelbreker moet zijn.

Zegt grootmoeder: 'Als aan deze besmettelijke ziekte niet gauw een eind komt, ga ik naar de politie.'

Juffrouw Van Bever blijft op straat. Als we uit het raam naar beneden kijken, zien we haar met drukke gebaren iets uitleggen aan de mensen, nou dan hoeven we niet te raden wat ze vertelt, maar wie heeft die onzin verzonnen om ons huis te versieren en dat draaiorgel te huren?

Ik word naar beneden gestuurd om Appie te halen. Die kan best een half uurtje van zijn stalletje weg, Betje zal wel zolang voor hem de nering waarnemen. Dwars door de feestvreugde loopt Appie naar drie hoog, waar hij ongevraagd vertelt dat Betje en

hij goede vrienden zijn, die samen naar de opera gaan en niets meer kunnen begrijpen van hun vroegere doodsvijandschap. Appie weet niet of Betje haar overleden man kan vergeten en hij wil haar voor geen geld van de wereld verdriet doen, dus hij wacht totdat de grote levensmiddelenhal er is. Grote levensmiddelenhal? Ja zeker, grote levensmiddelenhal. Appie en Betje zijn 't wat dat betreft al eens. Hun stalletjes staan naast elkaar en het oude plan van zakenman Appie is nog springlevend, het is geen kwestie van geld, maar van krediet. Nu de leveranciers weten dat vader met zijn miljoenen achter hem staat, kost het geen moeite zo'n levensmiddelenhal in te richten, de betaling komt later wel als er verdiend wordt. Hij heeft een huis gehuurd, waarvan de muren moeten worden doorgebroken en als alles klaar is, gaat hij Betje vragen of ze met hem wil trouwen, dan zijn ze in alles compagnons.

Moeder kijkt romantischer dan ooit. Zij vindt dat er in het harde leven toch ook wel mooie dingen zijn, alleen je moet ze weten te vinden. Grootmoeder ziet de toverheks geld weer aan het werk, die van vijanden vrienden maakt. Maar vader schreeuwt dat de mensen die Appie krediet geven met als onderpand miljoenen die niet bestaan, volslagen idioten zijn.

Zegt Appie: 'Geld is vuilnis, maar krediet is vertrouwen en dát is de hoofdzaak.'

Terwijl we zo zitten te praten, klinkt er plotseling op twee hoog door de gehorige zoldering heen een ijselijke gil. We herkennen de stem van juffrouw Van Bever, die het op een angstwekkende manier op de zenuwen heeft. Op straat horen de mensen het ook, er stormen een paar mensen naar boven en vader en Appie rennen de trap af naar beneden.

De brandkast van juffrouw Van Bever staat open en zij ligt er voor op de grond te gillen en te graaien tussen allerlei papieren, die overal verspreid zijn. Vader kijkt niet naar de buurvrouw en naar de papieren, maar hij springt regelrecht naar de brandkast

en ziet dat het trommeltje met onze perkamenten weg is. Er is ingebroken. De dief heeft ons eiland gestolen. Vader hijst juffrouw Van Bever in een leunstoel en laat de mensen water met azijn brengen om haar tot bedaren te brengen, maar ze blijft gillen dat ze totaal geruïneerd is. Af en toe gilt ze niet, maar commandeert ze dat de politie moet komen om de dieven te arresteren.

Er komen twee rechercheurs van het Meijerplein. Intussen is juffrouw Van Bever een klein beetje gekalmeerd, zodat ze samen met die mannen kan nagaan wat er nu wel en wat er niet uit de brandkast is weggenomen. Gaanderweg begint haar verdriet te wijken, want van háár effecten ontbreekt geen snippertje, ze is nog even rijk als voor de diefstal. Maar onze perkamenten zijn alle negen verdwenen, alleen het tiende niet, dat heeft Henri du Pont immers mee naar Parijs. Juffrouw Van Bever heeft nu geen azijn met water meer nodig. Ze is haar effecten niet en zenuwen wél kwijt. Tenslotte maakt die diefstal óns geen cent armer vindt ze, want de papieren zijn zo goed als zeker waardeloos en wat heeft die dief er aan? Als hij die papieren wil gaan verkopen, weet iedereen dat ze van diefstal afkomstig zijn. Ze praat zoveel en zo druk dat de rechercheurs een beetje bang voor haar worden en het zijn toch flinke mannen. Als de buurvrouw dat ziet, gaat ze op haar manier proberen uit te rekenen wie haar brandkast kan hebben opengemaakt. Op haar tien vingers zit ze af te tellen welke mensen in de steeg weten dat de papieren in haar brandkast zijn, maar ze heeft aan tien vingers niet genoeg, want de hele buurt weet het, en het mooiste is, zij zelf heeft het aan de buurt verteld. Ze begint bij Jonas Slap die ze nooit heeft vertrouwd, en dan komt ze bij Appie aan wie ze een hekel heeft, en zo gaat ze door, totdat de rechercheurs zeggen dat hun boekje vol is met namen van mensen die juffrouw Van Bever verdenkt, en dat ze wel zullen terugkomen als de commissaris heeft gezegd wat ze er mee moeten doen.

Maar ze kunnen niet weg, want grootmoeder vraagt aan Juf-

frouw Van Bever of ze verzekerd is. Natuurlijk is ze dat, stel je voor, zoveel effecten in huis en dan nog niet eens geassureerd. Grootmoeder concludeerd snel dat dus onze perkamenten ook onder de verzekering vallen en of Juffrouw Van Bever maar zo vriendelijk wil zijn de maatschappij te waarschuwen dat er ingebroken is en dat er waardevolle perkamenten ontvreemd zijn. Juffrouw van Bever wantrouwt wel de hele buurt, maar ze heeft vergeten twee namen te noemen, twee namen van mensen, die beslist en zeker van de papieren in de brandkast weten. Wie zijn die mannen? Jokof en Henri du Pont. Henri is naar Parijs, van ons eigen geld nog wel. Het kon best zijn, dat hij eerst de brandkast heeft leeggehaald en zich daarna door ons, door de bestolenen, naar de trein heeft laten brengen.

Daar moeten de chercheurs meer van weten en juffrouw Van Bever gaat Jokof verdedigen, terwijl ze voor Henri geen goed woord over heeft. Midden in de verwarring en dat geschreeuw komt een heer met een zwarte bolhoed en een tas de woning van juffrouw Van Bever in, en hij heeft twee mannen bij zich met petten op.

Zegt de bolhoed: 'Bent U juffrouw Van Bever?'

Juffrouw Van Bever moet haar handtekening zetten op een stuk papier.

Zegt de bolhoed: 'Mijn naam is Lambertus Glazenmaker, deurwaarder, en dit zijn mijn getuigen. In opdracht van Jan Hendrik van Tricht, zaakwaarnemer en rechtskundig adviseur aan de Hoogstraat 453 te dezer stede, heb ik beslag gelegd op een geldtrommeltje dat U in bewaring heeft, welk trommeltje eigendomspapieren bevat die recht geven op grondbezit in de Republiek Nicaragua.'

De deurwaarder waarschuwt dat juffrouw Van Bever dat trommeltje noch de inhoud ervan op enigerlei wijze mag vervreemden, vervoeren, een andere bewaarplaats geven of op zodanige wijze mag behandelen dat er hangende een rechtsgeding niet over de inhoud zou kunnen worden beschikt, en als hij deze deftige zin-

nen van stapel heeft laten lopen, komt het hierop neer dat de familie van Vlooienburg beslag laat leggen op perkamenten die er niet meer zijn.

VII

NOG sneller dan indertijd het nieuws dat we een grote erfenis hebben gekregen, verspreid zich nu de sensatie dat een onbekende dief ons weer straatarm heeft gemaakt. Het lawaai van de mensen op straat krijgt plotseling een heel andere toonhoogte, maar dat kan ook komen doordat de baas van het draaiorgel vindt dat je bij een diefstal geen muziek moet maken. Niet, dat ze bij ons thuis zitten te huilen van verdriet, integendeel, we hebben allemaal een vreemd soort van opluchting. Of opluchting is eigenlijk niet het goede woord, nee, de laatste dagen is onze belangstelling met intense spanning voortdurend gericht op de vraag of die papieren geld waard zijn, en nu hebben we slechts aandacht voor de dief en of de politie erin zal slagen hem te pakken, dát is het.

Als we uit het raam naar beneden kijken, zien we Jonas Slap, die een laddertje tegen de gevel van het huis heeft gezet en onder gejuich en boe-boe-geroep van de menigte de schilden omlaag haalt met 'Gefeliciteerd' en 'Hulde aan de erfgenamen.'

Zegt grootmoeder: 'Het valt me nog mee dat hij nu geen borden gaat ophangen met 'Leve de dief', want geloof maar dat ze ons de diefstal even hard gunnen als ze ons de erfenis hebben benijd.'

Het klinkt wel hard en bitter, maar grootmoeder kent de mensen. De eerste die haar sombere kijk op het mensdom door zijn eigen daden rechtvaardigt, is Jonas Slap. Hij valt ons eerlijk gezegd een beetje tegen. Telkens als we zijn scheersalon voorbijgaan, beginnen alle mannen die binnen zitten, luid te lachen, en omdat die salon in het benedenhuis is en wij boven wonen

worden we dus vele malen per dag in de maling genomen. Zegt grootmoeder: 'Wat wil je? Zo zijn de mensen nu eenmaal. Eerst versieren ze je huis met gouden letters. Als er niks te halen is, gooien ze je in de goot en spuwen je in 't gezicht.'

Juffrouw Van Bever daarentegen weet haar gevoelens uitstekend te verbergen. Dat moet ze wel. Sinds de dief haar brandkast van binnen heeft bekeken, is ze te bang om ook maar een seconde alleen in haar eigen woning te zijn. Ze hokt bij ons.

Jokof komt zijn moeder opzoeken. Hij weet al van de diefstal. Hoe? Van de rechercheurs, die bij hem zijn komen vragen naar Henri du Pont en wat die voor de kost doet en honderdduizend dingen meer. Tussen neus en lippen informeren ze ook of Jokof een alibi heeft voor de ochtend van de diefstal.

Juffrouw Van Bever openbaart een nauwkeurige ontleding van Henri du Ponts karakter. Ze kan haar wantrouwen niet loslaten, of eigenlijk is het geen achterdocht tegen Henri in het bijzonder maar meer verdenking die ze koestert tegen iedereen.

Jokof heeft met zijn moeder familiezaken te bespreken. Dat doet hij natuurlijk liever niet waar wij bij zitten. Met haar zoon als gezelschap is juffrouw Van Bever niet bang in haar woning. Door de gehorige zoldering heen klinkt wel een beetje gebrom, maar wat ze zeggen kunnen we absoluut niet verstaan, zodat grootmoeder met haar oor plat op de grond gaat liggen en na enkele minuten tot de conclusie komt, dat ze het over de brandkast hebben. Grootmoeder vertrouwt juffrouw Van Bever niet. Iemand, die zoveel praat als dat mens, heeft iets te verbergen. Kort en goed, volgens grootmoeder kan de buurvrouw best de hele inbraak op touw hebben gezet om onze perkamenten in te pikken. Vader komt thuis met een kwade bui omdat iedereen hem bespot. Op het werk zingen ze onafgebroken het liedje van de Dollarprinsessen, die miljoenen waard zijn. Zo zijn de mensen nou: een mens heeft geen vrienden, hij heeft alleen maar andere mensen, die hem benijden. Sommigen weten hun jaloezie te verber-

gen en anderen komen er rond voor uit, dat is 't enige verschil. Moeder rapporteert dat de bevolking van de steeg verdeeld is in twee partijen, de ene partij is de grootste en lacht ons openlijk uit, de andere partij doet gewoon en dan is er ook nog juffrouw Granaat. Die heeft natuurlijk over de diefstal nagedacht en ze vindt de inbraak het beste bewijs dat de perkamenten veel geld waard zijn, want wie breekt er nu in voor een paar waardeloze vodjes papier. Ze kan niet vergeten dat moeder haar plan om een fabriek van mergtaarten te beginnen met haar als compagnon, ernstig neemt. Zoiets legt onverbreekelijke vriendschapsbanden tussen de mensen, heel iets anders dan de banden tussen juffrouw Granaat en haar naaste familie, die haar onder curatele wil stellen.

Trouwens ook Appie en Betje laten zich van de goede kant kennen, wanneer ze samen bij ons een beetje vertroosting komen brengen voor het verlies. Appie heeft er een zwaar hoofd in, dat de dief ooit gepakt zal worden. Hij kan het weten, want in zijn jonge jaren is hij met raar volk omgegaan en hij kent de onderwereld. Maar Betje heeft vertrouwen in de chercheurs en bovendien, vroeg of laat wordt elk kwaad gestraft. Het is juist voor die twee wel erg jammer dat de perkamenten verdwenen zijn, want als de kredietgevers dat horen, gaat de grote kruidniershal natuurlijk niet door. Tenminste dat zegt moeder. Maar hoe komt ze aan die wijsheid? Die diefstal heeft toch niets te maken met het vertrouwen, dat de leveranciers in Appie stellen, dáárvoor maakt hij zich niet ongerust. Het geld dat we nooit hebben bezeten, is eigenlijk nooit meer geweest dan een soort visitekaartje voor Appie om bij de leveranciers binnen te komen. Betje zit erbij te knikken, en ze kijkt bewonderend naar Appie op. Al komen de gestolen papieren dan misschien nooit terecht, in elk geval zullen Betje en Appie profiteren van een erfenis, die misschien nooit heeft bestaan, en van miljoenen die nooit werkelijkheid zijn geworden. Vader zal weer evenals vroeger nu eens werkeloos zijn en dan weer eens werken en de Bank van Lening

zal onze enige en beste zakenrelatie blijven, maar tegen zoveel pessimisme protesteert Betje heftig. Als die kruideniershal er is, kan vader bij Appie in de zaak komen, als chef of zoiets, want wie goed doet, goed ontmoet en zo heerst er ondanks de diefstal in onze huiskamer een sfeer van roerende vriendschap, die moeder aan het huilen maakt.

De diefstal komt natuurlijk in de kranten. Vader krijgt een boodschap dat hij op het politiebureau moet komen. Nu Jokof is vertrokken, durft juffrouw Van Bever weer niet alleen bij haar brandkast te blijven, zodat ze ons komt helpen gissen wat de commissaris vader wel zal vragen. Het duurt drie uur en dan is vader terug. De politie weet allang wie de inbraak op zijn geweten heeft, het is een oude bekende van de rechtbank, de dief wordt dag en nacht geschaduwd. Juffrouw Van Bever wordt er nog zenuwachtiger van. Ze durft voor geen goud 's nachts alleen in haar woning te slapen, maar daar zit nu eenmaal niets anders op, dus gaat ze 's avonds toch maar naar haar eenzame bed.

Het is stil in huis, overal hoor ik de kleine geluidjes van slapende mensen. Plotseling wordt er gebeld, midden in de nacht gebeld, zoiets komt bij ons soort mensen nooit voor, tenzij er een ongeluk gebeurd is. Er wordt weer gebeld, wat eigenlijk vreemd is, omdat in de steeg alle trapdeuren dag en nacht openstaan en van beneden klinkt een luide stem, die onze naam roept. Het is de stem van een telegrambesteller.

KOM ZATERDAG THUIS NIET MET VOLLEDIG SUCCES MAAR NIET ONTEVREDEN HANS

Wie kan vermoeden dat Henri du Pont ons een telegram stuurt van ons eigen geld, inplaats van een ansichtkaart. Wat kan het betekenen dat hij niet ontevreden is, zoiets sein je toch niet als er geen reden voor bestaat? In elk geval bewijst het telegram dat Henri de dief niet is. Stel je voor dat hij zaterdag uit Parijs terugkomt met het goede nieuws dat de perkamenten veel geld waard zijn. Waar zijn de papieren?

Zegt grootmoeder: 'Als de papieren geld waard zijn, moeten we een beloning uitloven voor degeen, die de dief aanwijst.'

Zegt moeder: 'Om geld voor die beloning te krijgen, brengen we dan de lege linnenkast naar de lommerd.'

We willen weer naar bed gaan, maar juffrouw Van Bever staat voor onze deur, in haar nachtjak en met papieren papillotjes in het haar, en ze soebat of ze voor de rest van de nacht bij ons in huis mag slapen, zo angstig is ze. En vader offert zich in een leunstoel op, maar eerst moet hij haar vertellen wat er in het telegram staat.

VIII

DE consternatie die ik in het laatste deel van het vorige hoofdstuk heb beschreven, is een kalm, rimpelend regenplasje vergeleken bij de oceaan van opwinding die Manke Bram veroorzaakt. Hij is een liedjeszanger, die op de Zondagsmarkt in de Houttuinen nieuwe liederen verkoopt, maar door de week vent hij met de 'Asmodee', een krantje waarin schandalen breeduit worden verteld, niet met naam en toenaam en zonder adres, maar toch weet iedereen direct wie er wordt bedoeld met de rijke heer, die het arme dienstmeisje van het platteland heeft verleid toen zijn wettige echtgenote op visite was bij haar zuster in Gelderland.

Komt Manke Bram de steeg in: 'Koopt en leest . . . koopt en leest . . . de Asmodee . . . met het verhaal van de miljoenen-erfenis en een diefstal bij een familie hier in de buurt, met platen en verhalen, niemand kan het zo mooi bedenken, maar dit is écht gebeurd . . . één kost een dubbeltje en drie kosten een kwartje.'

De mensen grissen hem de kranten uit de hand. Iedereen legt graag tien centen voor een verhaal neer, dat ze al lang kennen. En wie te zuinig is om zelf te betalen, staat naast een ander mee te lezen. Er zijn ook lui die het hardop voorlezen aan iedereen die voorbij gaat.

Een tijdlang hebben we in onze familie zo'n krantje bewaard, min of meer als wettig en overtuigend bewijs dat het verhaal van de miljoenen geen verzinsel is, maar dat stukgelezen vod is bij een verhuizing zoekgeraakt en ik ken de tekst niet letterlijk uit het hoofd. Het is een verhaal vol openlijke en bedekte toespelingen op de erfenis en op de manier waarop die papieren bij mijn vader terecht zijn gekomen. We hebben er eigenlijk geen recht op, want grootmoeder Jans heeft indertijd die papieren niet gedeeld met haar broer en de kinderen van die broer hebben dus ook recht, zoek maar uit, maar één ding is zeker, wij zijn de inhalige familie en de lui van Vlooienburg zijn door ons bestolen, tenminste volgens dat krantje.

Zegt grootmoeder: 'Ten eerste kan ik niet lezen, ten tweede is alles wat erin staat klinklare leugen en ten derde maak ik me pas zenuwachtig als ze de waarheid over me vertellen.'

Dat kan grootmoeder nu wel beweren, maar als moeder uit het krantje voorleest dat wij eigenlijk dieven zijn, die bij juffrouw Van Bever hebben ingebroken om op die manier de familie van Vlooienburg een rechtmatig aandeel in de erfenis te kunnen onthouden, wordt ze zo kwaad dat ze naar neef Simon en naar neef Gerrit wil gaan om daar de tafel om te keren en de schilderijen van de wand te slaan.

Zegt moeder: 'Nu begrijp ik waarom de mensen zeggen dat iemand kan liegen alsof het gedrukt staat.'

En in die lang niet serene atmosfeer komen 's avonds diezelfde neef Gerrit en neef Simon op visite. Grootmoeder zegt dat onze huiskamer lijkt op de spreekkamer van de busdokter: de een is niet goed aangekleed of de ander begint zich alvast uit te kleden. Neef Simon komt nog even over de erfenis spreken. Moeder vindt dat sommige mensen de betekenis van het woord fatsoen altijd verkeerd opvatten.

Ze beginnen met een lang verhaal. Thuis hebben ze met hun vrouwen slaande ruzie, want die houden vol dat ze recht hebben

op de helft van de miljoenen. De mannen zeggen dat ze van zulke dingen geen verstand hebben. Tenslotte gaan ze naar Jan Hendrik van Tricht in de Hoogstraat, die geen advocaat is maar een zaakwaarnemer en rechtskundig adviseur, een soort tweedehands advocaat, een beetje versleten, maar toch nog best te gebruiken. Aan die vertellen ze alles wat ze weten of menen te weten. Zegt die zakenwaarnemer dat ze recht hebben op een stuk erfenis. Als het voor de rechtbank wordt gegooid, zullen ze beslist winnen. Geen wonder dat hij zoiets zegt, die Van Tricht, want een advocaat die zijn klanten van tevoren waarschuwt dat ze zullen verliezen, houdt geen klant over. Die Van Tricht raadt hun aan gewoon bij ons op visite te gaan en ons te overbluffen, maar als dat die avond niet lukt, staan ze later weer op straat en de zaakwaarnemer wil geen geld zien, alleen wil hij een handtekening dat hij vijf procent krijgt van hun aandeel in de erfenis en natuurlijk alle onkosten direct vergoed, en die handtekening geven ze hem. Nou, en die deurwaarder komt ook van die tweedehands advocaat. Dat heeft Van Tricht op zijn eigen houtje gedaan, want die handtekening van de vijf procent en de onkosten vooruit hebben ze al gezet, dus die van Tricht wil zijn eigen belangen veilig stellen en dat doet hij door op de papieren beslag te laten leggen, maar als de deurwaarder komt, zijn de perkamenten juist gestolen en het hele spel kaarten dat zo mooi geschud is, ligt weer door elkaar.

De familie van Vlooienburg zit bij elkaar te delibereren wat ze zullen doen, zullen ze zich door die zaakwaarnemer laten helpen, ja of nee? Juist op dat ogenblik komt Manke Bram bij hen de straat in. Als ze de 'Asmodee' hebben gelezen, weten ze dat die zaakwaarnemer daarachter zit, en dat doet de deur dicht, want al hebben ze dan ook jaren ruzie met ons, als zo'n schendblaadje zich met onze familie gaat bemoeien, kruipt het bloed waar het niet gaan kan en dan staan ze naast ons.

Het is erg roerend, maar het wordt nog veel indrukwekkender, want neef Simon gaat naar het politiebureau om met de com-

missaris te spreken over die zaakwaarnemer Van Tricht en zijn papier met de handtekening voor vijf procent en de onkosten. De commissaris stelt hem gerust: ze hebben die Van Tricht al lang in de gaten. Zodra hij lastig gaat worden, pakken ze hem en stoppen hem in de cel. Natuurlijk praat de commissaris ook over de diefstal en dat de politie de dief wel te pakken zal krijgen en waarom gaat U niet open en eerlijk met de familie in de Markensteeg spreken, het zijn toch doodfatsoenlijke mensen, die niemand voor een koper halfje zullen bezwendelen, en zo zitten neef Gerrit en neef Simon weer bij ons op visite, omdat de politie dat heeft gezegd.

Dat hele verhaal komt er bij die twee zo oprecht en eerlijk uit dat grootmoeder opstaat en hun een hand geeft, gewoon oudejaarsavond, dan is alles vergeten en laten we elkaar maar als goede vrienden beschouwen en niet langer als vijanden tegenover elkander zitten. Het eerste wat we doen is elkaar een hand geven en een streep zetten onder alles wat gebeurd is, het tweede is dat neef Simon en neef Gerrit nu goed moeten weten dat we geen cent bezitten, alleen is er een telegram van Henri du Pont dat het kan vriezen of dooien en de politie weet wie de dader van de diefstal is.

Zegt neef Gerrit: 'Het enige wat wij weten is dat de ruzie in de familie is bijgelegd, en dat heeft de erfenis in elk geval veroorzaakt.'

Maar de erfenis heeft ook veroorzaakt dat Appie en Betje goede vrienden zijn geworden. Appie komt grootmoeder op straat tegen. Zij is de tweede aan wie hij vertelt dat hij en Betje over een maand gaan trouwen, de eerste is zijn eigen moeder. De hele steeg weet het nu binnen een half uur, en er wordt een feestcommissie benoemd die de bruiloft moet voorbereiden, want zo gaat het altijd onder de lui die met stalletjes langs de kant staan. Jonas Slap, de barbier, is er de voorzitter van. Of eigenlijk is Jonas niet alleen de voorzitter, hij is in zijn eentje de hele feestcommissie

tegelijk, want de leden zitten er maar voor gist en kaneelwater bij. Jonas sjouwt langs alle burens voor een bijdrage in de feestviering en dus komt hij ook bij ons om wat geld, want de steeg moet versierd worden en er moet een draaiorgel komen en zo.

Vader zegt dat hij een kleinigheid kan missen, meer niet, maar nu Jonas toch hier is wil hij hem wel vertellen dat hij hem een misselijke vent vindt: eerst bij ons de deur platlopen en de gevel versieren met 'Hulde aan de erfgenamen', zolang hij denkt dat er wat te halen is, en na de diefstal ons in de maling laten nemen door de hele scheersalon. Jonas heeft de gevel niet versierd, of eigenlijk heeft hij dat wel gedaan, maar juffrouw Van Bever heeft dat op haar geweten. Zij vraagt hem het draaiorgel te laten komen en het huis te versieren. Jawel, en iedereen heeft een kleinigheid gegeven voor de feestvreugde, zelfs de zusjes van één hoog, of eigenlijk niet de zusjes, maar hun gemeenschappelijke vriend, die Jonas langs de deur van de scheersalon ziet schuiven, net als wij naar het station gaan.

Vader veert plotseling op. Jonas vertelt hem iets, wat niemand nog weet. Zo, dus de vriend van Sientje en Dientje is boven geweest, terwijl onze familie op het perron met Henri du Pont staat te praten? Dat moet de commissaris van politie weten. Opeens ziet iedereen duidelijk wat er gebeurd is. De zusjes staan bij ons aan de deur te luisteren, als juffrouw Van Bever vertelt dat de papieren bij haar in de brandkast liggen. Daarna komen die twee kwinkkwank-floddermadammekes bij ons binnen zogenaamd om ons te feliciteren, maar onderwijl kijken ze goed uit en waarschuwen ze de vriend, die de brandkast leeg haalt.

Vader gaat naar het politiebureau en neef Gerrit en neef Simon beginnen aan moeder en grootmoeder alle bijzonderheden te vertellen van alles wat er de laatste tien jaar in hun gezinnen is gebeurd, want zo lang zijn ze vijanden van ons geweest en nu we weer vrienden zijn moeten we toch alles van elkaar weten.

HET is zaterdagmiddag twaalf uur. Er zit een groot gezelschap in onze kleine woning. Vader, moeder, grootmoeder en ik, dat zijn vier, en Jonas Slap en Appie en Betje, dat zijn zeven, en jufvrouw Van Bever met haar zoon zijn negen, en dan komt neef Simon en neef Gerrit elk met hun vrouw, negen en vier is dertien, en Gometje maakt de veertien vol. De mensen puilen uit de kleine kamertjes, alleen de keuken is vrijgebleven, want daar staat de koffie te koken, een grote ketel vol voor al die mensen. Er wordt op de deur geklopt en het is oom Max, dat is dus de vijftiende die er nog bij moet. Iedereen schuift een eindje op. Gometje begint te zeuren om een ijsje. Iedereen krijgt de neiging om ruzie te maken, maar dat is het ongeduld, want we zitten te wachten op Henri du Pont, die getelegrafeerd heeft dat hij tegen deze tijd bij ons in de steeg kan zijn.

Het loopt tegen half een en plotseling horen we buiten lawaai, de hele steeg is in rep en roer en oom Max wringt zich naar het venster en roept dat de steeg vol politie-agenten is, wat een geweldige opschudding veroorzaakt. Iedereen wil nu naar de voorkamer en daar kunnen nu eenmaal geen vijftien mensen naast elkaar voor het raam staan. Maar de steeg is afgezet, er mag niemand in of uit, en er staan drie agenten bij ons voor de deur, met het gezicht naar de gevel, en aan de overkant staan agenten die naar het dak kijken, en dat horen we allemaal van oom Max, die zagezegd een ooggetuigeverslag geeft. Maar uit de keuken klinkt de stem van grootmoeder, die ook agenten ziet, nu aan de achterkant van ons huis, ze lopen in de stukjes tuin, en aan de overkant achteruit staan twee agenten op het dak, het lijkt wel het beleg en het ontzet van Leiden.

Oom Max aan de voorkant en grootmoeder in de keuken geven nu soms om de beurt en meestal tegelijkertijd een ooggetuigeverslag. In de stampvolle kamertjes golft de mensenmenigte heen en weer, tenminste voor zover er wat te golven valt. Als het in

de steeg spannend is wil iedereen naar de voorkamer, en als grootmoeder aan het woord is probeert iedereen in het keukentje te komen, maar in elk geval ons hele huis is omsingeld door de politie, er kan geen muis in of uit.

Roept oom Max opeens: 'De commissaris komt de steeg in.'

Het is opeens doodstil buiten en in onze woning spreekt ook niemand, er wordt niet geduwd, alleen oom Max maakt van de gelegenheid gebruik om het raam open te schuiven en meteen horen we duidelijk dat de commissaris roept: 'Alle mensen naar binnen . . . en de ramen dicht, niemand mag voor het venster blijven staan, er kan worden geschoten.'

Opeens dringt iedereen angstig naar het alkoof en juffrouw Van Bever zit op haar stoel midden in een draaikolk van zenuwachtige mensen, maar oom Max blijft bij het venster staan, want onkruid vergaat niet en waarom zou de politie op hem schieten? Maar hij schrikt geweldig, als de commissaris en twee agenten met getrokken revolver bij ons het portiek instappen. Iedereen begrijpt dat het niet op ons gemunt is, maar op de zusjes van één hoog. We horen gekraak en gebons beneden, maar ook in onze kamer klinkt gebons, want juffrouw Van Bever is van haar stoel op de grond gevallen en gilt dat zij zonder zenuwtoeval nooit meer uit ons huis weg zal komen. Vader gaat op het portaal staan en fluistert voor de nu weer stilgeworden troep mensen een soort verslag. De zusjes van één hoog zijn wel thuis, maar doen niet open. Juffrouw Van Bever, die eventjes kalm is, weet zeker dat Dientje en Sientje vannacht om half vier zijn thuisgekomen en dat de vriend op visite is.

Beneden schreeuwt een rechercheur dat hij in naam der wet de deur zal rinkinken en als hij drie heeft geteld klinkt er een luide knal. We horen de zusjes gillen en opeens is er weer stilte waarin we de stem van de rechercheur horen zeggen: 'Handen omhoog, jij ook Frans.'

Aan het venster in de voorkamer ziet oom Max dat de zusjes en

hun vriend geboeid worden weggebracht. Opeens gaat bij ons de deur open en er komt een deftige man binnen. Het is de commissaris met een pak papieren in de hand. Hij hoeft geen woord te zeggen, want iedereen begrijpt dat het onze perkamenten zijn. De commissaris heeft al die tijd wel geweten dat Frans de dader is. Twee jaar lang zit de politie achter deze schurk aan, maar nu hebben ze hem eindelijk te pakken en hij gaat voor een jaartje of wat het schuurtje in met Sientje en Dientje, die zijn lokvolgels zijn voor het uithoren van onnozele buitenmannetjes en dan gaat Frans er later op af om in te breken.

Het is half drie als Henri du Pont eindelijk arriveert en al praat iedereen natuurlijk over de diefstal en het schandaal in de buurt, wanneer Henri eindelijk op een stoel zit, zwijgt iedereen.

Zegt Henri: 'Al is de erfenis niet zo verschrikkelijk veel waard, toch heb ik groot nieuws, want niet alleen dat ik het geld van de reis terug heb, maar de perkamenten brengen tweeduizend gulden op, omdat ze voor een museum belangrijk zijn.'

Het komt hierop neer dat de papieren behoren bij ons eiland, maar veertig jaar geleden hebben ze in Nicaragua een wet aan wet aangenomen dat die oude papieren niet meer geldig zijn, alhoewel ze door de regering worden opgekocht als museumstukken. Bij elkaar brengen ze tweeduizend gulden op, wat toch altijd tweeduizend gulden meer is dan helemaal niets. Iedereen zit zwijgend te rekenen en neef Simon en neef Gerrit fluisteren tegen hun vrouwen, maar grootmoeder staat op en zegt duidelijk, zodat iedereen het hoort, tegen vader dat hij delen moet, eerlijk is eerlijk. Die tweeduizend gulden moeten onder de familie worden verdeeld, de lui van Vlooienburg hun portie en oom Max en wij, en dan zullen we wel zien wat er overblijft. Neef Gerrit zegt dat eerst de pandjes die wij in de lommerd hebben staan moeten worden afgelost, want tenslotte zijn dat de onkosten geweest om Henri naar Parijs te sturen en onkosten worden gezegd door de firma gedragen en pas daarna zullen ze gaan delen.

Zegt moeder: 'We hebben al die tijd gedroomd en nu zijn we wakker geworden, het gewone leven gaat weer beginnen, met zijn zorgen en zijn armoe.'

Maar in elk geval gaat de levensmiddelenhal door. De kredietgevers trekken zich niet terug. Appie heeft het met Betje uitvoerig besproken, vader kan bij hem in de hal komen werken, als chef zullen we maar zeggen, chef in de middelste afdeling van de hal; in de eerste hal zal Appie zelf zijn en in de derde Betje.

Zegt Betje: 'We gaan de hal noemen: DE VRIENDSCHAP.'

Zegt moeder: 'Als ik de balans opmaak, hebben we vrede gesloten met de hele familie . . . enne . . . de pandjes komen uit de lommerd . . . enne we kunnen ons misschien nog een paar nieuwe dingen aanschaffen.'

Zegt vader: 'Vergeet niet dat Appie en Betje gaan trouwen, en hoe is dat allemaal gekomen? Door het Geld, door niets anders dan door het Geld. Het Geld alleen regeert de wereld.'

Peinst moeder hardop: 'Of de liefde . . .'

Jiddisje (Joodse) honderdduizend. Deze uitdrukking wordt overdrachtelijk gebruikt om te hoog gespannen verwachtingen tot de ware, meestal zeer kleine afmetingen terug te brengen. Letterlijk duidt zij aan dat het bedrag van een financiële meevaller belachelijk is opgeschroefd.

